

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ІВАНОВ ДЕНИС ІГОРОВИЧ

УДК: 930+94(410)

ДИСЕРТАЦІЯ

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО
КУРСУ БРИТАНСЬКИХ УРЯДІВ (1990-2010 рр.)

032 «Історія та археологія»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Іванов Д. І.

Науковий керівник:

Толстов Сергій Валеріанович,
кандидат історичних наук, доцент

Київ – 2022

АНОТАЦІЯ

Іванов Д. І. Особливості формування зовнішньополітичного курсу британських урядів (1990–2010 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія». – Державна установа «Інститут Всесвітньої історії Національної академії наук України», Київ, 2022.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню особливостей формування британської зовнішньої політики 1990–2010 рр.

Мета дослідження полягає в узагальнювальному аналізі специфіки формування зовнішньої політики Великої Британії та її особливостей.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю аналізу зовнішньополітичного курсу Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії як однієї з ключових держав постбіполярного періоду. У демократичній державі політичний консенсус є результатом домовленостей між політичними силами, які представляють інтереси груп виборців. Велика Британія є однією з найстаріших парламентських демократій світу. Вестмінстерська система дозволяє громадянам захищати свої політичні інтереси та сприяла перетворенню Великої Британії на наддержаву в ХІХ ст.

У ХХ ст. відбувався закономірний процес зменшення впливу Великої Британії у світовій політиці. Сполучене Королівство почало поступатися за економічними й військовими параметрами Сполученим Штатам Америки. Сполучене Королівство адаптувалося до Ялтинсько-Потсдамської системи, в якій Велика Британія залишалася провідною державою та ключовим союзником США в НАТО.

У постіндустріальну епоху Велика Британія вступила лідером Британської Співдружності, постійним членом Ради Безпеки ООН та одним з провідних технологічних, економічних та культурних центрів світу. Після

розпаду соціалістичного табору британська держава і надалі брала активну участь у світовій політиці та зберігала статус провідної держави, у якій продовжувалися дискусії щодо питань євроінтеграції та співпраці у сфері колективної безпеки, які вимагали пошуку політичного компромісу.

Тема наукового дослідження органічно пов'язана з проблемою формування зовнішньої політики країн ЄС і НАТО у постбіполярний період. Велика Британія, як одна з провідних держав Заходу, відіграла ключову роль у формуванні зовнішньополітичних позицій НАТО та ЄС, корелюючи свої інтереси з іншими країнами євроатлантичного співтовариства. Дослідження особливостей формування британської зовнішньої політики дозволяє краще зрозуміти контекст формування та реалізації зовнішньополітичного курсу європейських країн у межах євроатлантичної системи колективної безпеки.

Аналіз британської джерельної бази дає змогу розширити наукову інтерпретацію передумов формування британської зовнішньополітичної позиції, покращити розуміння ролі великих держав у системі міжнародних відносин у постбіполярний період та визначити мотивації британської участі в інтеграційних проектах.

Історіографічний аналіз свідчить про недостатній рівень висвітлення вибраної проблеми. В українській історіографії немає праць, присвячених дослідженню внутрішніх чинників формування британської зовнішньої політики, оскільки увагу вчені зосереджували переважно на європейській політиці Великої Британії.

Загалом опрацьована в процесі дослідження наукова література присвячена широкому колу проблем і відрізняється як за змістом, так і за характером висвітлення фактичного матеріалу. Різні аспекти британського зовнішньополітичного процесу розкрито в численних монографіях і статтях, присвячених аналізу окремих подій історичних фактів та тенденцій політичного процесу у Великій Британії.

Аналізуючи історіографію проблеми дослідження, в окрему групу було виділено загальні праці, присвячені вивченню британської зовнішньої політики. До цієї групи належать роботи Р. Вікерс, П. Вільямса, М. Фітіана та ін.

Друга група досліджень охоплює праці, присвячені європейській політиці Сполученого Королівства. До цієї групи увійшли праці західних авторів (К. Гіффорд, Д. Гоуланд), російських (Г. Довгиленко, С. Перегудов) та вітчизняних істориків і політичних дослідників (А. Грубінко, Т. Кандуба В. Крушинський, С. Пик, С. Толстов, І. Черінько, Н. Яковенко).

До третьої групи досліджень, присвячених британсько-американським «особливим відносинам», входять праці Дж. Дамбрела, Т. Дана, Р. Ніблета та ін.

Четверту групу в межах історіографічної бази дослідження становлять праці, присвячені проблемі участі Великої Британії у врегулюванні регіональних конфліктів різних типів. Серед них особливе місце займають роботи С. Крамера, Д. Маккурта, Б. Сімса, С. Флемінг, К. Ходж, А.-М. Шрайнер.

Аналіз історіографічної та джерельної бази предмету дослідження (документи зовнішньої та внутрішньої політики Великої Британії, офіційні документи ЄС та ООН, міжнародні договори, статистичні джерела та інформаційні матеріали ЗМІ) дав змогу різнобічно дослідити окреслену проблему.

На основі значної історіографічної та джерельної бази виділено і систематизовано предметні та дискусійні аспекти проблеми дослідження, забезпечено їх фактологічне підтвердження, обґрунтовано теоретичні висновки.

Наукова новизна та практичне значення дисертації зумовлені її науковою новизною та актуальністю. Обрана проблема не одержала належної уваги з боку сучасної української історичної науки. Наукове осмислення формування зовнішньої політики Великої Британії щодо ключових проблем

міжнародних відносин дає можливість заповнити певну прогалину в історіографії британського зовнішньополітичного процесу, використати напрацьований історичний матеріал, окремі положення та висновки дисертаційного дослідження для підготовки узагальнюючих наукових праць та підручників з новітньої історії країн Європи. Матеріали дисертації можуть використовуватися для розробки нормативних і спеціальних курсів у вищих навчальних закладах з міжнародних відносин та політичної історії зарубіжних країн.

У дисертації проведено порівняльний аналіз політики консервативного кабінету Дж. Мейджора та лейбористських урядів Т. Блера і Г. Брауна. На основі залучення до наукового обігу малодосліджених матеріалів (політичні маніфести британських політичних партій) проаналізовано еволюцію зовнішньополітичних доктрин британських політичних партій.

Визначено ієрархію різних напрямків британської зовнішньої політики та їх територіальну спрямованість.

На основі аналізу засідань британського парламенту охарактеризовано ключові питання британської зовнішньополітичного дискурсу та їх сприйняття британським істеблішментом.

Досліджено ставлення ключових британських політичних сил до проблеми участі Сполученого Королівства у військових інтервенціях в регіональні конфлікти. Розглянуто еволюцію політики Сполученого Королівства щодо країн що розвиваються.

Поглиблено наукову інтерпретацію особливостей формування європейського вектору британської зовнішньої політики та цілей та інтересів британської політики щодо країн пострадянського простору та КНР.

Уточнено співвідношення внутрішніх та зовнішніх чинників формування зовнішньої політики урядів Сполученого Королівства. Окреслено роль державних інститутів і політичних партій у британському зовнішньополітичному процесі. Визначено характер впливу основних політичних партій та парламентських фракцій на зовнішню політику урядів

Сполученого Королівства. Охарактеризовано роль регіональних партій автономних адміністративно-територіальних регіонів Сполученого Королівства у зовнішньополітичному процесі.

Дисертація є самостійним дослідженням, у якому викладено авторське бачення специфіки формування британської зовнішньої політики. Представлене дослідження є першою в українській історіографії працею, яка розглядає внутрішньополітичні чинники, що зумовлюють британський зовнішньополітичний курс.

Основні положення, узагальнення та висновки дисертаційного дослідження були відображені у розділі колективної монографії, чотирьох статтях, надрукованих у фахових виданнях України з історичних наук та 1 статті, надрукованій у фаховому закордонному виданні. Дев'ять інших публікації автора додатково відображають наукові результати дисертації.

Дослідження особливостей формування та реалізації британської зовнішньої політики необхідне для кращого розуміння глобальних процесів, які відбуваються в системі міжнародних відносин.

Ключові слова: Велика Британія, зовнішня політика, зовнішньополітичний процес, регіональні конфлікти, Європейський Союз, США, НАТО, Росія, Балкани, Боснія, Косово, Близький Схід, Ірак.

SUMMARY

D. Ivanov. Features of formation of the foreign policy of the British governments (1990–2010). – Qualifying research, published in a manuscript form.

Thesis for a Doctor of Philosophy Degree in Specialty 032 «History and archeology». – State institution «The Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv, 2022.

The dissertation is dedicated to the study of the features of formation of the British foreign policy in 1990–2010.

The objective of the research is a general analysis of the specific features of the formation of British foreign policy.

The relevance of the topic of this research is determined by the need of the in-depth analysis of the United Kingdom foreign policy formation and development which reflected its role as an important actor of the post-bipolar world. The UK is one of the oldest democracies of the world. The Westminster system of government allowed the British citizens to protect their interests and contributed to the rise of Great Britain into a global superpower in the 19th century. The achievement of a political consensus on foreign policy matters is regarded as the result of an informal agreement between political groups representing the interests of voters.

United Kingdom's influence had declined in the 20th century as a result of the global changes. Great Britain had yielded military and economic leadership to the United States of America. The United Kingdom had adapted to the Yalta-Potsdam system of international relations and remained a major world power and significant US ally in NATO.

United Kingdom is a major economic, technologic and cultural power of the postindustrial age. Great Britain played an active role in international relations. The British establishment had an active internal debate on the topics of eurointegration and security cooperation.

The topic of the scientific research is organically connected with the problem of the formation of the foreign policy of the EU and NATO countries in the postbipolar period. The United Kingdom, as one of the leading states of the West,

played significant part in shaping the foreign policy positions of NATO and EU, correlating its interests with other countries of the Euroatlantic community. The study of the peculiarities of the formation of British foreign policy allows better understanding of the context of the formation and implementation of the foreign policy course of European countries within the framework of the Euroatlantic system of collective security.

Analysis of the British documentary sources allow to extend academic interpretation of the British foreign policy development, improve understanding about the major powers' role in the modern system of international relations and define causes of British participation in the integration projects.

A comprehensive study of historiography of British foreign policy of Great Britain in the period of 1990–2010 shows insufficiently studied aspects of the selected topic. Ukrainian historiography does not have any studies dedicated specifically to the internal development of British foreign policy, because Ukrainian researchers prioritize European policy of the United Kingdom.

Academic literature that touches upon the topic of British foreign policy and was used to achieve the objectives of this research, covers a broad circle of problems and differs in both content and manner of coverage of the historical material. Different aspects of British foreign policy in the context of different political conditions and historical situations are presented in both theoretical studies and inconcrete-historical monographs and articles, dedicated to analyzing facts and tendencies of British political process.

Analyzing the historiography of the subject matter, it seems feasible to single out the works offering a general overview into a separate group – these works cover the main context of British foreign policy. This group includes the works of M. Phithian, R. Wickers and P. Williams.

The second group is works dedicated to the European policy of the United Kingdom that includes works of both foreign (K. Gifford, D. Gowland), Russian (G. Dovgilenko, S. Peregudov), as well as Ukrainian historians and political

scientists (I. Cherinko, A. Grubinko, T. Kanduba, V. Krushynsky, S. Pyk, S. Tolstov, N. Yakovenko).

The third group consists of the works about British-American «Special Relationship» of such authors as J. Dumbrell, T. Dunn and R. Niblett.

The fourth group is dedicated to the problem of British participation in the regional conflicts' management. Among them, of particular interest are works of K. Hodge, S. Fleming, D. McCourt, A.-M. Schreiner and B. Sims.

Analysis of the historiographic background, as well as using some baseline documentary sources for the research (framework international treaties, official documents of the EU, UN, statistical and informational publications in mass media), allowed to study the outlined problem comprehensively.

Using a considerable amount of historiographic and baseline sources allowed to identify and systemize both objective and disputed aspects of the studied problem, securing the presentation of facts that support and serve the groundwork for theoretical conclusions.

The dissertation, for the first time in Ukrainian historiography, characterized evolution of the foreign policy doctrines of British political parties on basis of examination of the new documents (political manifestos of the British political parties). The important topics of British foreign policy discourse and its interpretation by the British establishment were analyzed. The author researched the position of the British political parties on the topic of military intervention in the regional conflicts. The British policy on the developing countries was also considered.

The research of the specifics of the formation of British foreign policy has considerable academic and theoretical significance that improves understanding of the global processes that occur in the system of international relations.

Keywords: Great Britain, foreign policy, foreign policy process, regional conflicts, European Union, U.S., NATO, Russia, Balkans, Bosnia, Kosovo, Middle East, Iraq.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Розділ у колективній монографії:

1. Іванов Д. І. Історіографія британського зовнішньополітичного процесу кінця ХХ – початку ХХІ ст. *Українська історична наука в сучасному освітньому та інформаційному просторі*: монографія. Наук. ред. О.О. Салати. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. С. 78–92.

Статті у фахових наукових виданнях України, що входять до міжнародних наукометричних баз даних:

2. Іванов Д. І. Зарубіжна історіографія британського зовнішньополітичного процесу періоду 1990–2010 рр. *Європейські історичні студії*. Київ, 2018. № 10. С. 82–102. DOI: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2018.10.82-102>; URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eis_2018_10_7 (EuroPub; Crossref; Index Copernicus, Польща; DOAJ).

3. Іванов Д. І. Зовнішньополітична доктрина Консервативної партії Великої Британії у відображенні передвиборних маніфестів (1992–2010 рр.). *Гілея. Науковий вісник: зб. наук. пр.* Київ, 2018. № 139. С. 123–128. (EBSCO Publishing, Inc., USA; SIS, USA; InfoBase Index, Індія; Index Copernicus, Польща).

4. Іванов Д. І. Зовнішньополітична програма Лейбористської партії Великої Британії (1992–2010 рр.). *ЕМІНАК*. Київ, 2018. № 4. С. 120–125. (Index Copernicus, Польща; Research Bible; MIAR; EuroPub; BASE; ERIH Plus; DOAJ).

5. Іванов Д. І. Проблеми зовнішньої політики в програмах британських регіональних партій (1992–2010 рр.). *Україна – Європа – Світ*. Тернопіль, 2019. № 23. С. 155–165. (Index Copernicus, Польща).

Стаття у зарубіжному науковому виданні:

6. Ivanov D. The U.S. and U.K. strategies towards Russia and the Balkans since 1991. *Torun International Studies*. Torun, 2020. Vol. 1, No. 13. P. 151–164. DOI: <https://doi.org/10.12775/TIS.2020.011>; URL: <https://apcz.umk.pl/TSM/article/view/TIS.2020.011>. (Index Copernicus, Польща; DOAJ).

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

7. Іванов Д. І. Британська зовнішня політика кінця ХХ – початку ХХІ століття в дослідженнях українських вчених. *Молодий вчений*. Київ, 2017. № 10 (50). С. 103–108. (Index Copernicus, Польща; Research Bible).

8. Іванов Д. І. Ставлення основних політичних партій до участі Великої Британії у війнах та конфліктах. *Тенденції міжнародних відносин та проблеми європейської безпеки: зб. наук. пр. / за заг. ред. С. В. Толстова; ДУ «Ін-т всесвітньої історії НАН України»*. Київ : ДУ «Ін-т всесвітньої історії НАН України», 2019. С. 311–315.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Іванов Д. І. Участь Великої Британії у другій іракській війні в контексті англо-американських «особливих відносин». *Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених : збірник тез учасників конференції молодих учених / за заг. ред. к.і.н., доцента Солошенко В.В.; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»*. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. С. 76–80.

10. Іванов Д. І. Внутрішньополітичні виміри зовнішньополітичного іміджу держави (на прикладі британських гуманітарних інтервенцій). *Імідж і репутація: теорія і практика: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (20–21 березня 2019 р.)*. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2019. С. 87–92.

11. Іванов Д. І. Британська політика щодо України в постбіполярний період (1991–2010 рр.). *Історія, культура, пам'ять у науковому вимірі: стан,*

перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції (22 травня 2020 р.). Київ : Арт Економі, 2020. С. 62–65.

12. Іванов Д. І. Британська політика щодо Південного Кавказу та Центральної Азії в постбіполярний період (1991–2010 рр.). *Актуальні проблеми історії, філософії та права у дослідженнях молодих учених: збірник тез учасників конференції молодих учених / за заг. ред. В.В. Солошенко; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».* Київ : Фенікс, 2020. С. 79–84.

13. Іванов Д. І. Основні політичні партії та участь Великої Британії у війнах та конфліктах. *Проблеми зовнішньої політики та міжнародних відносин: Тези наукових конференцій відділу трансатлантичних досліджень / За заг. ред. канд. іст. наук, доц. С.В. Толстова; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».* К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. С. 71–76.

14. Іванов Д. І. Британська політика щодо КНР у постбіполярний період (1991–2010 рр.). *Актуальні проблеми історії, філософії та права у дослідженнях молодих учених: збірник тез учасників конференції молодих учених / за заг. ред. к.і.н., доцента Солошенко В.В.* Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. С. 59–62.

15. Іванов Д. І. Британська політика щодо арабо-ізраїльського конфлікту в постбіполярний період (1991–2010 рр.). *Історія, культура, пам'ять у науковому вимірі: стан, перспективи: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (20 трав. 2022 р.).* Київ: Арт Економі, 2022. С. 68–72.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	15
Вступ	16
Розділ 1. Історіографія та джерельна база дослідження	23
1.1. Історіографія британської зовнішньої політики	23
1.2. Джерельно-документальна база дослідження	39
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження	48
Висновки до розділу 1	50
Розділ 2. Роль політичних партій у британському зовнішньополітичному процесі	52
2.1. Політична конкуренція та особливості формування зовнішньополітичних концепцій Консервативної та Лейбористської партій	52
2.2. Політичні дебати довкола тенденцій та еволюції європейської безпеки	71
2.3. Ставлення основних політичних партій до участі Великої Британії у війнах та конфліктах	89
2.4. Специфіка зовнішньополітичного позиціонування малих та регіональних партій	102
Висновки до розділу 2	120
Розділ 3. Ключові напрями британської зовнішньої політики у постбіполярну добу	128
3.1. Роль та еволюція американо-британських «особливих відносин»	128
3.2. Розстановка політичних акцентів щодо розпаду СРСР та балканської кризи в контексті європейської безпеки	145
3.3. Політика Великої Британії щодо пострадянського простору	159
3.4. Специфічні ознаки та пріоритети європейського вектора британської зовнішньої політики	174

3.5. Специфіка британської зовнішньої політики стосовно країн, що розвиваються	187
Висновки до розділу 3	206
Висновки	212
Список використаних джерел та літератури	217
Додатки	240
Додаток А. Список міністрів закордонних справ Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії (1990-2010 рр.)	240
Додаток Б. Витяги з найбільш показових виступів депутатів британського парламенту в ході дебатів довкола проблем європейської безпеки	241
Додаток В. Порівняльний аналіз зовнішньополітичної діяльності кабінетів Дж. Мейджора, Т. Блера та Г. Брауна (1990-2010 рр.)	246

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЄЕС	– Європейське Економічне Співтовариство
ЄС	– Європейський Союз
ЗЄС	– Західноєвропейський Союз
ЗМУ	– зброя масового ураження
КНДР	– Кореїська Народно-Демократична Республіка
КНР	– Китайська Народна Республіка
МАГАТЕ	– Міжнародне агентство з атомної енергії
НАТО, НАТО	– Організація Північноатлантичного договору (North Atlantic Treaty Organization)
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
Форин-офіс, FCO	– Міністерство закордонних справ і в справах Співдружності націй Сполученого Королівства (Foreign and Commonwealth Office)
РФ	– Російська Федерація
СНД	– Співдружність Незалежних Держав
ФРН	– Федеративна Республіка Німеччина
ФСБ	– Федеральна служба безпеки Російської Федерації

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю поглибленого аналізу зовнішньополітичного курсу Великої Британії, як однієї з провідних держав постбіполярного періоду, та особливостей його формування. У демократичній державі політичний консенсус є результатом домовленостей між політичними силами, які представляють інтереси груп виборців. Велика Британія є однією з найстаріших конституційних монархій світу. Вестмінстерська система дозволяла різним суспільним групам обстоювати свої політичні інтереси та стала одним із чинників, які сприяли перетворенню Сполученого Королівства на наддержаву в XIX столітті.

Упродовж XX століття міжнародний вплив Великої Британії поступово зменшувався. З об'єктивних причин Сполучене Королівство почало поступатися за економічними та військовими показниками США. Утім урядовим колам Великої Британії вдалося адаптуватися до Ялтинсько-Потсдамської системи, в якій вона залишалася провідною європейською державою та ключовим союзником США в рамках НАТО.

У постіндустріальну епоху Велика Британія вступила в якості постійного члена Ради Безпеки ООН, лідера британської Співдружності націй та одного з провідних технологічних, економічних та культурних центрів світу. Після розпаду соціалістичного табору Сполучене Королівство продовжувало відігравати активну участь у світовій політиці, тимчасом як британський істеблішмент намагався сформулювати державний консенсус з питань євроінтеграції та співпраці у сфері колективної безпеки.

Аналіз британської джерельної бази дає змогу розширити наукову інтерпретацію передумов формування британського зовнішньополітичного курсу, покращити розуміння ролі великих держав у міжнародній системі у постбіполярний період та визначити мотивації британської участі в інтеграційних проектах.

Історіографічний аналіз свідчить про недостатній рівень висвітлення обраної проблеми. В українській історіографії практично немає праць, присвячених дослідженню внутрішніх чинників формування британської зовнішньої політики після розпаду біполярної системи, адже основна увага вчених зосереджувалася переважно на європейській політиці Великої Британії.

Дослідження особливостей формування та реалізації британської зовнішньої політики видається важливим для кращого розуміння сучасних процесів у системі міжнародних відносин.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася у межах планових наукових тем відділу трансатлантичних досліджень ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» «Зовнішньополітичні стратегії провідних держав євроатлантичного простору в контексті національних інтересів України» (державний реєстраційний номер 0117U002497) та «Історичні витоки та трансформаційні процеси доби «холодної війни» в Європі (1947–1975 рр.)» (державний реєстраційний номер 0118U001647).

Мета і завдання дослідження. З огляду на розвиток джерельної бази та ступінь наукової розробки теми автор ставить за *мету* провести узагальнювальний аналіз специфіки формування зовнішньої політики Великої Британії та особливостей її реалізації. Для досягнення мети дослідження автором сформульовано наступні технічні *завдання*:

- проаналізувати стан наукової розробки вибраної теми;
- охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- провести компаративний аналіз підходів Консервативної та Лейбористської партій до основних проблем зовнішньої політики;
- дослідити вплив політичних партій на формування зовнішньої політики урядів Великої Британії;

- з'ясувати, які зовнішньополітичні проблеми мали найбільш контroversійний характер у відносинах головних партій, та розглянути на їх прикладі роботу механізму двопартійної політики;
- оцінити ефективність партійного впливу на формування зовнішньополітичного курсу Великої Британії;
- проаналізувати ключові напрями британської зовнішньої політики, визначити їх ієрархію та специфіку регіональних напрямків.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика Великої Британії в період 1990–2010 рр.

Предмет дослідження – еволюція британської зовнішньої політики в контексті внутрішньополітичних передумов її формування.

Територіальні рамки дослідження охоплюють Велику Британію та сферу її зовнішньополітичних інтересів.

Наукова новизна дисертації зумовлені її науковою новизною та актуальністю. Вказана проблематика не дістала суттєвого відображення в сучасних дослідженнях українських вчених. Наукове осмислення формування зовнішньополітичного курсу Великої Британії щодо ключових проблем міжнародних відносин дає можливість заповнити певну прогалину в українській історіографії, використати напрацьований матеріал, окремі положення та висновки дисертаційного дослідження для підготовки узагальнюючих наукових праць та підручників з історії зовнішньої політики Великої Британії. Досвід функціонування британських державних установ може бути врахований у процесі формування державно-суспільних відносин та розширення політичного консенсусу щодо основних засад і тактичних аспектів зовнішньополітичного курсу України.

В дисертації *уперше*:

- проведено порівняльний аналіз пріоритетів зовнішньої політики консервативного кабінету Дж. Мейджора та лейбористських урядів Т. Блера і Г. Брауна;

- на основі залучення до наукового обігу молододосліджених матеріалів (зокрема політичних маніфестів британських політичних партій) виявлено еволюцію зовнішньополітичних доктрин британських політичних партій;

- на основі аналізу стенограм засідань британського парламенту визначено позиції політичних партій з ключових питань зовнішньополітичного дискурсу та характер їх сприйняття британським істеблішментом;

- виявлено ставлення основних британських політичних партій до проблеми участі Сполученого Королівства у зарубіжних військових операціях та регіональних конфліктах;

- розглянуто еволюцію політики Сполученого Королівства щодо країн що розвиваються.

Поглиблено наукову інтерпретацію:

- особливостей формування європейського вектору британської зовнішньої політики;

- визначення позиції та способів реагування Сполученого Королівства на Балканську кризу 1991–1995 рр.;

- цілей та інтересів британської політики щодо країн пострадянського простору та КНР.

Уточнено:

- співвідношення внутрішніх та зовнішніх чинників формування зовнішньої політики урядів Сполученого Королівства;

- роль державних інститутів і політичних партій у британському зовнішньополітичному процесі;

- характер впливу основних політичних партій та парламентських фракцій на зовнішню політику урядів Сполученого Королівства;

- роль регіональних партій автономних адміністративно-територіальних регіонів Сполученого Королівства у зовнішньополітичному процесі.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з початку каденції Джона Мейджора в 1990 р. до завершення прем'єрства Гордона

Брауна у 2010-му. Нижня хронологічна межа зумовлена завершенням «холодної війни» та прем'єрської каденції Маргарет Тетчер (1990 р.). Верхня зумовлена закінченням прем'єрської каденції Г. Брауна внаслідок перемоги Консервативної партії на парламентських виборах 2010 р.

Методи дослідження ґрунтуються на поєднанні принципів історизму, об'єктивності та системності з використанням сукупності різних методів: загальнонаукових (аналітичний, синтетичний, індуктивний, метод систематизації); спеціально-історичних (проблемно-хронологічний, політико-описовий, історико-порівняльний, діахронно-історичний, метод актуалізації); міждисциплінарних (статистичних та політико-соціологічних). Поєднання загальнонаукових, спеціально-історичних і прикладних методів дало змогу різнобічно дослідити процес формування та еволюції зовнішньополітичного курсу Великої Британії.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням, у якому викладено авторське бачення специфіки формування британської зовнішньої політики. Представлене дослідження є першою в українській історіографії працею, яка розглядає внутрішньополітичні та зовнішні чинники, які обумовлювали формування британського зовнішньополітичного курсу після розпаду біполярної міжнародної системи.

Практичне значення одержаних результатів.

Проведене дослідження поглиблює розуміння процесу формування, визначення цілей та спрямованості британської зовнішньої політики. Основні положення та висновки дослідження можуть бути використані для написання навчальних посібників і спеціалізованих наукових праць з історії міжнародних відносин, історії Великої Британії, під час розробки курсів і спецкурсів з всесвітньої історії, історії міжнародних відносин, зовнішньої політики та політичних інституцій провідних держав сучасного світу.

Матеріали дослідження можуть бути використані при розробці прикладних аспектів, пов'язаних з розвитком двосторонніх відносин України

та Сполученого Королівства в політичній, соціально-економічній та культурній сферах.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки і матеріали дослідження обговорювалися на засіданнях відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України» та були представлені в доповідях на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях.

У тому числі: Всеукраїнській науковій конференції «Зовнішньополітичні стратегії держав євроатлантичного співтовариства: історія та сучасність» (11 квітня 2017 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Українська історична наука в сучасному інформаційному і освітньому просторі» (22–23 вересня 2017 р.), Міжнародній науковій конференції «Європейські культурно-історичні цінності: ретроспектива і перспектива» (19 жовтня 2017 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Тенденції міжнародних відносин та проблеми європейської безпеки» (29 березня 2018 р.), Конференції молодих учених «Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених» (17 травня 2018 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Імідж і репутація: теорія і практика» (20–21 березня 2018 р.), Всеукраїнській науковій конференції «“Холодна війна” та проблеми європейської безпеки: історія та сучасність» (21 березня 2019 р.), Міжнародній науковій конференції «Еволюція цінностей в умовах глобалізації» (16 квітня 2019 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Проблеми війни і миру в історії країн Європи» (26 березня 2020 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історія, культура, пам’ять у науковому вимірі: стан, перспективи» (22 травня 2020 р.), Конференції молодих учених «Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених» (16 червня 2020 р.), Міжнародній науковій конференції «Політика пам’яті та “битви за минуле”» (25 червня 2020 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Конфронтація та співробітництво в міжнародних відносинах: теорія і практика» (31 березня 2021 р.), Міжнародній науковій

конференції «Внутрішні та зовнішні складові формування зовнішньої політики країн пострадянського простору» (30 квітня 2021 р.), Міжнародній конференції молодих учених «Актуальні проблеми історії, філософії та права у дослідженнях молодих учених» (22 червня 2021 р.), III міжнародній науково-практичній конференції «Історія, культура, пам'ять у науковому вимірі: стан, перспективи» (20 травня 2022 р.).

Публікації. Основні положення, узагальнення та висновки дисертаційного дослідження були відображені у розділі колективної монографії, чотирьох статтях, надрукованих у фахових виданнях України з історичних наук та 1 статті, надрукованій у фаховому закордонному виданні. Дев'ять інших публікації автора додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура дослідження побудована за проблемно-хронологічним принципом, відображає поставлену мету та виконання дослідницьких завдань. Робота складається зі змісту, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, який налічує 239 найменувань, а також трьох додатків.

Загальний обсяг дисертації становить 248 сторінок, зокрема основного тексту – 204 сторінки. Список використаних джерел та літератури займає 23 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія британської зовнішньої політики

Опрацьована під час дослідження британської зовнішньої політики наукова література розкриває широке коло проблем і різниться як за змістом, так і за характером висвітлення фактичного матеріалу. Різні аспекти британського зовнішньополітичного процесу висвітлено в численних монографіях і статтях, присвячених аналізу окремих подій, історичних фактів та тенденцій політичного процесу у Великій Британії.

Доцільно зазначити, що протягом постбіполярного періоду головна увага дослідників була зосереджена на трьох основних проблемах: 1) європейській політиці Сполученого Королівства, участі цієї країни в європейській інтеграції та її відносинах з країнами Європейського континенту; 2) британсько-американських «особливих відносинах»; 3) участі Сполученого Королівства у вирішенні регіональних криз та конфліктів. Ці проблеми привертали значну увагу і британських і зарубіжних дослідників, включаючи українських вчених.

Після набуття Україною незалежності питання про вступ України до ЄС було однією з найпопулярніших тем у вітчизняному науковому дискурсі. Як наслідок, в українській історіографії британської зовнішньої політики переважали праці, зорієнтовані на дослідження проблематики європейської інтеграції. Пріоритетна увага, яку українські історики приділяли європейській політиці Великої Британії, пояснювалася прагненням з'ясувати, наскільки позиція Великої Британії може впливати на європейські перспективи України. Загалом, унаслідок вказаних причин українська історіографія британської зовнішньої політики зосереджувалася на трьох темах, включаючи: 1) українсько-британські відносини; 2) загальне спрямування зовнішньої

політики Великої Британії, 3) участь Великої Британії в європейських інтеграційних процесах.

Проблему двосторонніх відносин Сполученого Королівства та України у низці праць досліджував А.В. Грубінко (професор кафедри теорії та історії держави і права Західноукраїнського національного університету). Його кандидатська дисертація присвячена політичному та військовому співробітництву між двома країнами в період 1991–2004 рр. [229]. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлено в його статтях, де аналізуються окремі періоди у становленні британсько-українських відносин та загальні, ширші аспекти євроатлантичних відносин [143–145]. На думку А.В. Грубінка, «сприяння поширенню євроінтеграційних процесів» вирізняло Велику Британію «як одного з головних партнерів України на шляху євроінтеграції». Виваженість і прагматичність підходів британського керівництва «до участі у загальноєвропейських процесах, що ґрунтуються на відстоюванні власних національних інтересів, є прикладом для нашої країни, як необхідно ефективно розбудовувати і здійснювати зовнішню політику» [229, с. 182]. Згодом ці тези А.В. Грубінко розвинув у статті, присвяченій місцю України в британській зовнішній політиці у 2004–2009 рр. [143, с. 286–287], де розглядав британсько-українські відносини в широкому міжнародно-політичному контексті з урахуванням ролі США та ЄС.

У своїх працях Н.Л. Яковенко (професор кафедри міжнародних організацій і дипломатичної служби Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка) зосередила пріоритетну увагу на ролі Великої Британії у процесах взаємодії з країнами Європейського континенту, зокрема в контексті євроінтеграційних процесів [168–170]. Найбільш ґрунтовно серед українських авторів проблеми британської зовнішньої політики розглянуто в її монографії «Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство» [114]. В зазначеній праці простежується наголос на обережному ставленні Лондона до інтеграційних процесів, у яких британські

уряди намагалися гальмувати надмірну централізацію повноважень в руках керівних установ ЄС та зберегти баланс між інтеграцією та суверенітетом.

Н.Л. Яковенко наголошує, що співробітництво в рамках Північноатлантичного альянсу відіграло принципову роль у політиці Великої Британії з питань безпеки, як у рамках «особливих відносин» зі США, так і у відносинах з країнами ЄС. Учасі та ролі Сполученого Королівства в НАТО присвячена стаття Н. Л. Яковенко «Внесок Великої Британії в діяльність НАТО» [169], в якій вона акцентує увагу на важливості «особливих відносин» для підтримки Великою Британією військової спроможності НАТО.

Серед робіт, присвячених відносинам Великої Британії зі США та НАТО, варто згадати кандидатську дисертацію Т.Ю. Кандуби «Атлантизм в зовнішній політиці урядів Тоні Блера» [231]. У цій праці розглянуто вплив атлантичної концепції на формування зовнішньополітичного курсу урядів Т. Блера. Т.Ю. Кандуба відзначає, що британська позиція була зорієнтована на обмеження суперечностей між США та західноєвропейськими країнами, поряд із посиленням впливу Великої Британії на формування спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС. Особливості участі Сполученого Королівства у формуванні європейської системи безпеки були також предметом досліджень А.В. Грубінка, зокрема висвітлювалися в його статті «Велика Британія біля витоків європейської політики безпеки і оборони: роль, пріоритети, суперечності» [145].

Проблемі розвитку та еволюції «особливих відносин» США і Великої Британії присвячені роботи С.М. Пик (Львівський національний університет ім. І. Франка) [113; 234]. У своєму дисертаційному дослідженні авторка сформулювала концепцію британсько-американських «особливих відносин» та розглянула їх еволюцію від початку «холодної війни» до сьогодення [234]. Дослідження цієї проблеми отримало розвиток у монографії С.М. Пик «США – Велика Британія: «особливі відносини» [113]. Авторка визначає феномен британсько-американських «особливих відносин» як «взаємовигідний зв'язок між державами, що простежується в усіх важливих сферах життєдіяльності

їхніх суспільних систем, а також виявляється у вигляді узгоджених дій на міжнародній арені внаслідок реалізації спільних інтересів» [234, с. 8]. У своїй монографії С.М. Пик акцентувала увагу на фактичних деталях та особливостях цих відносин, коли «неофіційні особливі відносини мають пріоритет перед зобов'язаннями США та Великої Британії, офіційно закріпленими в міжнародних договорах» [113, с. 232]. Процес еволюції британсько-американських відносин також розглядає О.В. Олійник у статті «Еволюція сутності американсько-британських особливих відносин» [161], де, зокрема, зауважує, що відносини між країнами сягнули того рівня, коли вони навіть не вимагають юридичного затвердження на папері.

У наукових доробках українських істориків та політологів провідне місце займають дослідження участі Великої Британії у структурі та політиці ЄС. Про популярність цієї теми свідчить уже те, що майже всі вищезгадані дослідники чи бодай частково торкалися цієї проблематики. Цій темі чимало праць присвятили А.В. Грубінко, В.Ю. Крушинський, О.А. Неприцький, І.П. Черінько, Н.Л. Яковенко.

Вказана тема детально представлена в роботах В.Ю. Крушинського (Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка) [111, 154–156], зокрема в його докторській дисертації «Великобританія в європейських інтеграційних процесах» [232]. На підставі комплексного аналізу європейського напрямку британської політики цей автор доводить, що позиція Сполученого Королівства стосовно відносин у межах ЄС ґрунтувалася на поєднанні понять інтеграції, суверенітету та субсидіарності. Європейський напрям британської зовнішньої політики в контексті «п'ятої хвилі» розширення ЄС (2004 р.) докладно розглянуто у статтях І. П. Черінька «Велика Британія і розширення ЄС-2004» [164], «Українсько-британські відносини: історія та сучасність» [166] та «Політика лейбористського уряду Великої Британії щодо розширення Європейського Союзу 2004 р.» [165]. Цікавий матеріал із цієї проблематики знаходимо в статтях А.В. Грубінка «Участь Великої Британії у європейській

інтеграції: між атлантизмом та європеїзмом» [144] та «Україна у зовнішній політиці Великої Британії: новітній етап міждержавних відносин» [143].

Заслуговують безумовної уваги і дослідження О.А. Неприцького [159; 160; 233], особливо його кандидатська дисертація «Велика Британія та європейська інтеграція (90-ті рр. ХХ ст.)» [233]. У цій праці зроблено акцент на правових та економічних аспектах європейської політики Великої Британії, а також на формулюванні урядової політики щодо планів і перспектив еволюції ЄС.

Аналіз методології, застосованої в дослідженнях українських вчених, дає змогу відзначити деякі загальні риси й особливості їх наукового пошуку. Н.Л. Яковенко, досліджуючи у своїй монографії місце Великої Британії в постбіполярній системі міжнародних відносин, застосувала політологічні підходи для розкриття британської концепції побудови Європейського Союзу. Оцінюючи специфіку британської політики в умовах прискорення та поглиблення європейської інтеграції в 1992–2001 рр., дослідниця дійшла висновку, що «домінантою британської європолітики виступає державоцентристський підхід» [114, с. 178]. На її думку, цей підхід «обумовив позитивне ставлення Великої Британії до процесу поширення Європейського Союзу на схід» [114, с. 178]. Серед джерел, використаних у дослідженні Н.Л. Яковенко, можна відзначити активне залучення документів парламенту, британських політичних партій та мемуарної літератури.

І.П. Черінько у своїх статтях приділив чимало уваги концептуальному аналізу європейського напрямку британської зовнішньої політики. В його працях аналіз позиції Великої Британії стосовно розширення ЄС та її побічне порівняння з досвідом інших країн використовується для оцінки євроінтеграційних перспектив України. У своєму дисертаційному дослідженні для оцінки впливу міжнародного середовища на двосторонні відносини між Україною та Великою Британією А.В. Грубінко використав методи моделювання. Серед джерел, використаних у статтях А.В. Грубінка, вагоме місце займають документи українських державних установ (Міністерства

закордонних справ, Верховної Ради та Управління міжпарламентських зв'язків України).

О.А. Неприцький у своїй дисертації використовував ретроспективний та актуалізаційний методи, які дозволили визначити специфіку участі Британії в євроінтеграційних процесах, зокрема у глобалізаційному контексті. Як стверджує О.А. Неприцький, у 1990-х роках британська політична еліта здійснила чергову ревізію європейської політики країни в бік посилення інтеграції. Тоді всі три головні партії (консерватори, лейбористи та ліберал-демократи) загалом підтримували ідею участі країни в «європейському будівництві». Водночас тогочасні британські політики намагалися не зосереджувати основну увагу на європейських дебатах, щоб приховати «розкол в консервативній та лейбористській партіях з приводу європейського питання» [233, с. 10–11].

Дослідження В.Ю. Крушинського містять запропоновану цим автором власну наукову концепцію співвідношення національного та наднаціонального в європейській політиці Великої Британії, яка ґрунтується на детальному аналізі британських політичних концепцій євроінтеграції. На думку В.Ю. Крушинського, «примат суверенітету в британській європейській політиці пов'язаний з особливостями формування національної ідентичності Великобританії та її впливу на політичний процес у цій країні. Відсутність подвійної ідентичності – національної та європейської – притаманної континентальним партнерам Великобританії, унеможлиблює для неї визначення достатніх і адекватних здобутків від поступок суверенітетом» [231, с. 18]. У дослідженнях В.Ю. Крушинського активно використовуються документи британських державних установ, політичних партій, а також матеріали ЄЕС/ЄС.

Формування та реалізація зовнішньополітичного курсу урядів Сполученого Королівства привертають закономірну увагу британських дослідників. Топ-темами в дослідженнях британських авторів є європейська політика та британсько-американські відносини. Регіональні конфлікти також

привертають увагу, однак перші два напрями вважаються такими, що безпосередньо впливають на формування британського зовнішньополітичного курсу, й тому займають центральне місце в науковому дискурсі.

Впродовж 1990-х років роботи широкого кола британських дослідників були присвячені європейській політиці Великої Британії. Окрім британських та американських авторів, ця тема привертала увагу й численних дослідників з Росії, України та інших країн. Серед наукових монографій цього тематичного напрямку варто відзначити, передусім, працю професора політології Університету Лейчестера М. Фітіана «Лейбористська партія, війна та міжнародні відносини, 1945–2006» [132]. У цій роботі дослідник зосереджує увагу на чинниках, що вплинули на формування позиції Лейбористської партії щодо міжнародних збройних конфліктів – від Корейської війни (1950–1953 рр.) до другої іракської кампанії (2003 р.). М. Фітіан детально розглянув проведену Т. Блером ревізію зовнішньополітичної доктрини лейбористів, яка в подальшому стала однією з причин згоди британського кабінету допомогти США під час іракської інтервенції 2003 р. Спираючись на огляд подій під час попередніх військових конфліктів, у яких брала участь Велика Британія, М. Фітіан критично поставився до рішення Т. Блера розпочати війну всупереч його власним політичним переконанням. Дослідник стверджує: «Підсумовуючи, рішення Блера взяти участь у війні в Іраку залишило Британію в Європі в ізоляції, якої вона не знала з кінця епохи Тетчер, підірвало самі основи зовнішньополітичних принципів, які сам Блер проголошував у 1999 р., створило незручний прецедент у міжнародному праві, скомпрометувало використання гуманітарної інтервенції, розкололо Лейбористську партію та британське суспільство сильніше, ніж В'єтнамська війна, з якою її неминуче порівнювали, завдало смертельного удару лейбористській традиційній позиції з питань війни, стало приводом до терактів у Лондоні та залишило Ірак у стані анархії» [132, р. 155].

Цікавим є дослідження Р. Вікерс, присвячене цій темі, під назвою «Лейбористська партія та світ» (2011 р.) [139]. У своїй двотомній праці

авторка простежує еволюцію зовнішньополітичних підходів Лейбористської партії від її заснування до сьогодення. На її погляд, «нові лейбористи» (команда Т. Блера) спробували «прищепити» зовнішній політиці держави моральний оціночний вимір, запропонувавши альтернативу силовій політиці та так званому реалістичному підходу, побудованому на визнанні пріоритетного значення національних інтересів. Обґрунтовуючи цю думку, Р. Вікерс зазначає: «Лейбористи намагалися запропонувати альтернативу традиційній силовій політиці та реалістичному підходу британської зовнішньої політики, ...запропонувавши зовнішню політику, засновану на інтернаціоналізмі, що ставила б в основу співробітництво та взаємозалежність і демонструвала б повагу до міжнародного товариства так само, як і до національного інтересу» [139, р. 2]. На думку Р. Вікерс, найбільший вплив на формування лейбористської зовнішньої політики справила ліберальна теорія міжнародних відносин. Відповідно, лейбористи дотримувалися радше реформістського, аніж радикального чи революційного, підходу до зовнішньої політики. «Спираючись на це, ми стверджуємо, що протягом двадцятого століття існувало неперервне бачення лейбористами зовнішньої політики, яке найлегше визначити як “інтернаціоналізм”» [139, р. 3].

Розуміння особливостей європейської політики «нових лейбористів» поглиблює Д. Сміт у статті «Втрачена можливість? Європейська політика нових лейбористів, 1997–2005» [195]. Робота присвячена аналізу політичного курсу уряду Т. Блера стосовно ЄС. На думку автора статті, прем'єр-міністрові Т. Блеру не вдалося переконати виборців у перспективності євроінтеграції та запобігти розколу в партії з питання введення в ЄС валюти євро.

Серед праць, присвячених діяльності лейбористських урядів на межі ХХ та ХХІ ст., варто згадати монографію дослідника з питань безпеки Бірмінгемського університету П.Д. Вільямса «Британська зовнішня політика за нових лейбористів, 1997–2005» [140]. У своєму дослідженні автор здійснив критичний аналіз зовнішньої політики уряду Т. Блера в період з травня 1997 р. по травень 2005 р. На його думку, Велика Британія була головним

посередником у відносинах між США та ЄС. Лейбористи віддавали перевагу мультилатеральному підходу в побудові відносин зі США та провідними державами ЄС і НАТО (мається на увазі акцент на багатосторонніх відносинах, які є взаємовигідними для всіх учасників певного угруповання) та декларували відмову від *Realpolitik*.

Значний науковий інтерес дослідників пов'язаний і з дослідженням політичної платформи Консервативної партії. У цьому контексті варта уваги стаття Т. Бейла у виданні *Parliamentary Affairs* «Поміж м'яким та жорстким курсом? Консервативна партія, валентна політика та потреба в новому єврореалізмі» (2006 р.) [172]. У статті простежується думка, що в інтересах консерваторів був пошук певного компромісу з ЄС. Адже «попри загрозу з боку Партії незалежності Сполученого Королівства», консерваторам було варто «враховувати можливість того, що дрейф у бік жорсткого євроскептицизму може призвести до перегину». Стверджувалося, що разом з партійною позицією з інших питань це могло призвести до того, що Консервативна партія залишить те, що псефологи (спеціалісти з виборчих технологій) називають «зоною прийнятності», у якій «партії необхідно знаходитися, аби мати реальні шанси на перемогу. Оскільки партійне лідерство Кемерона спрямоване на повернення партії в цю зону, консерватори мають хоча б розглянути можливість звернення до м'якого євроскептицизму, можливо репрезентованого як «єврореалізм», у якості сигналу готовності прийняти нову політичну реальність» [172, р. 396]. Після публікації цієї роботи, у другій половині 2000-х рр. лідер консерваторів Девід Кемерон провів ревізію партійного іміджу, вибудувавши програму на правоцентристських засадах та відносно м'якому євроскептицизмі. Це принесло партії перемогу на виборах 2010 р., однак не вберегло кар'єри Д. Кемерона від фіаско у зв'язку з програвим його урядом референдумом про Брекзит (2016 р.).

Спроби британських політиків утримувати баланс між суверенітетом та євроінтеграцією розглянуто у статті К. Гіффорда «Сполучене Королівство та

Європейський Союз: виміри суверенітету та євроскептичної британськості» (2010 р.) [180]. У статті порушено проблему співвідношення британського суверенітету та євроскептицизму. Автор дійшов висновку, що відносини між Лондоном та Брюсселем залишалися складними і значною мірою невизначеними: «Попри те, що лейбористи отримали у спадок євроскептично налаштовану державу, їм вдалося нормалізувати відносини з ЄС у головних питаннях та впровадити ефективні внутрішньополітичні заходи, спрямовані на розв'язання цієї проблеми. Бажання брати участь у європейському проекті знаходило своє відображення у зусиллях, спрямованих на модернізацію державного управління. Цей підхід передбачав гнучке ставлення до британського суверенітету та конституції, не вважаючи їх бар'єрами для відносин між Великою Британією та ЄС, як це було раніше. Однак коли постало питання про народний суверенітет, лейбористам не тільки не вдалося європеїзувати британськість. Вони, навпаки, посилили національний євроскептицизм, який раніше був пов'язаний тільки з британським економічним лібералізмом» [180, р. 336]. Подальші події, які призвели до референдуму про Брекзит у 2016 р., підтвердили правильність проведеного Гіффордом аналізу проблеми.

Серед праць, присвячених європейській політиці Великої Британії, варто відзначити монографію Д. Гоуланда, А. Тернера та А. Райта «Британія та європейська інтеграція з 1945 року» [126]. У своїй роботі автори детально дослідили історію та причини участі Сполученого Королівства в європейському проекті та дали загальну оцінку діяльності британського істеблішменту в інституціях ЄС. На думку авторів, Великій Британії не вдалося досягти європейського лідерства, оскільки це вимагало від британської нації жертв, на які вона не була готова піти.

Серед російських авторів до тематики британського зовнішньополітичного процесу зверталися Г.Л. Довгиленко, С.П. Перегудов, Є.А. Порецькова, А.В. Валусь, Р.В. Валеєва, Л.А. Якубова. У контексті аналізу підходів російських авторів варто згадати кандидатську дисертацію

Г.Л. Довгиленка «Еволюція зовнішньополітичного курсу консервативної партії Великої Британії у відносинах з Німеччиною в 1990–2015 роках» [230]. Розглядаючи особливості розвитку відносин між Великою Британією та Федеративною Республікою Німеччина (ФРН), дослідник приділив значну увагу змістовним аспектам дебатів між прихильниками та противниками євроінтеграції.

Варто окремо відзначити фундаментальну працю російського дослідника С.П. Перегудова «Тетчер та тетчеризм» [112]. У цій роботі автор приділив увагу головно неоконсервативним реформам уряду М. Тетчер. Водночас вказана праця містить огляд зовнішньополітичного курсу кабінету Дж. Мейджора, зокрема к контексті його порівняння з основними напрямками та спрямованістю зовнішньополітичного курсу 1980-х років.

Загалом, у роботах більшості дослідників, присвячених формуванню та реалізації зовнішньої політики Великої Британії в період 1990–2010 рр., простежувалося усвідомлення того, що британським можновладцям не вдалося переконати більшість громадян своєї країни у перевагах поглибленої євроінтеграції. Так само у працях низки авторів (П.Д. Вільямс, К. Гіффорд, М. Фітіан, С.П. Перегудов та ін.) наявне доволі чітке усвідомлення концептуальної невизначеності відносин між Британією та ЄС. Якщо йти за такою логікою, то подальші події, що призвели до Брекзиту, можна тлумачити як зростання популярності євроскептицизму, наслідком чого була відмова від компромісів на користь національних інтересів.

«Особливі відносини» між США та Великою Британією вважаються важливим структурним елементом світової політики та одним із витоків доктрини «атлантизму». У переліку праць, присвячених цій проблемі, варто розглянути статтю Т. Дана «Коли починається стрілянина: Атлантизм у стратегії безпеки Великої Британії» [178]. У цій статті Т. Дан приділив увагу ревізії британської концепції безпеки, спричиненій закінченням епохи біполярності та припиненням протистояння двох наддержав у світовій політиці. На його думку, саме схильність Сполученого Королівства до

атлантичної ідентичності (пріоритет на співпраці зі США) є причиною суперечностей з континентальними європейськими державами.

Щоби краще зрозуміти проблематику взаємодії Великої Британії зі США та ЄС, варто згадати й роботу Р. Ніблета «Обираючи між Америкою та Європою: новий контекст британської зовнішньої політики» [192]. На думку Р. Ніблета, на початку XXI ст. специфіка «особливих відносин» зазнала значних змін, що безпосередньо вплинуло на співпрацю між США та Британією. Р. Ніблет звернув увагу на низку суперечностей, пов'язаних з еволюцією англо-американського партнерства, які, на його ж думку, були викликані як відсутністю в американській еліті впевненості щодо подальших перспектив США, так і суттєвими протиріччями в ЄС. Вказуючи на те, що англо-американське партнерство суперечить британським зобов'язанням у межах ЄС, Р. Ніблет зазначав: «Скоординована трансатлантична відповідь може бути необхідною, хоча часом і не найкращою відповіддю на безліч сучасних найскладніших міжнародних проблем. Тим не менше, Великій Британії буде важко виробити спільну англо-американську позицію з ключових зовнішніх питань, попередньо не узгодивши її з європейськими партнерами. Стосовно деяких важливих питань для Великої Британії буде простіше намагатися виробити спільну позицію з європейськими країнами, і тільки потім узгоджувати трансатлантичну позицію зі Сполученими Штатами» [192, р. 641].

Одним з найважливіших досліджень цього періоду є монографія Дж. Дамбрела «Особливі відносини. Від Холодної війни до Іраку» [123], у якій автор детально розглянув ключові питання у відносинах між Сполученим Королівством та США. На думку Дамбрела, англо-американські взаємини були важливі для обох країн. Водночас Британія мусила пам'ятати про необхідність співпраці з Європою.

До найважливіших напрямів дослідження британської зовнішньої політики належить, безперечно, ставлення Сполученого Королівства до проблеми регіональних конфліктів та вибору форм і методів участі в їх

вирішенні. Цей напрям, що посідає належне місце в британській історіографії, пов'язаний і з історичною спадщиною Британської колоніальної імперії, і з низкою конфліктів, що виникли в Європі та в інших регіонах світу в постбіполярний період.

На початку 1990-х уряд Великої Британії зіткнувся з проблемою розпаду Югославії, що вилилася в масштабну Балканську кризу 1991–1995 рр. Події на Балканах, які супроводжувалися проголошенням незалежності Словенії, Хорватії, громадянською війною в Боснії та Герцеговині і втручанням з боку Сербії, стали поштовхом до великої політичної дискусії про вибір форм і методів реагування на новий збройний конфлікт у Європі – перший масштабний конфлікт після Другої світової війни. Загалом стрижень дискусії стосувався того, якою має бути позиція провідних країн ЄС і як має реагувати НАТО на виникнення нової загрози. У контексті реагування з боку політичних кіл Великої Британії зміст дискусії полягав у тому, чи потрібно країні брати участь в колективній інтервенції, чи з огляду на периферійне розташування колишньої Югославії було б більш доцільним утриматися від прямого застосування сили.

Серед багатьох робіт британських дослідників, зазначеній проблемі присвячена фундаментальна монографія К. Ходж «Британія та Балкани: з 1991 року до сьогодні» [127]. У цьому дослідженні авторка аналізує роль Великої Британії в міжнародній політиці та реагування Лондона на події на території колишньої Югославії в період 1991–2006 рр. Велика увага в зазначеній праці приділена огляду парламентських дебатів та парламентського процесу загалом, роботі урядових комітетів, політичних і гуманітарних агенцій, що супроводжували ухвалення рішень британським урядом.

Окремо варто відзначити монографію Б. Сімса «Найганебніший час: Велика Британія та руйнування Боснії» [137]. У цій роботі автор жорстко критикує нерішучу позицію кабінету Дж. Мейджора та британського

істеблішменту, яка, на його думку, посприяла ескалації Балканської кризи та скоєнню злочинів проти мирного населення Боснії.

Цікавим дослідженням з цієї проблеми є стаття С. Флемінг «Деякі аспекти британської зовнішньої політики стосовно колишньої Югославії» [179]. Авторка приділила значну увагу дискусії з питання інтервенції, головними супротивниками якої виступали М. Ріфкінд (міністр оборони в 1992–1995 рр. і міністр закордонних справ у 1995–1997 рр. у консервативному уряді Дж. Мейджора) та Т. Бенн (лідер лівого крила лейбористів), а головними прихильниками були М. Тетчер та М. Фут (лідер Лейбористської партії 1980–1983 рр.). Перші наголошували на тому, що інтервенція суперечить британським інтересам та сприяє німецькій експансії в Балканському регіоні. Другі відзначали необхідність підтримки США як головного союзника та потребу підтримувати престиж країни на зовнішньополітичній арені, зокрема як постійного члена Ради Безпеки ООН.

Ліпше зрозуміти причини втручання уряду Великої Британії у Балканську кризу допомагають дві статті, опубліковані в журналі *The World Today* (лютий 1993 р.). У першій статті Дж. Шарп «Інтервенція в Боснії – аргументи “за”» [194] ґрунтовно обстоювала необхідність британського втручання. Авторка доводила, що Британія не може ігнорувати відверту агресію з боку Сербії, яка кидає виклик світовому порядку, та наголошувала на тому, що не можна допускати етнічних чисток, які можуть посилити протиріччя між християнським та мусульманським світом. У цьому ж випуску журналу вийшла стаття М. Дівара «Інтервенція в Боснію – аргументи “проти”» [177]. У ній автор обстоював протилежний підхід. М. Дівар доводив недоречність інтервенції, звертаючи увагу на складність розмежування комбатантів, відсутність чітких етнічних кордонів та можливе втручання Сербії.

Завершуючи огляд історіографії з проблематики балканського конфлікту, варто згадати докторську дисертацію А.-М. Шрайнер «Британська Лейбористська партія та розпад Югославії. 1991–1995: Історичний аналіз

парламентських дебатів» [235]. У цій роботі авторка детально розглянула ставлення лейбористської опозиції до Балканського конфлікту та втручання з боку інших країн. Принагідно відзначено, що тіньовий уряд Лейбористської партії підтримав позицію уряду Мейджора щодо втручання в конфлікт у Боснії, з чим не погодилася значна частина депутатів-лейбористів. Як вважає дослідниця, саме тоді виникла концепція «гуманітарної інтервенції», яку пізніше використовував уряд Т. Блера.

Проблему втручання в Боснійський (1995 р.) та Косовський (1999 р.) конфлікти розглядає Д. Маккерт у роботі «Вітаючи гуманітарну інтервенцію: Атлантизм та інтервенція Сполученого Королівства до Боснії та Косова» [191]. Автор вважає, що однією з головних причин залучення Британії до інтервенції була атлантична солідарність зі своїм головним союзником – США.

Головним зовнішньополітичним випробовуванням для кабінету Т. Блера стала Іракська криза (2003 р.), яка закінчилася поваленням режиму С. Хусейна та окупацією країни. Ця тема викликала значні протиріччя і в британському суспільстві, і серед дослідників, які намагалися зрозуміти, чи правильно вчинив Блер, підтримавши рішення США про початок воєнних дій проти Іраку.

У контексті проблеми дослідження не можна залишити поза увагою дві цікаві статті американського та британського авторів. Ідеться про статтю дослідника з Національного університету оборони США С.Ф. Крамера «Британія Блера після Іраку» [188], що опублікована у *Foreign Affairs*. Крамер пояснює мотивацію рішення Т. Блера про інтервенцію необхідністю повалення диктаторського режиму та знищення зброї масового ураження, у розробці якої американська адміністрація Дж. Буша-молодшого звинувачувала С. Хусейна. Друга робота – стаття К. Блата «Британська дорога до війни: Блер, Буш та прийняття рішення про вторгнення в Ірак» [174], яка теж відтворює основні причини прийняття кабінетом Т. Блера рішення про інтервенцію. Автор статті доходить до подібного з Крамером апологетичного

висновку, що першопричиною втручання було переконання в наявності в Іраку зброї масового ураження, що спонукало запобігти загрозі її використання за будь-яку ціну. Окрім того, важливою спонукою до інтервенції вважалася необхідність «повалення тиранії С. Хусейна», що цілком вписувалося в логіку «гуманітарної інтервенції».

В іншій роботі авторів М. Біча та Т.Дж. Олівера «Гуманітарна інтервенція та зовнішня політика у консервативній коаліції» [173] детально розглянуто концепт гуманітарної інтервенції як зовнішньополітичного інструменту. У першій частині роботи автори досліджують традиційний підхід до використання цього інструменту на прикладі втручання уряду Мейджора в Боснійську кризу впродовж 1993–1995 рр. У другій частині розглянуто прецеденти участі Великої Британії в Іракській кампанії (2003 р.) за урядування Т. Блера та інтервенції в Лівію (2011 р.) за прем'єрства Д. Кемерона.

На прем'єрство лейбориста Г. Брауна припав російсько-грузинський збройний конфлікт, який супроводжувався вторгненням військ Російської Федерації на територію Грузії (серпень 2008 р.). Ця війна порушила цілий комплекс питань, пов'язаних з архітектурою європейської безпеки та стримуванням потенційної російської агресії. Цій проблематиці присвячена стаття Х.Б.Л. Ларсена (Данський інститут міжнародних досліджень, Стенфордський університет, США) «Російсько-грузинська війна та що буде після неї: на шляху до європейського великого концерту» [189].

Автор статті проаналізував і порівняв позицію Франції, Німеччини та Великої Британії щодо російсько-грузинського конфлікту. У статті викладено цікаві зауваження стосовно позиції Великої Британії та реакції уряду Г. Брауна на тогочасні події. На думку автора, британська реакція підтвердила, що Велика Британія і надалі дотримується головних положень атлантистської концепції та доктрини стримування. Кабінет Г. Брауна прямо назвав дії Росії агресією, яка відповідає духу «холодної війни», та виголосив намір створити противагу діям Росії у Східній Європі, хоча його не

підтримали уряди інших держав ЄС. Таку позицію Сполученого Королівства Ларсен пояснював спільним зі США розумінням розширення ЄС і НАТО як гарантії геополітичної стабільності, тимчасом як РФ, за логікою сфер впливу, сприймала це розширення як загрозу для себе.

Доцільно відзначити, що, окрім історіографії з проблематики європейських конфліктів кінця ХХ – початку ХХІ ст., зарубіжні науковці досліджують підходи Сполученого Королівства щодо управління конфліктами та їх врегулювання в інших регіонах світу – від арабо-ізраїльського конфлікту, війни в Афганістані та корейської проблеми до локальних конфліктів у низці країн Африки.

Загалом можна констатувати, що зарубіжні науковці великою мірою пов'язують ставлення британських політиків до проблематики регіональних конфліктів зі слідуванням доктрині «атлантизму», виконанням своїх союзницьких обов'язків в рамках «особливих відносин» зі США та намірах відігравати провідну роль у системі колективної безпеки на європейському континенті. Такий підхід загалом поширювався і на оцінку мотивацій британської політики щодо конфліктних проблем у російсько-українських відносинах, включаючи перехід РФ до прямої агресії проти України у період 2014–2022 років.

1.2. Джерельна-документальна база дослідження

Дослідження обраної проблеми вимагає залучення широкого кола джерел документального, інформаційного та особистого характеру. Опрацювання джерельної бази дослідження зумовлює поділ джерел, які відображають формування зовнішньої політики Великої Британії 1990–2010 рр., на шість груп:

- 1) документи зовнішньої політики Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії;

- 2) міжнародні договори та офіційні документи ЄС, ООН та Співдружності націй, які різною мірою стосуються британської зовнішньої політики;
- 3) матеріали парламентських дебатів та парламентських виборів у Великій Британії;
- 4) політичні маніфести та матеріали британських політичних партій;
- 5) публічні виступи державних діячів і мемуарна література;
- 6) матеріали періодичних видань та інформаційних агентств.

До першої групи джерел належать урядові документи: міжнародні договори, міждержавні декларації та офіційні публікації Міністерства закордонних справ і в справах Співдружності націй (Foreign and Commonwealth Office) (далі – FCO, Форин-офіс). Важливим джерелом інформації про британську зовнішню політику є доповіді парламентського комітету з питань зовнішніх справ, підготовлені за результатами обговорення стану британської зовнішньої політики з експертним товариством [16–19]. У цих доповідях підтверджувалося існування консенсусу в середовищі політичних еліт Великої Британії стосовно безальтернативності участі Великої Британії в НАТО. Британський уряд підтримував спільну позицію західних держав щодо більшості питань.

У доповідях, присвячених відносинам Великої Британії та Росії, визнавалося, що російські можновладці і надалі з підозрою ставляться до розширення НАТО та ЄС. Урядові експерти попереджали, що Росія може повернутися до агресивної зовнішньої політики часів СРСР. Однак британські аналітики вочевидь недооцінили вірогідність подібного сценарію, доводячи потребу продовження співробітництва з Москвою у стратегічних питаннях. У доповіді 2007 р. стверджувалося, що Росія сприймає зміни, що відбулися в Європі та на пострадянському просторі, як власні поразки, й сприймає сам Захід як стратегічного суперника. Британські аналітики стверджували, що

Російська Федерація розглядає міжнародну політику як гру з нульовою сумою і вважає розширення НАТО та ЄС загрозою національній безпеці.

У 1998 р. британський уряд опублікував доповідь Strategic Defense Review [3], яка окреслювала ключові пріоритети Сполученого Королівства в галузі національної безпеки. Документ враховував досвід участі Великої Британії у війні в Перській затоці та використання військової авіації під час Балканської кризи. Відзначалося, що британські збройні сили мали бути готові швидко реагувати на міжнародні кризи та співпрацювати з союзниками по блоку НАТО. Доповідь містила тезу, що загроза повномасштабного збройного конфлікту зникла після розпаду соцтабору, але на її місце прийшла дестабілізація на Балканському півострові та пострадянському просторі. Висловлювалося занепокоєння можливістю появи зброї масового ураження в авторитарних режимів та терористичних угруповань.

Наступний урядовий огляд, підготовлений 2010 р. після перемоги Консервативної партії на парламентських виборах, продемонстрував тектонічні зміни в геополітичній ситуації. Серед головних пріоритетів у сфері національної безпеки урядові аналітики визначили боротьбу з міжнародним тероризмом, кіберзагрозами та стихійними лихами, спричиненими кліматичними змінами.

Варто окремо охарактеризувати доповідь «Сполучене Королівство та Китай: Платформа для взаємодії» 2009 р. [19], у якій було окреслено головні проблеми у відносинах Великої Британії з КНР. Британський уряд зосереджував свою увагу на збільшенні торговельного обороту, зменшенні тарифних бар'єрів та співробітництві силових структур.

Окремої уваги варта доповідь комісії лорда Чілкота «Iraq Inquiry», яка підбивала підсумки розслідування причин участі Великої Британії в поваленні режиму Саддама Хусейна в Іраку (2003 р.) [1; 2]. Доповідь містить документальний додаток, у якому зібрано свідчення осіб, які брали участь в ухваленні зовнішньополітичних рішень. Ці матеріали пояснюють причини участі Сполученого Королівства у війні в Іраку з метою повалення режиму

С. Хусейна. Із цих документів стає зрозуміло, що головною формальною причиною військової інтервенції до Іраку стала помилкова інтерпретація адміністрацією Дж. Буша-молодшого оцінок західних спецслужб щодо ймовірності існування зброї масового ураження в іракського уряду.

У другій групі джерел представлено міжнародні договори. Серед них передусім варто згадати Маастрихтський договір [22], який заклав підвалини інституцій Європейського Союзу та став основою для подальших узгоджень та домовленостей між членами ЄС. Тексти цих домовленостей стали результатом компромісу між французьким, німецьким та британським істеблішментом, оскільки британські політичні еліти виступали проти посилення інтеграції та розширення повноважень інституцій ЄС, на відміну від Франції та Німеччини. Одним з ключових результатів ратифікації Маастрихтського договору стало запровадження Спільної зовнішньої та безпекової політики, яка узгодила спільну позицію членів ЄС з питань міжнародних відносин. Велика Британія відмовилась від ратифікації Соціальної хартії та скептично ставилася до можливості впровадження загальноєвропейської валюти євро. У наступній Амстердамській угоді [25] британський уряд заблокував пропозицію інтегрувати Західноєвропейський союз у структуру ЄС, оскільки вважав це загрозою примату НАТО в питаннях забезпечення міжнародної безпеки на Європейському континенті. Після поразки на референдумі з ратифікації Євроконституції у Франції (2005 р.) держави ЄС підписали Лісабонський договір (2007 р.) [21], який посилив повноваження Європейського парламенту та Європейської Ради. Британський уряд прийняв рішення використати своє право на відмову від імплементації певних законів ЄС у сфері правосуддя та внутрішніх справ, оскільки хотів зберегти державний суверенітет у формуванні своєї внутрішньої політики.

До третьої групи джерел належать стенограми засідань британського парламенту, які є у відкритому доступі на сайті британського парламенту (система Hansard) [29–61]. Обговорення політичних питань є важливою частиною функціонування британської парламентської системи, що дозволяє

дослідити позиції різних політичних сил та груп впливу. У контексті нашого дослідження найбільший інтерес являє обговорення ролі Великої Британії в євроатлантичній системі колективної безпеки, дебати щодо участі Сполученого Королівства у врегулюванні Балканської кризи, дискусії довкола європейського вектору британської політики та обговорення врегулювання конфліктів на пострадянському просторі. Парламентські дебати вирізняються серед інших типів джерел демонстрацією різних поглядів, що дає змогу краще зрозуміти контекст досліджуваних проблем. Депутати британського парламенту загалом демонстрували високу кваліфікацію та обізнаність у зовнішньополітичній повістці британської держави.

До четвертої групи належать партійні маніфести британських політичних партій [61–94], які дають змогу проаналізувати зовнішньополітичні концепції загальнодержавних та регіональних політичних сил Сполученого Королівства. Вказаний тип джерел дозволяє простежити політичну еволюцію підходів до британської зовнішньої політики в досліджуваний період. При опрацюванні цього типу документів потрібно враховувати, що вони демонструють офіційну позицію британських політичних партій, що вимагає критичної оцінки та співставлення з іншими типами джерел.

До цього типу джерел належать маніфести:

- Консервативної та Лейбористської партій, які є головними політичними силами Сполученого Королівства;
- Ліберально-демократичної партії;
- Шотландської національної партії (Шотландія);
- партії Плайд Камрі (Уельс);
- партії Шинн Фейн, Ольстерської юніоністської партії, Демократичної партії Ольстеру та Соціал-демократичної лейбористської партії (Північна Ірландія).

У випадку з Консервативною партією маніфести показують поступовий відхід консерваторів від тетчеристської політики, невдалі спроби загравання з

націоналістичним електоратом на початку 2000-х та оформлення нового внутріпартійного консенсусу на засадах ліберального консерватизму. У маніфестах Лейбористської партії можемо спостерігати становлення доктрини «нового лейборизму». У зв'язку з цим чи не найважливішим є маніфест Лейбористської партії 1997 р., у якому було окреслено новий підхід до зовнішньої політики на засадах політичного ідеалізму. У випадку з Ліберально-демократичною партією можемо спостерігати спроби партійного керівництва сформулювати політичну повістку, яка дала б змогу розширити політичну базу партії в умовах двопартійної системи, побудованої на мажоритарних виборчих принципах.

Політичні маніфести регіональних партій вирізняються специфічними особливостями Шотландії, Уельсу та Північної Ірландії. У випадку з Шотландською національною партією йдеться про сконцентрованість на проголошенні державної незалежності Шотландії на засадах політичного нейтралітету. Партія Плайд Камрі («Партія Уельсу») зосереджена на розширенні національно-культурної та політичної автономії валлійського суспільства, що відображено в її політичній програмі. Партії Північної Ірландії зосереджують увагу на захисті інтересів представників різних традицій – юніоністів (переважно протестантів) та націоналістів (включають більшість католицької громади), що обумовлювало порівняно низьку зацікавленість місцевих політиків у зовнішньополітичних питаннях, за винятком проблеми статусу Ольстеру та можливості його входження до складу Об'єднаної Ірландії.

До п'ятої групи належать мемуари британських політичних діячів, які брали участь в роботі британського уряду та законодавчих органів у досліджуваній період. Ідеться про спогади таких британських політиків, як Д. Херд, Д. Оуен та П. Ешдаун [107–109], у яких вони описують свої погляди на різноманітні політичні проблеми Великої Британії. Зокрема Д. Херд вважав, що надто сильний дрейф Консервативної партії вправо призвів до поразки партії на парламентських виборах 1997 р. Мемуари Д. Оуена цікаві

його спогадами про участь у «комісії Венса-Оуена», яка намагалася виробити мирне рішення для врегулювання Боснійського конфлікту. Оуен спростовує звинувачення на свою адресу у просербських симпатіях та закидає адміністрації Б. Клінтона провину в провалі мирного плану. Оуен вважає, що небажання США погодитися на поділ Боснії тільки погіршило становище мусульманської громади.

Серед публічних виступів політичних діячів великий інтерес становлять промови Дж. Мейджора та Т. Блера як очільників британського уряду. Найбільший інтерес для нашого дослідження має Чиказька промова Т. Блера [101], у якій він охарактеризував критерії гуманітарної інтервенції, до яких належали наявність доказової бази, вичерпання дипломатичних засобів врегулювання конфлікту, реалістичність успішної військової операції, розуміння довгострокових наслідків та врахування національних інтересів.

У шостій групі дослідження представлена періодика, у якій детально висвітлено перебіг подій та надано платформу для висловлення різних політичних позицій. Передусім йдеться про газети *The Guardian*, *The Times* та *The Observer*. Протягом досліджуваного періоду британська преса найбільш активно висвітлювала розпад біполярної системи, політичні рішення урядів Мейджора, Блера та Брауна, європейську політику Великої Британії та британсько-американські відносини.

Слід також зауважити значене прискорення політичних змін у Великій Британії після 2010 р. Хронологічні межі даного дослідження загалом співпадають з тривалістю т. зв. «однополярного моменту» – періоду виразного домінування США в міжнародних відносинах, який у структурному відношенні розглядається як короткий термін існування однополярної міжнародної системи. Його межі визначаються розпадом радянської сфери впливу і саморозпуском СРСР та загостренням конкуренції між провідними державами за підсумками глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр.

В структурному відношенні фінансово-економічна криза, яка стала прологом переходу до поліцентричної міжнародної системи, супроводжувалася загостренням протиріч між політичним керівництвом британських консерваторів та керівними інтеграційними структурами ЄС, що зрештою призвело до виходу Сполученого Королівства зі складу європейського інтеграційного об'єднання.

Зі свого боку головна внутрішня передумова Брекзиту полягала у поглибленні розколу між угрупованнями національно орієнтованої еліти, представленої в керівництві Консервативної партії, та прибічниками транснаціональних ліберальних течій, які домінували в керівництві лейбористів та ліберальних демократів. Референдум 2016 р., на якому громадяни Сполученого Королівства підтримали вихід зі складу ЄС, спричинив кардинальний перегляд британської зовнішньої політики. Порівняльний аналіз британських стратегічних документів «Стратегія національної безпеки» (National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review, 2015)¹ та «Глобальна Британія у конкурентну добу» (Global Britain in a Competitive Age: The Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy. CP 403, 2021)² наочно ілюструє різницю в підходах «до» і «після» референдуму 2016 р. При цьому основні стратегічні пріоритети Сполученого Королівства залишилися незмінними (глобальне лідерство, трансатлантична система колективної безпеки на базі НАТО, вільна торгівля та економічна кооперація, захист міжнародного порядку заснованого на правилах, мультилатералізм)³. Перегляд пріоритетів позначився на

¹ National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/478933/52309_Cm_9161_NSS_SD_Review_web_only.pdf

² Global Britain in a Competitive Age: The Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy. CP 403. March 2021. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/975077/Global_Britain_in_a_Competitive_Age-the_Integrated_Review_of_Security__Defence__Development_and_Foreign_Policy.pdf

³ National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015. P. 9-10. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/478933/52309_Cm_9161_NSS_SD_Review_web_only.pdf; Global Britain in a Competitive Age:

концептуальних оцінках відносин зі США та Європою. Якщо у 2015 р., за прем'єрства Д. Кемерона, британський уряд акцентував увагу на тому, що Франція, Німеччина та інші європейські країни є для Великої Британії не менш важливими партнерами, ніж США⁴, то в стратегії 2021 р., опублікованій вже після офіційного виходу Сполученого Королівства з ЄС, перевага надавалася США як головному партнеру. Остання редакція стратегічного документу «Глобальна Британія у конкурентну добу» підтверджує, що уряд Великої Британії буде співпрацювати з країнами ЄС там, де їх інтереси будуть співпадати, але залишає за собою право самостійно обирати пріоритети у зовнішній політиці⁵.

Загалом використана джерельна база дає змогу дослідити окреслені аспекти дослідження та простежити перебіг еволюції британської зовнішньої політики обраного періоду. Опрацювання перелічених груп джерел дає змогу виявити загальні закономірності формування британського зовнішньополітичного процесу. З огляду на специфіку джерельної бази і тематичне різноманіття дослідження видається доречним використати проблемно-хронологічний підхід, який дозволяє розділити досліджувану проблему на декілька вузких питань та розглянути їх у діахронно-хронологічному порядку.

The Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy. P. 11-12. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/975077/Global_Britain_in_a_Competitive_Age-the_Integrated_Review_of_Security_Defence_Development_and_Foreign_Policy.pdf;

⁴ National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015. P. 50. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/478933/52309_Cm_9161_NSS_SD_Review_web_only.pdf

⁵ Global Britain in a Competitive Age: The Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy. P. 20-21, 60. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/975077/Global_Britain_in_a_Competitive_Age-the_Integrated_Review_of_Security_Defence_Development_and_Foreign_Policy.pdf

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Використані в дисертації методи дослідження ґрунтуються на загальноприйнятих у наукових колах принципах історизму та об'єктивності.

Предмет дослідження зумовив розгляд особливостей формування британської зовнішньої політики у різних аспектах з використанням загальнонаукових та спеціально-наукових методів.

Принцип історизму вимагає від автора проведення дослідницької роботи з урахуванням політико-історичного контексту проблеми. Дослідник має зважати на позиції та інтереси різноманітних політичних груп, які впливають на формування британської зовнішньої політики. Принцип історизму дав змогу розглянути стан зовнішньої політики Великої Британії в контексті системи міжнародних відносин, визначити її основні етапи, пріоритетні напрями та узагальнити вплив внутрішніх і зовнішніх чинників у межах британського зовнішньополітичного процесу.

З-поміж спеціально-історичних методів дослідження порівняльно-історичний метод дає змогу проаналізувати відмінності в ідеології та пріоритетах британських політичних партій, а також відмінності в політиці урядів Дж. Мейджора, Т. Блера і Г. Брауна.

Системний метод у поєднанні з проблемно-хронологічним та структурно-функціональним дозволяє розглянути британську зовнішню політику як окремий компонент у системі міжнародних відносин, який ілюструє стан і статус держави у відносинах з іншими акторами.

Інституційний метод дозволяє розглянути співпрацю Великої Британії з міжнародними та наднаціональними організаціями. Ідеться передусім про інституції Європейського Союзу, до якого входило Сполучене Королівство в досліджуваній період; Організацію Об'єднаних Націй, в якій Велика Британія має статус постійного члена Ради Безпеки; британську Співдружність націй, яка виступає форумом для співпраці Сполученого Королівства з колишніми британськими колоніями і домініонами.

За допомогою історико-типологічного методу виявлено ідентичні та відмінні риси у зовнішній політиці британських урядів та специфічні ознаки різних векторів британської зовнішньої політики.

Завдяки методам аналізу та синтезу вдалося поєднати інформацію з широкого кола джерел та сформувати цілісну картину британської зовнішньої політики та особливостей її формування.

Діалектичний метод застосовано в контексті дослідження розвитку зовнішньополітичної доктрини Великої Британії, яка еволюціонувала від політичного реалізму до політичного ідеалізму, а згодом – у зворотному напрямі.

Застосування діахронного підходу позначено в формі паралельного аналізу внутрішніх аспектів зовнішньополітичного процесу та основних напрямів практичної реалізації зовнішньої політики.

Дотримання принципу всебічності було досягнуто через комплексне дослідження сутності явищ у британській зовнішній політиці у внутрішніх та міжнародних процесах, використання у дослідженні широкої джерельної бази та врахування досягнутого рівня наукового знання і поглядів провідних зарубіжних та вітчизняних дослідників на специфіку формування британської зовнішньої політики.

Принцип об'єктивності дозволив здійснити критичну оцінку явищ та подій у британській зовнішній політиці, використовуючи порівняльний аналіз для оцінки різних поглядів. Принцип об'єктивності необхідний для критичної й неупередженої оцінки дійсності на основі наукового методу.

У контексті дисертаційного дослідження важливою методологічною проблемою було охарактеризувати специфічне місце Великої Британії в системі міжнародних відносин як посередника між «англосаксонським світом» та країнами європейського континенту, що безпосередньо впливало на британську зовнішню політику. Британський істеблішмент сприймав Сполучене Королівство як світову державу, яка мала зберегти свободу дій і не обмежувати себе надмірними зобов'язаннями в міждержавних організаціях.

Проведений аналіз підтверджує, що позиція Сполученого Королівства в системі міжнародних відносин була зумовлена історичними особливостями розвитку Великої Британії.

Висновки до розділу 1

Історіографічний аналіз проблеми дає змогу систематизувати наукову базу дослідження та визначити предметні питання, які потребують фактологічного й теоретичного висвітлення в дисертації.

За результатами аналізу видається доцільним поділити наукову літературу на кілька груп: загальні праці, присвячені британській зовнішній політиці, праці, присвячені європейській політиці Сполученого Королівства, дослідження англо-американських «особливих відносин» та вузькоспеціальні дослідження, присвячені окремим проблемам британської зовнішньої політики.

Українські дослідники були зосереджені головним чином на вивченні британсько-українських відносин та європейській політиці Великої Британії, що на загал цілком закономірно, зважаючи на актуальність питання євроінтеграції для України. Британські дослідники зосереджували свою увагу на ключових для Великої Британії партнерах: США та Європейському Союзу. У контексті цих питань велика увага приділялася аналізу статусу Сполученого Королівства в системі міжнародних відносин та євроатлантичній системі колективної безпеки. Одним з ключових аспектів західної історіографії був аналіз британської політики стосовно втручання в регіональні конфлікти.

Джерельну базу дослідження систематизовано за онтологічним і тематичним принципами. Головна увага в дослідженні зосереджена на внутрішній специфіці формування британської зовнішньої політики та пріоритетних напрямках роботи британської дипломатії. У зв'язку із цим в дослідженні активно використано стенограми засідань британського парламенту, які є у відкритому доступі, та передвиборчі маніфести британських політичних партій.

З більшістю опрацьованих документальних джерел можна ознайомитися на сайтах парламенту та уряду Сполученого Королівства. Документи, пов'язані з діяльністю ЄС, використано з посиланням на офіційні сайти інституцій Європейського Союзу.

Автор розглядає британську зовнішню політику як результат внутрішньополітичного консенсусу щодо місця Великої Британії в євроатлантичній системі колективної безпеки.

Обсяг використаної джерельної бази та залученої історіографії дає змогу провести критичний аналіз специфіки формування британської зовнішньої політики.

РОЗДІЛ 2

РОЛЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У БРИТАНСЬКОМУ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

2.1. Політична конкуренція та особливості формування зовнішньополітичних концепцій Консервативної та Лейбористської партій

Перш ніж переходити до розгляду концепцій зовнішньої політики варто розглянути передумови формування ідеології Консервативної та Лейбористської партій. Внаслідок тривалого еволюційного процесу після 1689 р. в Королівстві Англія сформувалася двопартійна система, в якій партія торі захищала інтереси великої аристократії та вищого духовенства, тимчасом як партія вігів захищала інтереси буржуазії. У 1832 р., після реформи виборчого законодавства Сполученого Королівства, обидві політичні сили були офіційно оформлені як Консервативна та Ліберальна партії. Протягом наступного століття консерватори та ліберали становили основу британської політичної системи, представляючи інтереси більшості виборців. Занепад Ліберальної партії в першій чверті ХХ ст. супроводжувався посиленням впливу робітничої Лейбористської партії, заснованої в 1900 р. Ідеологія лейбористів була основана на соціалістичних ідеях та традиціях профспілкової боротьби тред-юніонів за права робітничого класу.

Консерватори були елітарною партією, яка захищала інтереси вищих прошарків населення та поступово збільшувала свою електоральну базу за підсумками виборчих реформ, що розширювали коло виборців. Формування політичної програми консерваторів відбувалося через внутрішньопартійну боротьбу та кулуарні домовленості керівників внутрішньопартійних угруповань. Лейбористи ж покладалися на ідеали партійної демократії та позиціонували себе як соціалістична партія, з чітко прописаною метою

побудови соціалізму демократичним шляхом. Протягом ХХ ст. Лейбористська партія поступово перетворилась на лівоцентристську політичну силу.

Варто зауважити, що більшість дослідників погоджується, що до певного ступеня в державному істеблішменті Великої Британії існує двопартійний консенсус щодо зовнішньополітичних питань, орієнтований на захист усталених національних інтересів. Зміна кабінету може створити тимчасову лакуну, але усталена система парламентських комітетів та залучення компетентних спеціалістів дозволяє зберігати консенсус та послідовність у реалізації зовнішньополітичного курсу. Відхилення від заданого курсу є здебільшого проявом діяльності окремих політиків, а не керівництва основних політичних партій. Тож головною метою нашого аналізу є дослідження методів та підходів, властивих обом партіям, як політичним акторам, що скеровані на реалізацію завдань зовнішньополітичного курсу та політичних концепцій, покладених в основу цього процесу.

Протягом своєї історії Консервативна партія дотримувалася бачення міждержавних відносин у дусі політичного реалізму, посилаючись на ідеї Томаса Гоббса як на фундамент своєї ідеології [139, р. 10]. На думку партійних теоретиків, у відносинах між країнами не існує вищого авторитету, здатного підтримувати порядок у системі міжнародних відносин. Розвиваючи цю логічну послідовність, консерватори стверджують, що держави приречені конфліктувати між собою задля максимізації своєї військової, економічної і політичної сили, тож державні інтереси треба розглядати суто в категоріях сили і здатності протистояти військовій загрозі. Будь-які спроби змінити стан речей у міжнародних відносинах консервативні теоретики вважають приреченими на поразку. Головною метою зовнішньої політики Великої Британії, з погляду консерваторів, має бути захист та просування її національних інтересів. Цитуючи Дугласа Херда, міністра (секретаря) з закордонних справ кабінету Маргарет Тетчер, «британська зовнішня політика існує для захисту та просування британських інтересів» [129, р. 61]. В основі

цієї концепції лежала британська історична спадщина, традиції торгівлі, мореплавства та ідентичність острівної нації. Зовнішня політика держави мала бути відмежована від внутрішньополітичних проблем Великої Британії. Цілком очевидно, що таке бачення нівелює морально-етичні аспекти, оскільки, повертаючись до Д. Херда, «секретарі з закордонних справ мають взаємодіяти зі світом таким, яким він є, а не таким, яким би вони хотіли, щоб він був» [139, р. 11]. Консерватори вважали за необхідне співпрацювати з міжнародними організаціями, на зразок ООН, але вони завжди зберігали обережний скептицизм під час ухвалення рішень. Питання полягало тільки в проблемі визначення загальнодержавного блага. Найяскравішим прикладом цієї боротьби стало протистояння єврофілів та євроскептиків на тлі питання британської євроінтеграції.

Протягом ХХ ст. консерватори спиралися на чотири ідеологічні традиції, які сформувалися внаслідок дебатів та інтелектуальних пошуків партійних лідерів. Першою з них був традиційний торизм, який бере свій початок від політики кабінетів лорда Солсбері (1885–1886, 1886–1892, 1895–1902 рр.) та апелює до підтримки соціального порядку, сильної прив'язки до національної ідентичності та збереження авторитету держави [124, р. 4]. Наступною була доктрина центризму, яка апелювала до збереження партійної єдності та концепції «statecraft» (пер. з англ. – мистецтво керування державою). За цією концепцією компетентне управління є наріжним каменем в організації уряду та запорукою перемоги партії в електоральній боротьбі [124, р. 4]. Після завершення Другої світової війни великої популярності набула доктрина «Єдиної нації» (One Nation), початково сформульована Бенджаміном Дізраелі, яка спиралась на кейнсіанську економічну модель і вважала головним завданням уряду збереження соціальної єдності через пом'якшення класового антагонізму за допомогою інструментів «welfare state» (пер. з англ. – держава загального добробуту) [124, р. 4]. Найбільший інтерес для нашого дослідження являють ідеї «нових правих», які набули великої популярності через занепокоєння потенційною радянською

експансією. «Нові праві» запропонували гібрид ідей економічного лібералізму Ф. Хаєка та М. Фрідмана з деякими положеннями традиційного консерватизму (прив'язка свободи до права на приватну власність) та парадоксальне поєднання песимізму з прогресизмом. Ідеї «нових правих» стали основою ідеології неоконсерватизму, яка принесла перемогу Консервативній партії під проводом М. Тетчер (прем'єр-міністр у 1979–1990 рр.) та відзначалася достатньо жорсткою лінією в міжнародній політиці, спрямованою на активне просування ліберальної економічної моделі та демократичних цінностей [183, р. 75]. Однак після перемоги Заходу в «холодній війні» стало зрозуміло, що насправді в занепаді перебував Радянський Союз, що поставило під сумнів необхідність продовження цієї політичної лінії. Як наслідок, за часів кабінету Джона Мейджора (1990–1997 рр.) консерватори були вимушені сформулювати нове бачення британської зовнішньої політики. Консервативна партія мала знайти баланс між захистом британського суверенітету, як це пропонував з 1970-х Енок Пауелл, та прагматизмом, який не міг дати відповідь на ідеологічну кризу консерватизму [183, р. 76].

На противагу своїм головним політичним опонентам, консерваторам, лейбористи завжди розглядали міжнародні відносини крізь призму трансформаціоналістського підходу, який є похідним від доктрини політичного ідеалізму [124, р. 11]. Лейбористи вірили в можливість перебудови загального контексту міжнародних відносин і базових засад британської зовнішньої політики. Лейбористська партія більшу частину своєї історії перебувала в опозиції до традиційної британської моделі зовнішньої політики. В основі політичних переконань лейбористів лежала віра в прогрес відповідно до ідеалів Просвітництва. Фактично, як стверджував дослідник Л. Вульф, «історичні обставини склалися так, що Лейбористська партія через гладстонівський лібералізм успадкувала свою зовнішню політику від Кобдена та Брайта» [142, р. 7]. В основу своєї доктрини лейбористи поклали принципи інтернаціоналізму, колективної безпеки, мультилатералізму та

антимілітаризму. Клемент Еттли (лідер партії в 1930-х –1940-х рр. та прем'єр-міністр лейбористського уряду 1945–1950 рр.) казав, що «існує велика різниця у поглядах на зовнішню політику між лейбористською та капіталістичними партіями, так само як і на внутрішню, оскільки вони не можуть бути відділені одна від одної. Зовнішня політика уряду є відображенням його внутрішньої політики» [115, р. 226]. На практиці ця теза виражалася у властивому лейбористам бажанні забезпечити транзит від демократичної політичної системи до демократичної зовнішньої політики. Вони вважали, що зовнішня політика має бути відображенням демократичних цінностей та універсальних моральних норм. Щоправда, цей підхід призводив до складнощів у визначенні лейбористами фундаментальної мети британської зовнішньої політики, на відміну від консерваторів, які вважали захист британських інтересів самоціллю. Вони закликали до морального обґрунтування завдань зовнішньої політики, що було зумовлено двома причинами.

Перша полягала в досить широкому, коли порівнювати з консерваторами, спектрі поглядів всередині партії та існуванні в її рамках кількох внутрішньопартійних груп, які впливали на формування лейбористської зовнішньополітичної концепції. До них належали: рух тред-юніонів, Незалежна лейбористська партія (з 1970 р. – Незалежне робітниче видавництво), Соціал-демократична федерація, Британська марксистська група, Фабіанське товариство та радикальні ліберали, згуртовані в Союзі демократичного контролю [139, р. 13]. Прихильники класової боротьби вважали головним завданням лейбористів захист інтересів робітничого класу та пропагування міжнародної солідарності робітників, у поєднанні з соціалістичним інтернаціоналізмом. Своєю чергою радикальні ліберали апелювали до лейбористського ліберального інтернаціоналізму, що спирався на право на самовизначення, міжнародне право та діяльність міжнародних інституцій, на кшталт Ліги Націй та ООН. На додаток до цього незалежні лейбористи та радикальні ліберали вважали мілітаризацію й таємну дипломатію першопричинами міждержавних конфліктів [139, р. 13].

Друга причина полягала в тому, що зовнішньополітична доктрина лейбористів сформувалася під час їх перебування в опозиції. Лейбористська зовнішньополітична концепція віддзеркалювала ідеологічні суперечності між правим і лівим крилом партії. Втім, варто зазначити, лейбористський ідеалізм не витримав випробування владою. Вже в 1970-х рр. були випадки, коли лейбористи на вибори йшли з однією зовнішньополітичною програмою, а після перемоги впроваджували зовсім іншу [139, р. 14]. Пізніше, у 1990-х, ідеалістичний концептуальний підхід знову дістав відображення в доктрині «Третього шляху» Тоні Блера, в якій була чергова спроба розв'язати суперечності між теорією та практичною політикою.

Охарактеризувавши концептуальне бачення зовнішньої політики консерваторами та лейбористами, ми можемо критично проаналізувати їх зовнішньополітичні концепції на основі передвиборчих маніфестів.

Упродовж 1990–2010 рр. відбулося п'ять виборчих кампаній до Палати громад. Кожна з них відбувалася в певному зовнішньо- та внутрішньополітичному контексті, який вагомо впливав і на передвиборчі програми, і на результати виборів.

Передвиборча кампанія 1992 р. відбувалася за принципово нових зовнішньополітичних обставин: «холодна війна» закінчилася разом з розпадом СРСР та розпуском Організації Варшавського договору. Відтак нагальними стали питання, пов'язані з тим, яку роль має виконувати в міжнародних відносинах Сполучене Королівство в постбіполярному світі. Додатковими обставинами були участь Великої Британії у війні в Перській затоці (1990–1991 рр.) та ратифікація Маастрихтської угоди (1992 р.), яка стикнулася зі спротивом з боку консерваторів-євроскептиків. Консервативна партія перебувала при владі вже 13 років. Ці вибори стали перевіркою для здібностей нового прем'єр-міністра Дж. Мейджора та його уряду, який мав відсторонитися від негативної реакції виборців на проведення урядом М. Тетчер податкової реформи, що зрештою призвело до її відставки.

У передвиборчому маніфесті зовнішньополітична програма консерваторів була представлена в розділі «Беручи відповідальність за Британію» (Taking responsibility for Britain) [88]. Загалом можемо виокремити кілька блоків проблем, на яких акцентували увагу консерватори: роль міжнародних інституцій у підтримці системи глобальної безпеки; врегулювання конфліктів на Близькому Сході, в Індії та на Кіпрі; підтримка пострадянських держав; просування британських інтересів та демократичних цінностей за допомогою інструментів «м'якої сили»; збереження системи колективної безпеки та ядерного стримування на європейському континенті в умовах постбіполярного світу; взаємовідносини з іншими учасниками Європейського економічного співтовариства (ЄЕС).

У вступі маніфесту наголошувалося на унікальній ролі Великої Британії як глобального гравця, що мала бути забезпечена завдяки її відносинам зі США та західноєвропейськими країнами, британській Співдружності націй, участі в НАТО та статусу постійного члена Ради Безпеки ООН. Британська політична еліта розуміла, що країна не може претендувати на статус, подібний до того, який має США, але вона мала у своєму розпорядженні потужні економічні, політичні та культурні важелі впливу, які дозволяли їй захищати свої інтереси та пропонувати варіанти розв'язання глобальних проблем. Це знайшло відображення в обіцянці сприяти розширенню повноважень ООН у проведенні миротворчих операцій та боротьбі з тероризмом, спонсорованим певними державами [88].

Наступний блок питань охоплював низку конфліктів – від Кіпру до Індії. Консерватори декларували незмінність своїх обов'язків як союзника США й обіцяли робити свій внесок у дотримання угоди про припинення вогню в Іраку та знищення зброї масового ураження. Щодо палестинської проблеми уряд продовжував підтримувати створення незалежної Палестинської держави та надання гарантій безпеки для Ізраїлю. Окрему увагу отримали Кашмірська та Кіпрська кризи. Це було зумовлено історичними зв'язками Великої Британії з Індією, Пакистаном та Кіпром. Тож

британський уряд декларував наміри брати участь у посередництві з врегулювання конфліктів, що підвищувало престиж країни на міжнародній арені. Значну увагу було приділено країнам пострадянського простору, оскільки розпад радянського блоку, як стверджувалося, призвів до утворення «вакууму сили». Цей чинник розглядався як каталізатор збройних конфліктів на Балканах, Кавказі, у Середній Азії та Придністров'ї. Для розв'язання цієї проблеми уряд Мейджора акцентував увагу виборців на створенні стабілізаційного фонду для підтримки курсу російського рубля та сприянні Російській Федерації у вступі до Міжнародного валютного фонду та Світового банку. Окрім цього, консервативний уряд пропонував допомогу всім пострадянським республікам у модернізації АЕС, що тлумачилося як прояв намірів британського уряду опікуватися питаннями загальноєвропейської безпеки [88].

У партійній програмі 1992 р. увагу було приділено й застосуванню доктрини «м'якої сили» для розширення сфери впливу Великої Британії за кордоном. В якості інструментів «м'якої сили» уряд пропонував використовувати Вестмінстерську фундацію заради демократії (Westminster foundation for democracy), Британську Раду (British Council) та Британську телерадіомовну корпорацію (BBC). Серед гуманітарних аспектів зовнішньої політики консерватори пропонували скасування двох третин зовнішнього боргу найбідніших країн, сприяння розвитку демократичних інституцій в зарубіжних країнах (Вестмінстерська фундація) та пропагування використання англійської мови через Британську Раду [88].

З 1945 р. побудова архітектури колективної безпеки в Європі була однією з ключових проблем британської дипломатії, тому не дивно, що в маніфесті 1992 р. їй присвячено значну увагу. Консерватори зосереджували увагу на трьох проблемах: контролі ядерного та конвенційного озброєння на території колишнього СРСР, розбудові системи колективної безпеки через посилення військових можливостей Північноатлантичного альянсу та модернізації британських сил ядерного стримування. Щодо першої проблеми

консерватори пропонували сприяти ядерному роззброєнню РФ, введенню комплексної заборони на виробництво хімічної зброї та посиленню контролю за перевезенням матеріалів, придатних для виробництва бактеріологічної зброї. Політика стосовно НАТО залишалася без змін – Альянс вважався фундаментом архітектури європейської безпеки. Для посилення ефективності Альянсу пропонувалася активна участь у створенні Сил швидкого реагування (Rapid Reaction Corps). Консерватори були готові підтримувати розвиток Західноєвропейського союзу (далі – ЗЄС), але тільки як компонента НАТО. Така позиція була спричинена тим, що британські можновладці виступали проти можливої появи спільних європейських збройних сил під егідою ЗЄС. У рамках модернізації британського ядерного озброєння планувалося побудувати чотири нові ядерні підводні човни класу «Трайдент». Окрім цього, мала відбутися загальна модернізація збройних сил Великої Британії. Консерватори прямо звинувачували лейбористів у пацифізмі через бажання останніх скоротити видатки на оборону приблизно на третину [88].

Заключна частина зовнішньополітичного розділу присвячена найскладнішому для Консервативної партії питанню – європейській інтеграції. У маніфесті докладно розкрито консервативне бачення участі Великої Британії в європейському проекті. Кабінет Мейджора продовжував курс Тетчер на участь в економічній кооперації в рамках ЄЕС та стримування політичної інтеграції між членами об'єднання. Консерватори продовжували позиціонувати себе як проєвропейську партію, яка захищає британський суверенітет та пропонує бачення ЄЕС як союзу націй. Важливою особливістю було те, що в другій половині 1992 р. Велика Британія мала очолити Раду міністрів ЄЕС, що відкривало можливості для зміни пріоритетів у подальшому розвитку об'єднання. Серед головних пріоритетів тогочасної європейської політики партії слід відзначити недопущення змін до Римського договору 1957 р., які могли б стати перепорою для британського бізнесу, сприяння вільній торгівлі та стримування посилення наднаціональних інституцій ЄЕС. У межах цієї концепції консерватори прихильно ставилися до

включення в ЄЕС держав Центрально-Східної Європи, оскільки вступ нових членів відкрив би доступ до нових ринків, і водночас допоміг би стримувати централізаторські тенденції в ЄЕС [88]. Консерватори окремо вказували на необхідність укласти торговельні договори з країнами Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД), що цілком вкладалося в цю логіку. Серед конкретних питань у відносинах з країнами континенту консерватори обіцяли переглянути Спільну сільськогосподарську політику ЄЕС на користь британських виробників, посилити фіскальний контроль за бюджетом ЄЕС та обіцяли, що будуть окремо розглядати рішення про перехід на спільну європейську валюту наприкінці десятиліття. Як бачимо, у цей період консерватори загалом продовжували тетчеристський курс, який ґрунтувався на прагматизмі, атлантизмі та неоконсервативних засадах.

Лейбористська партія прийшла до виборів 1992 р. зі складним багажем – упродовж 1980-х років домінантні позиції в партії здобули прибічники лівої та ліворадикальної течій. Це призвело до розколу і виходу з партії групи поміркованих лейбористів – так званої «банди чотирьох» (Р. Дженкінс, Д. Оуен, Б. Роджерс, Ш. Уільямс), які заснували Соціал-демократичну партію на чолі з лордом Девідом Оуеном. Це стало однією з головних причин поразок лейбористів на парламентських виборах протягом десятиліття. На початку 1990-х партійному керівництву вдалося подолати наслідки внутрішніх розколів. На перегони 1992 р. вони вийшли з достатньо поміркованою програмою під назвою «Настав час Британії працювати знову» (It's time to get Britain working again), у якій нас цікавить насамперед розділ «Британія в новому світі» (Britain in a new world).

Маніфест виразно віддзеркалював світогляд опозиційної партії і був побудований на критиці консерваторів, яких лейбористи звинувачували в ностальгії за «холодною війною». У питанні ядерного роззброєння позиція партії була прагматичною й мало відрізнялася від підходу консерваторів. У маніфесті була висловлена загальна підтримка ядерного роззброєння у світі, але зі збереженням на тому етапі британського ядерного арсеналу як гаранта

безпеки країни. Тимчасом як консерватори обіцяли сприяти дотриманню перемир'я в Іраку та знищенню зброї масового ураження (далі – ЗМУ), лейбористи звинувачували консервативний уряд у лицемірстві, оскільки раніше вони дозволили продаж ядерних матеріалів режиму Саддама Хусейна. З питань контролю ЗМУ лейбористи пропонували підписання більш жорстких угод й окремо наголошували на контролі за поширенням технологій виробництва балістичних ракет [70].

Суттєві відмінності в зовнішньополітичних програмах лейбористів і консерваторів стосувалися питань співробітництва з міжнародними організаціями на кшталт ООН і НАТО та використання їх арбітражу для вирішення регіональних конфліктів у Палестині, Кашмірі та на Кіпрі. У палестинському питанні підхід лейбористів був повністю ідентичний позиції консерваторів: пропонувалося поєднання гарантій безпеки Ізраїлю та створення окремої Палестинської держави. Позиція партії стосовно НАТО теж не відрізнялася від підходу опонентів. У питанні утримання збройних сил лейбористи обіцяли забезпечувати необхідне фінансування армії та робили акцент на працевлаштуванні робітників оборонної галузі, яких звільнятимуть у разі скорочення виробництва озброєнь. Достатньо характерною, зважаючи на партійну ідеологію, була пропозиція припинити продаж зброї британського виробництва політичним режимам, які могли б використати його для внутрішніх репресій та військової агресії [70].

У питаннях євроінтеграції Лейбористська партія остаточно відмовилася від євроскептицизму та почала критикувати за нього Консервативну партію. Першочерговим об'єктом критики стала відмова уряду Дж. Мейджора підписати Договір про соціальну хартію (Social Charter Treaty), який лейбористи обіцяли ратифікувати. Але, варто зазначити, вони, як і консерватори, обіцяли сприяти максимальному розширенню ЄЕС за рахунок нових країн, зокрема з регіону Центрально-Східної Європи. Така двопартійна позиція підтверджує, що тоді йшлося про стратегічні інтереси Великої Британії, а не лише про відображення партійного ідеологічного підходу [70].

Варто окремо відзначити акцент лейбористів на питаннях захисту прав людини. Для цього вони запропонували створити у Форин-офісі окремий департамент – підрозділ з питань прав людини (Human Rights Division) та надавати парламенту щорічні звіти про діяльність уряду в зазначеній сфері. На додачу до цього пропонувалося ув'язувати прийняття рішень про економічну допомогу та продаж зброї до дотримання тією чи іншою країною міжнародних норм з прав людини. Питання надання допомоги бідним країнам пропонувалося передати окремому урядовому департаменту, який мав сприяти досягненню цілей ООН у сфері сталого розвитку. На потреби міжнародної допомоги найбіднішим країнам пропонувалося спрямовувати суму, еквівалентну 0,7 % ВВП країни. Однак на практиці законопроект, що зобов'язує уряд виконувати цей припис, був прийнятий тільки 2015 р. [202]. У рамках міжнародної допомоги лейбористи обіцяли підтримати прийняття «нового плану Маршалла» для країн колишнього радянського блоку [70].

Аналіз зовнішньополітичної програми лейбористів та її порівняння з основними положеннями консервативної програми свідчить, що у стратегічних питаннях між двома партіями існував певний консенсус, який віддзеркалював інтереси Великої Британії. Відмінності полягали здебільшого в методах, які обидві партії пропонували використовувати для вирішення зовнішньополітичних питань, та в ідеологічному обґрунтуванні позиції держави на міжнародній арені.

Доленосні вибори 1997 р. уряд Мейджора зустрів після обвалу фондового ринку 1992 р., кризи довіри, викликані підняттям податків (консерватори перед виборами обіцяли не робити цього), та низкою корупційних скандалів. Окрім того, у Консервативній партії намітився розкол з питання євроінтеграції, що ще більше послабило її позиції. У своїй політичній програмі Мейджор робив ставку на продовження попереднього курсу, що помітно, зокрема, по зовнішньополітичному розділу. По суті, програма партії мало чим відрізнялася від попередньої і містила прихильність до розширення ЄС та стримування федералістських тенденцій при його

реформуванні, продовження попередньої оборонної політики на фундаменті НАТО та участь військ Великої Британії в миротворчих місіях у Перській затоці, Боснії, Північному Іраку та на Кіпрі. Серед нововведень можна помітити згадку про принцип субсидіарності, згідно з яким органи ЄС мали виконувати тільки ті функції, які були не здатні взяти на себе національні державні інституції. Однак згодом принцип субсидіарності став одним з головних предметів дискусії між єврофілами та євроскептиками [94]. Щодо питання про запровадження євро партійний маніфест 1997 р. містив обіцянку провести референдум стосовно вступу Великої Британії до Єврозони. Як бачимо, консерватори продовжували дотримуватися попереднього курсу, що стало однією з причин поразки партії на виборах.

З погляду розробки теоретичних підходів набагато більший інтерес становить партійний маніфест «Третій шлях» (Third way) [73], підготовлений в процесі реформування Лейбористської партії під егідою Т. Блера 1994 р. з урахуванням помилок лейбористів на виборах 1992 р. У рамках внутрішнього реформування Лейбористська партія остаточно відмовилася від рудиментів соціалістичної ідеології та почала позиціонувати себе як лівоцентристська партія середнього класу, що підтверджується в маніфесті визнанням успішності деяких неоконсервативних реформ епохи М. Тетчер. Зміну акцентів демонструє назва розділу, присвяченого зовнішній політиці, – «Ми дамо Британії лідерство в Європі» (We will give Britain leadership in Europe). У питанні євроінтеграції «нові лейбористи» виходили з тих же засад, що й консерватори – бачення Європи як «союзу незалежних націй», опозиції до ідеї федералізації та підтримки вступу до ЄС нових країн [73]. Головна відмінність полягала у більш прагматичному ставленні лейбористів до співробітництва з європейськими інституціями. Тим часом, коли частина консерваторів вважала саму участь Великої Британії в цьому проєкті загрозою державному суверенітету, лейбористи та Т. Блер вважали участь в ЄС необхідною умовою для збереження країною лідерських позицій у глобалізованому світі. Лейбористи погоджувалися з консерваторами в

необхідності проведення загальнонаціонального референдуму щодо вступу Великої Британії до Єврозони та необхідності реформи Спільної сільськогосподарської політики ЄС. Стосовно питання національного вето лейбористи займали більш м'яку позицію, вважаючи, що воно має стосуватися тільки питань оподаткування, оборони та безпеки, імміграційного законодавства та формування бюджету [73]. Щодо інших питань лейбористи погоджувалися на голосування простою більшістю, якщо це не суперечило британським інтересам, та підтримували підписання Договору про соціальну хартію на вигідних для Великої Британії умовах. І наостанок, Лейбористська партія обіцяла прискорити процедури, пов'язані з завершенням формування Спільного ринку та очолити реформування інституцій ЄС. Для цього вони пропонували ввести відкрите голосування в Раді міністрів ЄС та запровадити пропорційну систему на виборах до Європейського парламенту, що мало зробити інституції ЄС більш прозорими та демократичними [73].

У питаннях безпеки лейбористи наголошували, що НАТО є основою архітектури колективної безпеки в Європі. У маніфесті висловлено підтримку програми будівництва британських субмарин класу «Трайдент» для забезпечення доктрини ядерного стримування. Головними загрозами для національної безпеки проголошувалися: розповсюдження зброї масового ураження, посилення етнічного націоналізму та міжнародний тероризм. Для протидії цим викликам лейбористи робили акцент на кооперації з союзниками на міжнародній арені, одночасно закидаючи уряду Дж. Мейджора послаблення міжнародного впливу країни [73]. Морально-етичний аспект у питанні експорту зброї дістав відображення у пропозиції заборонити виробництво, експорт-імпорт та перевезення протипіхотних мін (і згодом ця обіцянка була виконана) [201]. Для підтримки боєздатності збройних сил було запропоновано проводити щорічний стратегічний огляд з питань оборони та безпеки (Strategic defense and security review) [73]. У міжнародних відносинах Лейбористська партія робила ставку на інтернаціоналізм та співпрацю з іншими державами та міжнародними організаціями, зокрема через британську

Співдружність. Головними викликами перед світовою спільнотою вважалася зміна клімату, глобальна бідність та боргові зобов'язання бідних країн. Для подолання цих проблем пропонувалося сприяти досягненню цілей ООН шляхом спрямування 0,7 % ВВП розвинених країн на потреби міжнародної допомоги. Лейбористи регулярно декларували цю тезу під час передвиборчих кампаній, але реалізувати її так і не вдалося. Отже, головним підсумком внутрішньопартійної дискусії 1990-х років стало формування оновленої зовнішньополітичної доктрини лейбористів, покликаної адаптувати Велику Британію до лідерства у глобалізованому світі XXI ст. Перемога Т. Блера та його партії на виборах 1997 р. підтвердила актуальність запропонованої концепції та забезпечила декаду безперервного правління урядів «нових лейбористів».

Під час виборчої кампанії 2001 р. Лейбористська партія очолювала уряд, а консерватори мушили шукати нових підходів, аби повернути втрачені позиції. Як свідчив партійний маніфест, зовнішньополітична концепція лейбористів розвивала ідеї, викладені Т. Блером у доктрині «Третього шляху». Лейбористи сформулювали довгострокові цілі на 10 років. Стратегічні плани передбачали, що Британія очолить економічні реформи в ЄС, аби зробити Європу найбільш конкурентоспроможною економікою світу, боротьбу з кліматичними змінами та глобальною бідністю, а також сприятиме виконанню Кіотського протоколу. Серед короткострокових пріоритетів партія акцентувала увагу на відновленні переговорів стосовно глобального договору про вільну торгівлю та реформу Світової організації торгівлі (СОТ), модернізації збройних сил та збільшенні обсягу міжнародної допомоги. У міжнародних відносинах уряд Т. Блера обстоював розвиток збалансованих відносин між США та ЄС. У питаннях безпеки та оборони була запропонована Європейська оборонна ініціатива для ефективнішого використання оборонних бюджетів членів ЄС, які разом становили дві третини від військового бюджету США [62].

Хоча Консервативна партія вступила у передвиборчу боротьбу в ролі опозиційної партії, це практично не вплинуло на зовнішньополітичний блок її передвиборчого маніфесту, у якому консерватори декларували намір продовжувати попередній курс з усіх основних питань. Головними тезами консервативної програми були продовження гнучкої участі в європейському проекті на засадах захисту британського суверенітету, розширення НАТО та підтримка вільної торгівлі у світі. Акцент на розвитку торговельних зносин підтверджувався пропозицією додати до повноважень Міністерства закордонних справ і в справах Співдружності питання розвитку міжнародної торгівлі [90].

Вибори 2005 р., на яких знову перемогла Лейбористська партія, відбувалися на тлі активної участі Великої Британії у військових інтервенціях США до Афганістану (з 2001 р.) та Іраку (з 2003 р.). Прийняття рішення про участь у зміні політичного режиму в Іраку значно підірвало довіру до уряду Т. Блера та стало поштовхом до гострої політичної дискусії з питань безпеки та участі країни в регіональних конфліктах. У програмі лейбористів це було відображено в детальному обґрунтуванні підтримки дій США в Іраку й Афганістані та згадці про лівійську й іранську ядерні програми, які конче потрібно було зупинити. Щодо більшості інших питань лейбористи продовжували свій попередній політичний курс (участь в миротворчих операціях, створення та співіснування двох держав у Палестині, боротьба з бідністю, реформа Ради Безпеки ООН). Стосовно європейської політики лейбористи захищали прийняття Євроконституції, оскільки, на їхню думку, в ній були чітко розмежовані повноваження ЄС та національних держав [63].

У програмі консерваторів у загальних рисах повторювалися основні постулати партійного курсу: гнучка позиція в ЄС через сприяння лібералізації та децентралізації, розширення ЄС і НАТО та захист британських інтересів за кордоном. У питаннях безпеки консерватори виступали на підтримку ініціативи Європейського оборонного співробітництва під парасолькою НАТО та збільшення оборонного бюджету. Консервативна партія чітко

висловлювалася проти ратифікації Євроконституції, яку вона вважала надмірним зобов'язанням для британського уряду [69].

Політична атмосфера загальнонаціональних виборів 2010 р. віддзеркалювала наслідки глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., яка внесла до порядку денного питання про подальші перспективи панівної неоліберальної економічної моделі. Лейбористська партія, яку з 2007 р. очолював Г. Браун, не стала проводити ревізію зовнішньополітичного курсу. У розділі «Глобальне майбутнє» (Global future) свого партійного маніфесту лейбористи і надалі пропагували використання багатостороннього (мультилатерального) підходу в побудові архітектури глобальної безпеки і наголошували на необхідності боротьби з розповсюдженням ЗМУ та міжнародним тероризмом [61]. Для цього лейбористи пропонували сприяти реформуванню міжнародних інституцій (ООН, МВФ, G8, G20 та НАТО), щоб їх адаптувати до нових глобальних викликів. Пропозиції та нові ініціативи в рамках зовнішньополітичного курсу передбачали: сприяння реформі гуманітарних агенцій ООН; розширення G8; укладення нової угоди в межах СОТ, яка б не зобов'язувала її членів до примусової лібералізації економіки; переорієнтацію Світового банку на роботу з найбільш біднішими країнами; введення нових постійних членів до Ради Безпеки ООН; бюджетну реформу ООН та ревізію роботи її агенцій; продовження реформування НАТО та розбудову регіональних організацій колективної безпеки на зразок Африканського союзу. Стосовно участі Великої Британії у розв'язанні міжнародних проблем лейбористи акцентували увагу на потребі дипломатичного врегулювання питання іранської ядерної програми та палестинського питання, тиску на уряд Зімбабве з метою внутрішньої демократизації та посередництві у врегулюванні конфліктів у Кашмірі, Бірмі, Шрі-Ланці та на Кіпрі [61].

Позиція партії щодо європейського вектора не передбачала особливих змін і відповідала концепції «нового лейборизму». Лейбористи акцентували увагу на необхідності підвищення конкурентоспроможності економік країн ЄС, для чого пропонувалося покращити роботу регуляторних органів в

інтересах малого й середнього бізнесу та реформувати бюджет ЄС. Маніфест декларував намір і надалі сприяти розширенню Європейського Союзу за рахунок країн Західних Балкан. Стосовно питань безпеки лейбористи пропонували створити Європейський миротворчий корпус та посилити кооперацію країн-членів ЄС у боротьбі з міжнародною злочинністю та тероризмом [61]. Загалом лейбористи планували продовжувати попередній політичний курс. Утім, їхня поразка на парламентських виборах та перемога консерваторів спричинили нову кризу в керівництві партії, що підтвердило необхідність ревізії лейбористської програми та корекції методів політичної діяльності.

Для консерваторів вибори 2010 р. мали велике значення, оскільки на той момент партія вже тричі поспіль програвала виборчі кампанії. Це змусило обраного 2005 р. лідера партії Девіда Кемерона провести ревізію партійної ідеології і привести її у відповідність до вимог політичного моменту. В основі маніфесту з промовистою назвою «Запрошення приєднатися до британського уряду» (Invitation to join the British government) лежала концепція «Великого суспільства» (Big Society). Її сутність полягала в тому, що головним регулятором суспільних процесів проголошувався пріоритет соціальної відповідальності, а не державного контролю. На практиці ця ідея мала реалізовуватися через передачу повноважень місцевим громадам, – замість посилення повноважень «Великого уряду» (Big government), у чому консерватори звинувачували лейбористів [68].

Така трансформація істотно вплинула і на зміст зовнішньополітичного розділу маніфесту з характерною для консерваторів назвою – «Захистимо наш національний інтерес» (Promote our national interest). В якості головних загроз національній безпеці країни консерватори вказували міжнародний тероризм, нові форми війни, зміну клімату та розповсюдження ядерної зброї. На додаток до цього консерватори визнали, що в сучасному глобалізованому світі зовнішньополітичні проблеми нерозривно пов'язані з внутрішніми загрозами. Для протидії новим загрозам пропонувалося створити Раду національної

безпеки та провести модернізацію ядерного арсеналу на базі ядерних підводних човнів, оскільки попередня програма здійснювалася ще в середині 1990-х років. Свою зовнішньополітичну доктрину консерватори охарактеризували як «ліберальний консерватизм» [68]. Загалом вона відображала прагнення адаптації до тогочасних реалій та перейняла деякі ідеї «нових лейбористів». У плануванні британської зовнішньої політики консерватори продовжували наголошувати на своїй прихильності до прагматизму та на недоцільності спроб перероблювати світ, що вони вважали утопією. При цьому партія наголошувала на відкритості Британії світу і боротьбі за права людини та демократичні зміни [68]. Консерватори, як і лейбористи, порушили питання реформи міжнародних інституцій, але зосередилися на наданні постійного членства в Раді Безпеки ООН Японії, Німеччині, Бразилії та представникові африканських країн. Для поширення британського впливу пропонувалося сприяти створенню особливих відносин з Індією та розвивати стосунки з Китайською Народною Республікою. Стосовно регіональних конфліктів програма консерваторів була подібна до лейбористської. Особливий наголос у ній було зроблено на протидії іранській ядерній програмі, підтримці стабільності в Афганістані та Пакистані, палестинській проблемі та кіпрському мирному процесі [68].

Якщо в питаннях міжнародних відносин та глобальної безпеки консервативна політика зберегла спадковість із попереднім курсом (визначення пріоритетної ролі НАТО, «особливих відносин зі США» та використання механізмів британської Співдружності не зазнали суттєвих змін), то у відносинах з Європейським Союзом консерватори помітно пом'якшили свою риторику, наголошуючи, що вони готові посилювати інтеграцію, якщо громадяни дадуть згоду за підсумками загальнонаціонального референдуму. При цьому для запобігання ерозії британського суверенітету вони пропонували повернути до британської юрисдикції контроль над кримінальним, соціальним та робітничим законодавством. Консерватори розкритикували ратифікацію лейбористами

Лісабонського договору без проведення референдуму та обіцяли, що консервативний уряд прив'яже передачу повноважень Брюсселю до волевиявлення громадян [68].

2.2. Політичні дебати довкола тенденцій та еволюції європейської безпеки

Протягом періоду «холодної війни» (1945–1989 рр.) одним з головних завдань британської зовнішньої політики було забезпечення національної безпеки країни через розбудову й утримання системи колективної безпеки на основі блоку НАТО. Комплекс військових та політичних заходів був спрямований на те, щоб стримати розширення сфери впливу Радянського Союзу за допомогою конвенційних та ядерних сил. Після поразки СРСР в біполярному протистоянні зникла головна причина існування Альянсу, що поставило на порядок денний питання про переосмислення ролі НАТО в постбіполярному світі. Ця проблема була загалом очевидною для британського політичного істеблішменту, який висловлювався на користь подальшої розбудови Північноатлантичного альянсу.

Вже на засіданні Палати лордів 17 квітня 1991 р. це питання стало темою жвавого обговорення, яке розпочалося з виступу лейбориста лорда В. Дж. Моллоя. Під час свого виступу Моллой заявив, що ревізія ролі НАТО має відбуватися з великою обережністю (див. Додаток Б) [54] й наголосив, що потрібно модернізувати сили НАТО, аби вони відповідали вимогам сучасності. Опісля слово взяв представник консерваторів лорд В. Уейд, який підтримав попереднього промовця та висловив занепокоєння стосовно розбудови країнами ЄЕС альтернативної системи колективної безпеки на базі Західноєвропейського союзу, оскільки це об'єднання не охоплюватиме англосаксонських країн, передусім США (див. Додаток Б) [54]. Альтернативну позицію висловив і представник Ліберально-демократичної партії К. Мейх'ю, який зауважив, що архітектуру НАТО треба перебудувати,

щоб Альянс зв'язував між собою Західну і Східну Європу та створив можливості для узгодження спільної оборонної політики і спільних військових підрозділів у рамках ЄЕС (див. Додаток Б) [54]. Ця позиція не мала широкої підтримки, оскільки була основана на прихильності ліберал-демократів до посилення євроінтеграції, з чим не погоджувалися консерватори та лейбористи, вважаючи це надмірною ціною для британського суверенітету.

Британський уряд також обговорював це питання в рамках переговорів з іншими членами Альянсу. 24 жовтня 1990 р. міністр закордонних справ Д. Херд підтвердив, що серед учасників переговорів існує згода стосовно того, що має зберегтися об'єднане командування, присутність на європейському континенті підрозділів армії США та ефективне поєднання конвенційних та ядерних сил [58]. Після саміту НАТО в Римі 7–8 листопада 1991 р. прем'єр-міністр Дж. Мейджор виступив у Палаті громад і представив концепцію діяльності НАТО в постбіполярну епоху. В своїй промові він наголосив, що «НАТО залишиться основою західної безпеки. Стратегія (НАТО) підтверджує потребу в колективній безпеці, оснований на об'єднаних військових структурах НАТО, та потребу в ядерних і конвенційних силах, збережених на необхідному рівні у зменшеній кількості. Сили Альянсу в кожній країні НАТО будуть меншими, мобільнішими та гнучкішими. На саміті ми підтримали створення нових Сил швидкого реагування, в яких Сполучене Королівство буде командувати наземним елементом» [52]. У рамках цього процесу Північноатлантичний альянс мав істотно розширити свою роль – не тільки підтримувати мир у країнах блоку, а й сприяти стабілізації ситуації в країнах за його межами. Інститути Західноєвропейського союзу мали використовуватися для посилення європейської колони Альянсу. Лідер опозиції, лейборист Н. Кіннок, підтримав урядову концепцію та порушив питання участі Альянсу в контролі за озброєннями та збереження примату НАТО в архітектурі безпеки, тим самим підтверджуючи наявний консенсус щодо цього питання. Першість

Північноатлантичного альянсу у британському баченні європейської колективної безпеки підтверджується відповіддю Мейджора на запитання Дж. Сміта стосовно ролі ЗЄС у системі колективної безпеки: «Він не має дублювати прийняття рішень НАТО, не має дублювати структури НАТО, не має бути підконтрольним ані Союзу, ані НАТО та не має дискримінувати країни, які не входять до ЄЕС» [52]. Після цього він додав, що «примат НАТО важливий не тільки для безпеки нашої країни, але і для миру в Європі» [52].

Подальші дебати розвивалися на тлі Балканської кризи, яка підтвердила необхідність участі НАТО у врегулюванні конфліктів на європейському континенті. Головні тодішні проблеми досить чітко охарактеризував посол Великої Британії при НАТО Дж. Гулден у своїй презентації Королівському об'єднаному інституту оборонних досліджень (Royal United Services Institute) 3 жовтня 1996 р. Він сформулював три головні пріоритети для НАТО в Центральній та Східній Європі: розширення Альянсу, Партнерство заради миру та відносини з Росією та Україною. Вступ країн Центрально-Східної Європи був закономірним кроком для Альянсу, оскільки він давав змогу гарантувати стабільність для нових демократичних держав регіону та сприяти посиленню демократичних інституцій.

Завданням програми «Партнерство заради миру» було встановлення відносин з новоутвореними країнами на континенті, незалежно від їхнього бажання приєднуватися до НАТО, використовуючи індивідуальні підходи до співробітництва з питань безпеки та оборони. Співробітництво з Російською Федерацією та Україною було необхідним для стабілізації Східної Європи й недопущення поновлення військового протистояння. Окрім цього, Гулд окреслив головні проблеми, які мають розв'язати члени Альянсу: скорочення військових витрат країн-членів; нерівномірність фінансового внеску країн; необхідність реформи бюрократичного апарату та бюджету НАТО; формулювання стратегічного напрямку розвитку Альянсу [182, р. 29–32].

На засіданні Палати громад 4 липня 1995 р. міністр оборони М. Ріфкінд підтвердив підтримку Великою Британією «Партнерства заради миру»,

заявивши, що «Партнерство заради миру надає не тільки найкращу основу для країн, зацікавлених у членстві, але й платформу для двосторонньої співпраці для таких країн, як Росія, Україна та інші, які не збираються вступати до Альянсу. Вона дозволяє нам створювати безпекові відносини з усіма цими країнами, що, як я вірю, є в інтересах нашої національної безпеки» [55].

Новий лейбористський кабінет продовжив курс на розширення Альянсу. 17 липня 1998 р. міністр закордонних справ Р. Кук відзначив важливість НАТО для підтримки миру та стабільності і згадав у цьому контексті втручання Альянсу в Боснійський та Косовський конфлікти [51]. Після цього Дж. Корбін запитав у міністра Р. Кука, чому для вирішення конфліктів не використовують можливості ООН, а «спираються на підзвітний їй військовий Альянс» [51]. Кук відповів, що НАТО використовується для цих цілей, оскільки колективна безпека, спільні збройні сили та прихильність до спільних цінностей дозволяють ефективно використовувати його можливості для проведення таких операцій. Р. Кук також підтвердив, що Польща, Угорщина та Чеська Республіка вступлять до Альянсу найближчим часом [51].

Проблему ставлення Росії до розширення НАТО порушив депутат Т. Дейліел, запитавши, як відреагують на цей процес російські націоналістичні сили, особливо у випадку балтійських країн. Кук відповів: «Ми завжди стверджували, що російська стурбованість невинуватна. НАТО – це оборонний альянс; його головним завданням є захист його членів від агресії з будь-якої причини. Повернення стабільності в ті частини Європи, які зараз нестабільні, на кшталт Західних Балкан, є найважливішим завданням на цьому етапі. Здатність НАТО відновити стабільність у суміжних з РФ регіонах відповідає російським інтересам [51]. Наступною темою для обговорення стала кількість країн, які мали прийняти до Альянсу. Окрім уже згаданих, пропонувалися Словенія та Румунія, що тоді не знайшло підтримки в більшості членів НАТО. Серед депутатів своєю позицією виділявся Дж. Корбін, який наполягав на демілітаризації Альянсу. З цим не

погоджувалися інші депутати, зокрема Дж. Мепла, який аргументував, що військові сили необхідні для подолання регіональних криз і проведення миротворчих операцій, та що країни Центрально-Східної Європи бажають вступу до Альянсу через його гарантії безпеки [51]. За підсумками дебатів стосовно темпів розширення депутати погодилися, що на переведення збройних сил нових членів на стандарти НАТО піде до 10 років, тож і процес прийняття нових країн може зайняти певний час.

Якщо стосовно питання організації та розвитку НАТО в більшості членів і Консервативної, і Лейбористської партій встановився консенсус, то щодо взаємодії між НАТО та ЄС виявилися значні суперечності. На обговоренні питання про Європейську стратегічну оборонну ініціативу 24 січня 2000 р. депутат-лейборист Д. Макшейн запитав у міністра оборони Дж. Хуна про жорстку критику проекту з боку лідера опозиції І.Д. Сміта, хоча цей проект був підтриманий за часів прем'єрства Мейджора [41].

Після подій 11 вересня 2001 р. функціонування НАТО розглядалася в контексті антитерористичної діяльності. Коли на засіданні Палати громад 30 листопада 2006 р. було порушено питання про проблеми, які розглядатимуть на Ризькому саміті, міністр оборони Д. Броуні заявив, що головним завданням НАТО є захист країн-членів та їхніх спільних цінностей, і що Велика Британія зосередиться під час саміту на наступних пріоритетах: забезпеченні успіху військових операцій НАТО, передусім в Афганістані; покращенні експедиційних можливостей Альянсу; посиленому співробітництві з цивільними організаціями та міжнародним товариством. Загалом, за його словами, у військовій операції в Афганістані взяли участь 32 тис. осіб військового персоналу. Отож нагальним питанням для Альянсу було розгортання сил швидкого реагування [53].

Після розпаду соцтабору країни Центрально-Східної Європи опинилися на роздоріжжі. В очах світової громадськості насильницький розпад Югославії підтвердив ризик зростання націоналістичних та екстремістських

настроїв у країнах Центрально-Східної Європи внаслідок економічної кризи, яка була спричинена транзитом до ринкової економіки.

Уряд консерваторів підтримував розширення ЄЕС (з 1993 р. – ЄС), яке мало покінчити з розколом в Європі на Захід і Схід та сприяти встановленню стабільних демократичних режимів у Східній Європі. Уже 14 липня 1992 р. це питання стало темою дебатів у палаті лордів. Дебати розпочалися з доповіді лорда Алдінгтона, який схвалив курс на розширення об'єднання: «На наш погляд, країни ЕФТА (Європейської зони вільної торгівлі) мають бути прийняті першими» [36]. Після цього мало розглядатися питання про країни, які не були членами зони вільної торгівлі – Туреччину, Мальту та Кіпр. Ці країни, на його думку, не могли розраховувати на членство найближчим часом з об'єктивних причин. Водночас лорд Алдінгтон вважав, що потрібно розпочинати переговори з Польщею, Чехословаччиною та Угорщиною. Майбутнє розширення вже тоді спричиняло дискусії з питання про те, як ефективно керувати союзом 20-25 країн. Сам речник пропонував притримуватися принципу субсидіарності, згідно з яким наднаціональні інституції мали вирішувати тільки ті питання, які національні уряди не могли вирішувати самостійно. Після цього лорд Хілі заявив, що країни ЄЕС мають сприяти якнайшвидшому вступу Польщі, Угорщини та Чехословаччини. Свою думку він аргументував тим, що країни регіону перебувають у зоні ризику через проблеми, пов'язані з економічною нестабільністю [36] та реконструкцією ядерних реакторів типу РБМК [36] (див. Додаток Б). На думку Хілі, якщо країни ЄЕС не дадуть ради цій проблемі, то «ми не тільки зіткнемося з економічною катастрофою, але й з політичними протиріччями, які призведуть до зростання націоналізму та екстремізму в регіоні» [36]. Після цього на засіданні палати обговорювалося ще кілька важливих проблем, на кшталт створення політичного форуму країн Європи на базі ОБСЄ та реформування інституцій ЄЕС для ефективної взаємодії 20-25 країн. Уже тоді британські політики усвідомлювали головні структурні проблеми європейського інтеграційного проекту. Лорд Десай стверджував, що «з одного

боку, ми – за ліберальний рух капіталу та робочої сили через кордони, з іншого – ми за гармонізацію та регулювання» [36]. Водночас лорд Баттерворф порушив питання про можливість реалізації концепції «Європи різних швидкостей» [36].

Перемога нових лейбористів не привела до суттєвих змін у курсі на розширення ЄС, однак продемонструвала відмінності в підходах консерваторів та лейбористів до організації цього процесу. На засіданні Палати громад 4 грудня 1997 р., присвяченому доповіді з питань прогресу програм ЄС, новий міністр закордонних справ Р. Кук виступив з промовою щодо успіхів у цьому питанні. Р. Кук аргументував, що завдяки пом'якшенню європейської політики Велика Британія стане спонсором та патроном держав, які бажають вступити до ЄС, що мало принести значні переваги для британської економіки внаслідок введення до Спільного ринку 100 млн нових споживачів [43]. Кук звинуватив попередній консервативний уряд, який також підтримував розширення ЄС, у тому, що вони «не бачили проблеми в приховуванні того, що вони хочуть бачити ці країни частиною невдалої, широкої та слабкої Європи», тимчасом як ці країни «не хочуть слабкої Європи: вони хочуть бути членами сильної Європи». Кук згадав про досягнення уряду на Амстердамському саміті. Велика Британія ветувала поглинання Західноєвропейського союзу ЄС, що запобігло появі в Союзу оборонних повноважень [43], та залишила за собою контроль за британськими кордонами. Протилежну точку зору на цю проблему висловив М. Говард – колишній міністр внутрішніх справ в уряді Дж. Мейджора. Говард заявив, що консерватори погоджуються з лейбористами стосовно необхідності розширення, відкритості та конкурентоспроможності ЄС, однак він звинуватив уряд Т. Блера в тому, що їхня риторика не збігається з їхніми діями [43]. Усі уряди країн Європи на словах підтримували розширення союзу, але не звертали уваги на проблеми, які конче потрібно було розв'язати в рамках цього процесу, на зразок реформи Спільної сільськогосподарської політики, зниження зовнішніх торговельних тарифів чи спрощення

бюрократичних процедур [43] (див. Додаток Б). У баченні консерваторів проблема полягала саме в передачі суверенних повноважень від держав-членів до наднаціональних органів ЄС. Лейбористи ж вважали підходи консерваторів неефективними, оскільки відсутність спільної політики та єдиного центру ухвалення рішень неминуче призвела б до суперечностей між усіма учасниками Союзу на ґрунті національних інтересів.

Подальше обговорення цього питання у британському парламенті відбувалося в тому ж руслі. Коли 16 квітня 2002 р. депутат від Лейбористської партії Д. Уейн поставив на порядок денний обговорення розширення, мова також йшла про інституційну структуру ЄС та захист національних інтересів. Уейн повторив тезу про те, що розширення ЄС несе великі економічні переваги за рахунок нових ринків збуту в зоні вільної торгівлі, сприяє кооперації та співпраці між європейськими країнами та стабілізує ситуацію в безпековій сфері на європейському континенті [38]. Подальша дискусія на засіданні йшла в цьому ж ключі. Обидві сторони підтримували розширення ЄС. Питання полягало лише в тому, яку ціну доведеться заплатити за це Великій Британії [38] (див. Додаток Б). Депутат-консерватор Дж. Редвуд наголошував, що його ідеалом був би «Європейський союз незалежних національних демократій, що співпрацюють разом» [38], тимчасом як, на його думку, в ЄС просувалася інша лінія: «Ми всі знаємо про існування порядку денного, спрямованого на створення ЄС-подібної держави, заснованої на німецьких конституційних засадах» [38].

Аналіз дебатів у Палаті громад свідчить, що представники лейбористів та консерваторів обстоювали власне бачення розвитку структури ЄС, основане на англосаксонських традиціях, які відрізнялися від континентальних підходів до формування наднаціональних організацій. Лейбористи погоджувалися з консерваторами в цьому питанні. Міністр Європи уряду Блера П. Хейн у своїй промові заявив: «... важливо спростувати його (Дж. Редвуда) ідею про те, що розширення призведе до створення великої федеральної Німеччини. Це буде відбуватись зовсім інакше. Ми

будуємо Європейський союз вільних співпрацюючих незалежних держав-націй. У цьому полягає бачення уряду та бачення всіх країн-кандидатів, що нещодавно вибороли свою незалежність з-під радянського ярма. Вони не мають наміру віддавати свою незалежність, і ми поділяємо це прагнення» [38].

Тож в обох партій існувало більш-менш спільне бачення з зазначеного питання. Відмінність полягала у шляхах досягнення цієї мети. Консервативна критика лейбористського уряду зосереджувалася на тому, що, на відміну від уряду Мейджора, який залишив за собою право не приєднуватися до деяких положень Маастрихтської угоди, уряд Блера пішов шляхом домовленостей, які значно покращили становище і статус Великої Британії в Європі, але вимагали погодитися на відмову від частки суверенних повноважень. Водночас лейбористи погоджувалися з консерваторами в необхідності реформи Спільної сільськогосподарської політики та винесення питання вступу до Єврозони на референдум.

Після прийняття країн Центрально-Східної Європи та Балтії до ЄС у 2004 р. перед британським істеблішментом постало питання про подальші напрями розширення Союзу. 19 липня 2005 р. це питання обговорювали на засіданні Палати громад, де міністр закордонних справ Дж. Строу підтвердив, що «Фессалонікський саміт 2003 р. запропонував західнобалканським країнам перспективу членства в ЄС, за умови виконання політичних та економічних умов, враховуючи кооперацію з Міжнародним трибуналом в Гаазі. У липні 2005 р. Європейська Рада підтримала цю позицію. Майбутнє Західних Балкан – у ЄС, який є найкращою гарантією мирного та демократичного майбутнього регіону, у порівнянні з історією етнічного кровопролиття та конфлікту» [37]. У випадку Сербії перспектива членства прив'язувалася до остаточного врегулювання статусу Косова. Подібна проблема поставала і перед Македонією, яка мала б врегулювати з Грецією питання щодо своєї назви. А вже 6 грудня 2006 р. депутат від Лейбористської партії К. Ваз підтвердив, що

«стосовно розширення урядова позиція полягає в однозначній підтримці вступу Туреччини до ЄС» [37].

Війна в Югославії стала головною проблемою для системи колективної безпеки на європейському континенті в період 1990-х років. Розпад багатонаціональної федерації загрожував дестабілізувати балканський півострів, який проходив через складні ринкові реформи. Уряд Дж. Мейджора активно долучився до спроб врегулювати цей конфлікт, що привело до жвавої дискусії серед політичних діячів, преси та громадськості.

З початком бойових дій, спершу між Хорватією та Сербією, а пізніше на території Боснії між хорватами, мусульманами та сербами, головним предметом обговорення було питання військової інтервенції Великої Британії у конфлікт. Варто зауважити, що лінія між прихильниками невтручання та прихильниками інтервенції не проходила по партійній приналежності.

Початково уряд Дж. Мейджора сподівався, що Великій Британії та іншим провідним західним державам вдасться врегулювати конфлікт дипломатичним шляхом. Військове втручання несло занадто великі ризики. На засіданні Палати громад 14 жовтня 1991 р. міністр закордонних справ Д. Хогг підтвердив прихильність уряду до невійськових методів (див. Додаток Б) [60]. Депутати погоджувалися з думкою Дж. Кауфмана, що відновлення Югославії неможливе і потрібно підтримати розбудову національних держав уздовж етнічних кордонів. Як інструмент тиску на уряд Сл. Мілошевича пропонувалося використовувати економічні санкції. Однак подальші події досить швидко спростували сподівання на швидке закінчення конфлікту.

Навесні 1992 р. світова громадськість узгодила відправку сил ООН до Югославії задля надання гуманітарної допомоги. У рамках цього контингенту Велика Британія відправила логістичний батальйон з тисячі осіб. Тоді ж стало зрозуміло, що уряди інших держав ЄЕС, передусім ФРН, мають інші погляди на вирішення Балканської кризи, що виявилось у визнанні незалежності Хорватії та Словенії, проти чого виступала Велика Британія. Під час обговорення цих подій 5 березня 1992 р. Д. Хоуел вказував, що Мілошевич

розраховує, що введення миротворчого контингенту призведе до заморожування конфлікту, й це дасть йому змогу залишити за собою захоплені в Хорватії та Боснії території з сербськими анклавом [59]. Під час подальшої дискусії лунали аргументи «за» та «проти» інтервенції. Лейборист Т. Дейліел виступив проти поглиблення втручання країни в Боснійську кризу, вважаючи, що ризик ескалації конфлікту є занадто високим. Із ним не погодився колишній лідер Лейбористської партії М. Фут: «Я підтримував це рішення (про міжнародне втручання) ще до того, як воно було прийнято, оскільки без нього вбивства будуть продовжуватися. Якщо це станеться, ситуація почне виходити з-під контролю не тільки на Балканах, але й за їх межами» [59].

У лютому 1993 р. в журналі *The World Today* Королівського інституту міжнародних відносин *Chatham House* вийшло дві статті, у яких обговорювалися аргументи «за» і «проти» інтервенції в Боснію [194; 177]. Серед аргументів на користь інтервенції Дж. Шарп доводила очевидність агресії з боку Сербії у війні проти Боснії. На її думку, виклик «Новому світовому порядку» може стати небезпечним прецедентом. Головними аргументами на користь інтервенції біли недопущення етнічних чисток та запобігання ризику посилення суперечностей між християнським та ісламським світом [194, р. 30–31]. Наостанок Дж. Шарп зазначила, що це найефективніший спосіб уникнути розповзання конфлікту в інші країни балканського регіону [194, р. 31].

Своєю чергою М. Дівар висловив аргументи проти інтервенції. Він вважав, що розмежування комбатантів у Боснії буде складним завданням через етнічну строкатість регіону та розмитість межі між комбатантами та нон-комбатантами. Окрім того, розпорошеність етнічних анклавів призводила до відсутності лінії фронту та необхідності розміщення військового контингенту у 200 тис. осіб на довгостроковий період [177, р. 32–33].

Ескалація конфлікту супроводжувалася загостренням дискусії, оскільки з плином часу ставало зрозуміло, що без зовнішнього втручання війна та

етнічні чистки продовжуватимуться доти, доки одна зі сторін не досягне своєї мети. Після артобстрілу в Сребрениці, під час якого загинули десятки цивільних осіб, це питання вкотре було порушено на засіданні Палати громад 29 квітня 1993 р. Міністр закордонних справ Д. Херд підтвердив, що уряд намагатиметься уникнути повноцінної військової інтервенції в Боснію (див. Додаток Б) [32]. Херд наголошував, що економічні санкції працюють, підриваючи сербську економіку, але головною проблемою, на його думку, є небажання лідерів боснійських сербів йти на компроміс. Серед можливих рішень для розв'язання кризи пропонувалося створення зон безпеки під охороною контингенту ООН, зняття збройного ембарго для боснійських мусульман та проведення точкових авіаударів по сербським позиціям, щоб змусити їх відступити зі захоплених ними територій [32].

Дебати в парламенті зосередилися довкола кількох основних аргументів. Противники втручання (Е. Хіт, Т. Бенн) доводили, що подібна операція вимагатиме використання великого збройного контингенту (до 250 тис. осіб), щоб примусити ворожі табори припинити бойові дії. На думку опонентів інтервенції, таке втручання призвело б до ще більшої ескалації конфлікту, що поставило б під загрозу місцеве цивільне населення та британських військових у регіоні. Своєю чергою прихильники інтервенції (М. Тетчер, М. Ріфкінд, М. Мадден, К. Маллін) вважали, що невтручання в Балканську кризу повторює «умиротворення» А. Гітлера перед Другою світовою війною та стимулює Мілошевича продовжувати війну і геноцид [32].

Відповідаючи на питання лейбориста Т. Бенна щодо розуміння США можливих наслідків втручання, Д. Херд підтвердив, що будь-який із запропонованих варіантів має чималі ризики, й тому вони мусять бути узгоджені з союзниками. Після цього Д. Херд заявив, що Велика Британія не може втручатися в будь-яку трагедію, що привернула увагу світової громадськості (див. Додаток Б)[32].

Варто зазначити, що складність проблеми посилювалась розумінням того, що військова операція може затягнутися на роки. Лейборист

Дж. Спеллар, відповідаючи своєму однопартійцю Дж. Канінгему щодо прохання представників Боснії скасувати ембарго та завдати авіаудари по сербським позиціям, зазначив, що у випадку інтервенції НАТО доведеться встановити постійну військову присутність у регіоні (див. Додаток Б) [32]. Водночас мотивацію прихильників інтервенції висловив лейборист М. Мадден, наголошуючи на важливості зупинити конфлікт та геноцид боснійського населення (див. Додаток Б) [32]. Позиція Маддена демонструвала поступове зростання популярності ідеї гуманітарної інтервенції, яка збігалася з зовнішньополітичними принципами Лейбористської партії: «На мою думку, ми маємо зобов'язання перед людьми Боснії – мусульманами, хорватами та сербами – захистити їхню незалежну країну від зовнішньої агресії» [32].

Хоча уряд Мейджора і більшість депутатів вважали Сербію головним агресором, визнаючи, звісно, що всі сторони конфлікту скоювали військові злочини, у парламенті були і просербськи налаштовані депутати, зокрема, Р.Н. Уорінг, який був противником інтервенції, вважаючи, що занадто сильний тиск на Сербію призведе до її фашизації (див. Додаток Б) [32].

Протягом наступних двох років позиції інтервенціоністів посилювалися, оскільки ставало зрозумілим, що для припинення конфлікту доведеться застосувати військову силу. 18 квітня 1994 р. генеральний секретар ООН написав запит генеральному секретарю НАТО з проханням завдати авіаудари для захисту зон безпеки, які потрапили під артилерійські обстріли з боку боснійських сербів. Тиск західних держав призвів до підписання Дейтонських угод у листопаді 1995 р. після завдання авіаударів по сербським позиціям, які були відповіддю на різанину у Сребрениці (13–22 липня 1995 р.). Упродовж наступних двох років британська присутність в регіоні посилювалася, у тому числі в зв'язку з розміщенням Сил стабілізації НАТО в Боснії (СФОР, 1996 р.).

Після перемоги лейбористів на виборах 1997 р. центр уваги на Балканському півострові перемістився на Косово, де спалахнула війна між

косовськими албанцями та сербським урядом Сл. Мілошевича. Однак цього разу реакція світової громадськості була значно жорсткішою. Західні політики не мали бажання повторювати негативний досвід Боснійської війни. Уряд Т. Блера відразу зайняв жорстку позицію в цій кризі. 19 травня міністр закордонних справ Р. Кук оголосив цілі, які ставила Велика Британія: «Ми хочемо політичної угоди, ми працюємо над дипломатичним рішенням, але ми не хочемо угоди за будь-яку ціну. Ми постійно нагадуємо, що не може бути компромісів стосовно наших цілей. Насильство та репресії в Косові мають бути припинені негайно. Сербська армія, поліція та парамілітарні сили мають залишити Косово. Усім біженцям має бути гарантоване безпечне повернення під захистом міжнародної військової присутності НАТО як гаранта» [48].

Оцінка операції НАТО у Косово й досі залишається дискусійним питанням. Колишній депутат-консерватор Р. Скідельський, який виступав проти інтервенції, згадував у колонці в газеті «Guardian» (2008 р.), що цю операцію вважали небезпечним прецедентом для міжнародних відносин, який не вартий попередження конфлікту сербів та косовських албанців. Головна претензія противників інтервенції полягала в тому, що, на їхню думку, уряд Блера не використав усіх можливостей для дипломатичного вирішення проблеми [221]. Загалом навіть прихильники втручання визнавали його значні недоліки. Тімоті Гартон Еш у статті від 4 вересня 2000 р. вказував на те, що Косово привернуло увагу західних політиків через те, що цей конфлікт був у центрі уваги ЗМІ, а використання формулювання «гуманітарна катастрофа» давало юридичний привід для проведення операції без санкції ООН. Стратегічно операція досягла успіху, змусивши Сл. Мілошевича зупинити етнічні чистки, але це стало можливим тільки завдяки авіаударам по території самої Сербії. При цьому аж до окупації Косово 1999 р. авіації НАТО не вдалося завадити сербським військовим підрозділам продовжувати військові дії проти косовських албанців [204].

Якщо Балканський півострів опинився в центрі британської зовнішньої політики та став ключовою темою для обговорення, то у випадку з країнами

пострадянського простору ситуація була значно складнішою. Перед урядом та міністерством закордонних справ стояло завдання сприяти стабілізації регіону, що теоретично передбачало й сприяння врегулюванню конфліктів. Проблема полягала в тому, що на практиці це суперечило інтересам британського бізнесу в регіоні та подекуди створювало передумови для вступу в конфронтацію з урядами окремих нових незалежних держав, передусім з Російською Федерацією. У практичній площині це не приносило користі Великій Британії, на відміну від можливості брати участь в розвитку бізнес-проектів у нових незалежних країнах. Власне це можна побачити на прикладі двох конфліктів, які дискутувалися у Палаті лордів у цей період: Карабахського конфлікту та Першої чеченської війни.

На засіданнях Палати лордів конфлікт між Вірменією та Азербайджаном неодноразово ставав предметом обговорення. Основні оратори, що брали участь в обговоренні, нерідко входили до парламентських груп співробітництва з країнами-учасницями конфлікту. Головними захисниками інтересів Вірменії виступали баронеса Кокс та граф Шеннон, які на засіданні 15 грудня 1992 р. закликали до зняття блокади з Вірменії, припинення вогню та допуску міжнародних спостерігачів у зону конфлікту [29]. Учасники дискусії чудово розуміли, що відбувається та яку роль у цьому конфлікті відіграють сусідні держави: Росія, Туреччина та Іран (див. Додаток Б) [29]. Оскільки уряд Дж. Мейджора вважав можливим вирішення конфлікту лише за умови збереження азербайджанського суверенітету, то для реалізації цієї цілі пропонувалися такі заходи: введення миротворців, продовження тиску на Азербайджан та надання гуманітарної допомоги. Наступного разу конфлікт розглядався 28 жовтня 1993 р. До того часу оскільки особливих успіхів у врегулюванні конфлікту досягнуто не було. Баронеса Кокс прямо звинуватила британський уряд в ігноруванні кризи у Вірменії заради економічних інтересів Великої Британії (див. Додаток Б) [30]. На її думку, британський уряд був зацікавлений у цьому конфлікті тільки в контексті розробки Каспійського нафтового шельфу, що призвело до підписання

«Контракту століття» в 1994 р. Згідно з цим договором British Petroleum отримав у консорціумі з розробки нафтових покладів Азербайджану частку обсягом у 17,9%. Представниця уряду баронеса Чалкер оф Веллесі прямо підтверджувала прагматичні інтереси уряду Мейджора: «Я вірю, що Британія має право бути задоволена тим, що британська компанія є членом консорціуму, який допоможе Азербайджану розробляти нафтові поклади» [30]. Позиція ж уряду, за її словами, була така: «Позиція Сполученого Королівства збігається з позицією інших західних держав. Принцип непорушності наявних кордонів визнаний міжнародним товариством. Це також є базовим принципом ОБСЄ. Якщо ми відмовимося від нього, то це призведе до абсолютного хаосу в сучасних обставинах» [30]. Тому уряд Великої Британії намагатиметься сприяти дипломатичному вирішенню конфлікту через Мінську конференцію ОБСЄ, але не зашкоджуючи власним інтересам.

Наступне обговорення відбулося вже після припинення бойових дій у 1994 р. На засіданні 1 липня 1997 р. було відзначено порівняно слабкий інтерес світової громадськості до цієї проблеми, порівняно з увагою до інших міжнародних проблем. Велика Британія не брала офіційної участі в Мінській контактній групі з Нагірного Карабаху. Головний інтерес стосувався питань безпеки постачання нафти, про що прямо сказав лорд Мойніхен: «Стабільність у цьому стратегічно важливому регіоні, з його 200 мільйонами барелів нафти, є критично важливою для нас» [50]. Подальші дії Російської Федерації, пов'язані зі спробами саботувати будівництво нових нафтопроводів у Закавказзі, підтверджують важливість регіону для великих держав [224].

Іншою темою, пов'язаною з конфліктами на пострадянському просторі, було визначення ставлення до Першої чеченської війни. На засіданні Палати лордів 18 квітня 1995 р. лорд Белхевен енд Стентон виступив з доповіддю, присвяченою передісторії та контексту введення російських федеральних військ у Чечню. Доповідач відверто негативно оцінював дії Росії: «Я маю

сказати вашим лордствам та моєму другові міністру, що внаслідок цих варварських дій Росія повернула до життя всі страхи російських сусідів та її колишніх сателітів. Царі та Ради пішли у небуття, але російський ведмідь не змінився» [35]. Белхевен відверто звинуватив уряди західних держав в ігноруванні цього конфлікту та виникненні ризику геноциду місцевого (чеченського) населення. Белхевен порівнював ситуацію з першою половиною ХХ ст., коли уряди західних держав «навіть не звернули уваги на голод в Україні в 1930-х років або на депортації 1940-х» [35]. Ця позиція прямо суперечила заяві міністра закордонних справ Д. Хогга, що «на відміну від інших лідерів етнічних регіонів у Росії, зокрема тих, де проживає мусульманське населення, таких як Татарстан, генерал Дудаєв відмовився вести перемовини стосовно статусу республіки у складі федерації. Під його правлінням економіка сколапсувала, злочинність досягла небачених висот та демократична опозиція була придушена. Понад 100 тис. осіб були вимушені втекти з республіки» [35].

Подібно до ситуації з Нагірним Карабахом, дії британського уряду обмежувалися деклараціями з закликами припинити порушення прав людини обома сторонами конфлікту. Утім, це не вплинуло на видачу нових кредитів російському уряду. Як виявилось, констатував віконт Вейверлі, «Чечня не має міжнародної підтримки її незалежності. Сполучені Штати, Сполучене Королівство та Європейський Союз проголосили конфлікт внутрішньою справою, в яку вони не можуть втручатися» [35]. На засіданні Палати лордів 16 січня 1996 р. представниця уряду баронеса Чалкер оф Веллесі підтвердила, що британський уряд не наполягатиме на наданні Чечні незалежності та працюватиме над вирішенням конфлікту в руслі пошуку шляху «можливості вираження чеченської ідентичності у складі Російської Федерації» [34].

Як бачимо, британська зовнішня політика стосовно Кавказького регіону будувалася на прагматичних засадах. Для Великої Британії, як і для США, цей регіон становив інтерес передусім як джерело видобутку енергоресурсів та ареал забезпечення транспортних комунікацій для постачання енергоносіїв.

Відповідно головним завданням міністерства закордонних справ у цьому регіоні була підтримка політичної стабільності, яка була потрібна для забезпечення сталого постачання нафтопродуктів з каспійського нафтового шельфу.

Якщо ж говорити про Абхазію та Південну Осетію, то після підписання домовленостей 1993 р. Велику Британію цілком влаштовував стан замороженого конфлікту. У такому підвішеному стані ситуація зберігалася до 2008 р., коли Грузія спробувала відновити контроль над Південною Осетією у відповідь на, як заявляв уряд у Тбілісі, провокації з боку підконтрольного Москві режиму. Російська Федерація у відповідь розпочала повномасштабне вторгнення в Грузію, використавши дії Грузії як привід, через що адміністрація Дж. Буша-мол. звинуватила її в підготовці до цього конфлікту [226].

Для Великої Британії та Заходу це створило серйозну проблему, оскільки подібні дії знову поставили під загрозу стабільність регіону і створювали небезпечний прецедент силової зміни кордонів. Внаслідок цих подій налагодження відносин з Росією було призупинено. На засіданні Палати громад 20 січня 2009 р. це питання було порушено в рамках обговорення подальших перспектив відносин між Великою Британією, ЄС та Росією. Міністр Європи в уряді Г. Брауна К. Флінн виступила з доповіддю про стан переговорів про партнерство між ЄС та Російською Федерацією, які були призупинені через російську агресію, висловивши думку, що «ізоляція Росії не входить до чийось інтересів» [42]. Після цього депутат-консерватор М. Франсуа промовисто описав ситуацію навколо відносин ЄС та Росії у таких формулюваннях: «Бекграундом виступає російське вторгнення в Грузію в серпні 2008 р., яке в багатьох аспектах стало неприйнятним поверненням до найбільш небажаних епізодів європейської історії. Воно порушило не тільки міжнародне право, але, що важливо, надані Росією гарантії визнання територіальної цілісності Грузії, висловлені в багатьох резолюціях ООН, зокрема в резолюції 1808, яку у квітні попереднього року підтримала Росія.

Щоб хто не думав про дії Грузії 7 серпня, Росія використала надмірну силу відповідь, визнавши пізніше підтримку режимів в Абхазії та Південній Осетії, та певною мірою намагається перемалювати карту Європи, використовуючи силу» [43]. Після цього депутат Е. Макінлей прямо звинуватив лейбористський уряд та консервативну опозицію у виникненні цієї ситуації (див. Додаток Б) [43]. Проблематичність ситуації, що склалася, підтвердив і М. Франсуа: «Давайте будемо відверті: Росія виконала умови припинення вогню лише частково. Якщо бути точними, вони не відвели свої збройні сили на позиції, які вони займали до початку бойових дій. Російські збройні сили залишаються в Південній Осетії та Абхазії, зокрема в таких населених пунктах, як Ахлагорі в Південній Осетії та Кодорська ущелина в Абхазії, які були грузинськими за етнічним складом та керувалися Грузією до російського вторгнення, але більше не є такими після етнічної чистки» [43].

2.3. Ставлення основних політичних партій до участі Великої Британії у війнах та конфліктах

Позиції британських політичних партій стосовно війн та міжнародних конфліктів можна класифікувати за критеріями прихильності до теорій політичного реалізму та політичного ідеалізму. Консервативна партія позиціонувала себе як домінантна партія влади, що мало під собою серйозне обґрунтування, оскільки сумарно вона очолювала британський уряд упродовж двох третин ХХ ст. Консерватори апелювали до патріотичного сентименту громадян. На їхніх політичних мітингах завжди були прапори «Юніон Джек» та інша державна символіка, а під час щорічних партійних конференцій виконувався державний гімн. Як казав один з провідних британських інтелектуалів консервативного штибу Енок Пауелл, «захист існування цієї нації та її майбутнього є метою, яку торі беззастережно ставлять вище за будь-які інші» [104, р. 62–64]. Консервативна партія завжди приділяла велику увагу національній безпеці та розвитку збройних сил Сполученого Королівства.

Консервативні політики загалом поділяли властивий політичним реалістам песимістичний погляд на незмінність егоїстичної природи людини, включаючи її етноцентричні властивості. В умовах анархічної природи міжнародних відносин торі вважали цілком логічним ставити національні інтереси вище за ідейні переконання. На їхню думку, кожна держава мала монопольне право застосовувати силу для захисту своїх інтересів. Співробітництво з іншими державами в рамках альянсів консерватори розглядали передусім як інструмент для утримання балансу на континенті та превентивного запобігання загрозам для британських островів. Ядерна зброя виступала головним інструментом стримування, а співробітництво з міжнародними організаціями не мало б суперечити інтересам країни [187, р. 30].

У першій половині ХХ ст. політична позиція лейбористів кардинально відрізнялася від позиції консерваторів та лібералів. Оскільки вони будували свою ідеологію на ідеалах соціалізму та інтернаціоналізму, то в їхній політичній програмі декларувалася необхідність відмовитися від війни як засобу розв'язання міждержавних суперечностей. Лейбористи вважали, що міжнаціональна солідарність має вищу цінність, ніж націоналізм, а встановлення демократичного врядування дасть змогу країнам домовлятися дипломатичним шляхом. Вони вважали протиріччя між національними інтересами та благом міжнародної спільноти фальшивою дихотомією. Трагічні наслідки політики «умиротворення» уряду Н. Чемберлена переконали лейбористів, що їхні погляди були занадто ідеалістичними для того часу і лише сприяли агресивним діям автократичних держав. З початком Другої світової війни лідер партії К. Еттлі підтвердив повну підтримку дій уряду У. Черчилля в ім'я захисту батьківщини та її демократичних свобод з боку парламентської опозиції.

Після закінчення Другої світової війни, за підсумками парламентських виборів, лейбористи очолили уряд та зіграли ключову роль у формуванні євроатлантичної системи колективної безпеки на базі НАТО. Кабінет Еттлі

швидко переконався, що Радянський Союз становить загрозу для демократичних держав Заходу. Протягом «холодної війни» це призвело до ситуації, коли Лейбористська партія, з одного боку, продовжувала позиціонувати себе як соціалістична партія, яка захищає інтереси робочого класу та підтримує інтернаціоналізм, а з іншого – впроваджувала досить прагматичну зовнішню політику, спрямовану на захист державних інтересів. Ця подвійність у ставленні партії до питання війни зберігалася до початку 1990-х, коли Т. Блер запропонував доктрину «нового лейборизму», у якій було переглянуто лейбористські підходи до участі держави у військових конфліктах за кордоном та введено у використання концепцію гуманітарної інтервенції [187, р. 31–33].

Позиція Ліберальної партії (зараз її наступницею вважається Ліберально-демократична партія) була подібна до лейбористів. Це пояснювалося зокрема й тим, що на початку ХХ ст. радикальні ліберали істотно впливали на формування зовнішньополітичної програми Лейбористської партії. За часів Першої світової війни питання війни і миру призвели до розколу в ліберальному уряді Г. Асквіта та падіння впливу партії. З 1920-х ліберали підтримували інтернаціоналістський підхід, намагаючись пропагувати діяльність міжнародних інституцій, на зразок Ліги націй, для розв'язання світових проблем, та просувати ідею системи колективної безпеки для запобігання війнам. Після 1945 р. ліберали активно підтримували розвиток ООН і ЄЕС та вважали, що питання застосування військової сили мають вирішувати суто міжнародні інституції.

Переходячи до розгляду прикладів практичного реагування на військові конфлікти, передусім варто зазначити, що специфіка ставлення політичних акторів до міжнародних конфліктів у постбіполярну добу зумовлена поступовою гібридизацією самих цих конфліктів, через що відбулося розмивання межі між міждержавним насильством, організованою злочинністю та порушеннями прав людини [187, р. 33–34]. Під час Фолклендського конфлікту (1982 р.) та Кувейтської кризи (1990–1991 рр.)

було чітко зрозуміло, хто є учасниками конфлікту та що треба зробити для їх врегулювання (і дипломатичними, і військовими методами). Але вже під час Боснійської війни (1992–1995 рр.) політичний істеблішмент опинився перед складною дилемою, оскільки і втручання, і невтручання в конфлікт несло серйозні ризики.

У випадку Фолклендської війни (1982 р.) у світової громадськості не було простору для інтерпретацій: аргентинська військова хунта вирішила покращити своє політичне та економічне становище захопленням Фолклендських островів із розрахунку на те, що Велика Британія не розпочинатиме масштабної військової ескалації в іншій частині світу, що виявилось фатальною помилкою. Позиція уряду М. Тетчер й опозиційних сил була майже ідентичною в тому, що йшлося про відверту агресію, якій треба було дати відсіч. Консерватори і лейбористи погоджувалися, що досягнення дипломатичного рішення було б бажаним результатом. Проте у випадку відмови аргентинської хунти від переговорів усі погодилися на застосування військової сили для відновлення британського суверенітету над островами. Цитуючи лідера лейбористів М. Фута, «мешканці Фолклендів мають абсолютне право звертатися до нас у цей відчайдушний час, так само, як це було протягом останніх 150 років. Вони зіткнулися з актом неприхованої агресії, здійсненої за найбільш ганебних обставин. Будь-які гарантії окупаційних військ нічого не варті – так само як нічого не варті гарантії аргентинської хунти її громадянам» [44].

Відмінності полягали тільки в позиціонуванні мотивацій своїх дій перед виборцями. Для керівництва Лейбористської партії проблема полягала в необхідності підтримувати рішення уряду Тетчер, але при цьому не асоціюватися з її політичним курсом. У зв'язку з цим, лейбористи вирішили публічно підтримувати дипломатичні заходи консервативного уряду та критикувати силовий аспект – за надмірну войовничість прем'єр-міністра [132, р. 84]. У рамках цього підходу лейбористи апелювали до економічних та дипломатичних засобів вирішення кризи, але не відкидали військової операції

як останнього засобу, за винятком невеликої групи депутатів, які виступали проти будь-якого застосування сили. Представники Альянсу СДП-ліберали мали більш монолітну позицію. Вони підтримали урядові дії, хоча й віддавали перевагу економічному тиску на Аргентину та погрозам використання військової сили [187, р. 39].

Наступна міжнародна криза, пов'язана з анексією Кувейту Іраком (1990 р.), розвивалася за тією ж логікою, тільки вже як конфлікт глобального значення. Фактично операція «Буря в пустелі» стала останнім конфліктом «холодної війни», з чітко визначеними супротивниками та чітко окресленими заходами для його вирішення. Міністр закордонних справ Д. Херд охарактеризував цю ситуацію так: «Тут не було жодних інтелектуальних чи етичних питань, які пізніше оточували нашу політику стосовно Боснії. В тому конфлікті ми оперували новою неоформленою доктриною гуманітарної інтервенції у внутрішні справи іноземної держави. Аналітичні питання та сумніви виникали на кожному кроці. В Затоці ж ми мали справу з відомою необхідністю протистояти та зупиняти агресію однієї нації проти іншої» [107, р. 431].

Реакція більшості британського істеблішменту також була цілком передбачуваною: зазіхання на світовий порядок мало дістати жорстку відсіч. Уряд М. Тетчер акцентував увагу на недопущенні військової агресії та небезпечності цього прецеденту для міжнародних відносин. На думку консервативного уряду, ігнорування цієї анексії створювало б загрозу для малих держав та підривало б авторитет міжнародних інституцій, передусім ООН [187, р. 40]. Більшість депутатів парламентських фракцій погоджувалися з необхідністю деокупації Кувейту, за винятком невеликої групи лівих лейбористів, які вважали причиною зацікавленості уряду в цьому конфлікті загрозу нафтовим поставкам та були послідовними противниками будь-якого військового втручання. Єдиним питанням, яке дискутувалося під час дебатів, був мандат ООН на операцію. Лейбористи наполягали на необхідності узгоджувати свої дії з міжнародними інституціями для посилення їхньої

дипломатичної легітимності. Своєю чергою М. Тетчер скептично ставилася до здатності Радбезу ООН прийняти резолюцію через можливе вето.

Британські парламентські партії підтримували прийняття економічних санкцій, проте лейбористи вважали, що консерватори занадто поспішають з силовим рішенням і закликали дати більше часу для того, щоб економічний тиск дав свої результати. Однак у січні 1991 р. керівництво Лейбористської партії змінило свою думку та підтримало участь Великої Британії у військовій операції під командуванням США [187, р. 40], за умови, що операція матиме обмежений характер. Дж. Кауфман пояснював це рішення так: «Ця війна не про повалення Саддама Хусейна. Ми знаємо, що Хусейн бандит, який власноруч вбивав людей та приніс горе мільйонам іракців, курдів та зараз кувейтцям. Якби проти нього повстали власні громадяни, тоді я б підтримав це. Однак повалення його суто нашими силами не є метою цієї війни» [132, р. 107]. Ліберали також підтримали інтервенцію, оскільки вона була цілком законною з погляду захисту світового порядку.

Як бачимо, Фолклендська та Перша іракська війни не стали причиною значних протиріч в урядових колах та серед представників головних політичних сил. Однак у випадку Югославії ситуація була прямо протилежною. Причому політичні розбіжності в підходах сприяли виявленню змістовних суперечностей у Консервативній та Лейбористській партіях.

З початком боснійської війни британські можновладці зіткнулися з гібридним конфліктом, у якому не було зрозумілим, якою має бути їхня відповідь. Ігнорувати конфлікт було неможливо через те, що на європейському континенті палала війна, в якій усі сторони конфлікту використовували зброю проти цивільного населення та проводили етнічні чистки для утримання захоплених територій, що призвело до руху боснійських біженців у країни ЄЕС та загрозувало дестабілізувати інші країни Балканського півострова.

І хоча в обох партіях лунали голоси на користь повномасштабного військового втручання, партійне керівництво та більшість депутатів

парламенту до самого кінця конфлікту в 1995 р. дуже обережно обговорювали будь-яку можливу інтервенцію. Причина цієї обережності полягала в тому, що зупинення конфлікту такого масштабу потребувало б військового контингенту, який вимірювався б сотнями тисяч осіб та мав би розмежовувати комбатантів протягом невизначеного проміжку часу. Другою причиною небажання політичних кіл Великої Британії втручатися в конфлікт була відсутність впевненості в електоральній підтримці цього рішення. Д. Херд згадував, що «намагання окремих осіб не переросло в (загально)національний рух. Мої колеги в уряді та в усіх партіях у Палаті громад, за окремими винятками, скептично ставилися до можливості навіть обмеженої інтервенції. Вони з'ясували, що ситуація в Югославії є дуже складною для розуміння, і всі учасники цієї драми були доволі несимпатичними особами. Рішення відправити британські війська воювати в Боснію було б непопулярним у будь-який час» [108]. Окрім того, верхівка обох партій інтерпретувала конфлікт виключно, зі слів Д. Херда, як «громадянську війну, в тому сенсі, що близько 90% комбатантів є боснійцями» [32].

Уряд Дж. Мейджора намагався уповільнити спроби втручання в конфлікт, на кшталт запропонованого США зняття збройного ембарго для боснійських мусульман та завдання авіаударів по сербським позиціям. Головними причинами такого підходу були:

- відданість консерваторів традиціям політичного реалізму, згідно з якими держава не може втручатися в конфлікт, який не становить національного інтересу для Великої Британії;

- пам'ять про попередні конфлікти часів «холодної війни» – Суецьку кризу, війну у В'єтнамі та головно травматичний досвід Британії зі стабілізації у Північній Ірландії під час «Смути» (1968–1998 рр.) [137, р. 7].

Водночас серед лейбористів-«задньолавочників» існувала група, яка намагалася тиснути на керівництво, для того щоб партія зайняла більш жорстку позицію з цього питання. Після артилерійського обстрілу Сребрениці у квітні 1993 р. 17 депутатів-лейбористів підписалися під листом до газети

«Guardian», у якому закликали до більш рішучих дій для припинення конфлікту, спровокованого, на їхню думку, Сербією. Частково це їм вдалося, оскільки лідер лейбористів Дж. Сміт почав підтримувати ідею авіаударів по сербським позиціям, щоб припинити наступ та змусити просербські формування залишити захоплені території [132, р. 117]. Така акція, на думку лейбористів, мала відбутися тільки за мандату ООН. Після смерті Дж. Сміта та обрання Т. Блера новим лідером партії на платформі «нового лейборизму» в партії відбулася ревізія ставлення до гуманітарних інтервенцій, що призвело до суттєвих змін у британській зовнішній політиці після перемоги лейбористів на парламентських виборах у травні 1997 р.

Кабінет Т. Блера став першим лейбористським урядом з 1979 р. Для здобуття перемоги на виборах новим лейбористам довелося суттєво переглянути свою політичну програму. Головною новацією в зовнішньополітичній доктрині партії стало впровадження етичного виміру в діяльності міністерства закордонних справ. Новий міністр закордонних справ Р. Кук почав активно пропагувати цю концепцію після трагедії в Сребрениці: «Ми не можемо піти з Боснії не тільки тому, що ми б кинули напризволяще цивільних громадян під час гуманітарної катастрофи, але й тому, що це значило б відмовитися від наших власних цінностей. Не може бути жодного сумніву в нашій відданості цим цінностям, і саме тому ми мусимо зробити всі необхідні кроки для підтримки та захисту цих цінностей у Боснії» [33].

Нова концепція «гуманітарної інтервенції» була використана під час загострення Косовської кризи, у розв'язанні якої Велика Британія брала участь разом з іншими провідними державами НАТО. Головною причиною згоди уряду Блера на військове втручання у конфлікт було бажання не допустити повторення трагедії Боснії. Масові етнічні чистки та жертви серед цивільного населення могли дестабілізувати Балканський півострів, що могло б заторкнути весь європейський континент. Парламентська фракція лейбористів у своїй більшості підтримала це рішення, однак в частини

депутатів виникли запитання щодо відсутності мандату ООН на подібні дії та спірність використання юрисдикції НАТО для проведення інтервенції.

Загалом можна виділити декілька причин, чому лейбористи загалом погодились підтримати доктрину гуманітарної інтервенції. По-перше, дипломатичні методи тиску не дали потрібного результату. По-друге, для лейбористів була дуже важливою відсутність прагматичного інтересу для Сполученого Королівства в цій кризі. Єдиною причиною для військової інтервенції була необхідність захисту певної етнічної групи від етнічних чисток. По-третє, від початку 1980-х рр. політичні опоненти критикували Лейбористську партію за слабку позицію з питань зовнішньої політики та оборони. Косовський конфлікт дав змогу спростувати ці звинувачення. По-четверте, ризик для британських військовослужбовців, на відміну від попередніх конфліктів, вважався мінімальним [187, р. 43].

Своєю чергою фракція консерваторів чітко підтримала проведення авіаударів, але виступала проти введення британського військового контингенту без дозволу уряду Сл. Мілошевича [187, р. 44]. Для Консервативної партії була цілком зрозумілою необхідність стабілізувати ситуацію на Балканах, але її лідери не поділяли оптимізму Т. Блера щодо ефективності інтервенції і боялися, що країна зав'язне в конфлікті на довгі роки. До того ж в обох партіях існували групи депутатів, які вважали конфлікт громадянською війною, що обумовлювало їх негативне ставлення до будь-якої інтервенції. Утім прибічники цього підходу перебували в меншості. Позиція ж партії ліберал-демократів була достатньо близькою до курсу уряду Блера. Вона визначалася традиційним для цієї партії акцентом на захисті прав людини, але за одним винятком. Ліберал-демократи вважали, що застосування авіації буде недостатньо й наполягали на проведенні наземної операції [187, р. 44].

Загалом слід відзначити, що завершення «холодної війни» змусило британську політичну еліту розпочати перегляд своєї зовнішньополітичної доктрини. Найбільш наочно це проявилось в діяльності лейбористського

кабінету Т. Блера. Утім, подальші події продемонстрували, що гуманітарна практика застосування доктрини гуманітарної інтервенції може мати непередбачувані наслідки, особливо в разі неправильної оцінки політичної ситуації в тих чи інших країнах.

Після терактів 11 вересня 2001 р. та проголошення адміністрацією Дж. Буша-молодшого «війни проти тероризму» Т. Блер заявив про цілковиту підтримку дій свого союзника. Уряд Сполучного Королівства підтримав інтервенцію до Афганістану задля повалення режиму Талібану та захоплення організатора терактів Усами бін Ладена. Блер прямо заявляв противникам інтервенції, що вони де-факто підтримують репресивні режими. Серед головних підстав для участі в інтервенції він акцентував увагу на боротьбі з тероризмом, яка розглядалась у контексті ст. 5 Вашингтонського договору про створення НАТО, та подолання гуманітарної кризи в регіоні. Блер зміг збалансувати прагматичну та моралістичну риторичку, що дало змогу йому отримати підтримку і власної партії, і консервативної опозиції [185, р. 10–11].

У випадку з втручанням в Афганістані обидві партії підтримали уряд, оскільки він чітко сформулював причини для проведення операції, чого не було зроблено напередодні Другої іракської війни (2003 р.). Початково Т. Блер, як і його кабінет, не мали намірів проводити операцію проти режиму С. Хусейна. Їм здавалося більш раціональним зосередитися на перемозі над Талібаном та Аль-Каїдою в Афганістані. Однак Т. Блер мав враховувати плани адміністрації Дж. Буша-мол., оскільки він займав проамериканську позицію та намагався підтримувати баланс у відносинах між Америкою та Європою. Республіканська адміністрація США шукала приводи для нової збройної інтервенції проти Іраку [132, р. 135]. Однак проблема полягала в тому, що в міжнародному праві не існувало обґрунтування для проведення такої операції зі зміни правлячого режиму. Тому єдиним легітимним приводом могла стати тільки наявність в Іраку зброї масового ураження. Т. Блер погодився підтримати США, але він не узгодив свого рішення з власним кабінетом. Це викликало обурення і серед міністрів, і серед

впливових діячів Лейбористської партії, оскільки Т. Блер порушував партійні традиції. Колишній міністр закордонних справ в уряді Дж. Калахена лорд Д. Оуен згадував про цю ситуацію: «Блер – *sui generis* (лат. – єдиний у своєму роді). Усі інші прем'єр-міністри лейбористів поважали свій кабінет та довіряли йому, і це було природно, оскільки вони вірили у колективне прийняття рішень – що це за Лейбористська партія, яка не вірить в колективність! Він в це не вірить. Він не розуміє, чим є перемовини в тред-юніонах. Він хоче бути президентом Сполученого Королівства. Він хотів мати такий же механізм керування, який мали Буш та Клінтон» [132, р. 130].

Причин цієї ситуації було декілька, і пов'язані вони були з ослабленням системи стримувань і противаг в самій Лейбористській партії. Після впевненої перемоги лейбористів на парламентських виборах 2001 р. Т. Блер почав перебирати на себе повноваження, використовуючи для цього потужну парламентську більшість та слабкість консервативної опозиції, яка перебувала в пошуку нової доктрини після поразки 1997 р. У цей же час значно ослабли позиції партійних органів, які мали б стримувати й контролювати діяльність лідера партії: Національного виконавчого комітету та щорічних партійних конференцій [132, р. 131]. Що цікаво, вирішивши взяти участь в іракській інтервенції, Т. Блер, на думку дослідника М. Фітіана, порушив власні ж критерії обґрунтування гуманітарної інтервенції [132, р. 134]. У своїй чиказькій промові [102] Т. Блер пропонував такі критерії для втручання:

- 1) впевненість у тому, що ми робимо (наявність потужної доказової бази, яка б легітимізувала інтервенцію);
- 2) вичерпування всіх дипломатичних опцій;
- 3) впевненість у тому, що ми зможемо розумно й обережно провести військову операцію;
- 4) прорахунок можливих довгострокових наслідків;
- 5) розуміння відповідності інтервенції національному інтересу.

Розглядаючи першу передумову, бачимо, що доказів того, що іракська ядерна програма діяла на той час, не було, і це ставило під сумнів юридичну

легітимність вторгнення. У доповіді британської розвідувальної служби пропонувалося продовжувати політику міжнародної ізоляції та санкцій проти режиму С. Хусейна, які змусили б того заморозити розробку зброї масового ураження. Ухвалюючи рішення, Т. Блер спирався на досить слабку доказову базу, яка не підтверджувалася розвідувальними даними [132, р. 137]. Стосовно другої передумови проблема полягала в тому, що Велика Британія цілком могла продовжувати політику санкцій, яка приносила результати, однак свою роль зіграв людський чинник. Розглядаючи проведення операції в Іраку, важко не погодитися, що повалення авторитарного режиму є значно складнішим завданням, ніж припинення військових дій, як це було у випадку з Косовом. Повноцінна збройна інтервенція потребувала використання великого військового контингенту за підтримки авіації та військово-морського флоту. Стосовно четвертої передумови: подальші події, пов'язані з повстанням сунітів, бойовими діями проти армії Махді та загальною нестабільністю в постсаддамівському Іраку, яка дестабілізувала близькосхідний регіон, підтверджують, що можновладці у Вашингтоні та Лондоні значно недооцінили можливі непередбачувані наслідки.

За вказаних вище обставин питання про участь в інтервенції спричинило гострі дебати у британському суспільстві та розколело лейбористську фракцію в парламенті. Опоненти втручання прямо заявляли, що ця війна вступає у протиріччя з ідеалами лейборизму, оскільки ігнорує думку міжнародної спільноти та не має якогось морально-етичного підґрунтя. Блер розумів, що йому потрібна партійна підтримка, тому переконав Дж. Бушамол. добитися ухвалення резолюції Радбезу ООН з цього питання. Однак ухвалена 8 листопада 2002 р. резолюція № 1441 була компромісною за своєю сутністю, оскільки тільки вимагала від Іраку пустити на свої об'єкти протягом 30 днів інспекторів ООН та продемонструвати відсутність зброї масового ураження. У резолюції наголошувалося, що рішення про можливу інтервенцію має бути розглянуто окремо [121, р. 72]. Протягом кількох раундів дебатів у Палаті громад британського парламенту противники

інтервенції виносили на голосування поправку, спрямовану проти участі Великої Британії у війні. Хоча ця поправка і не отримала необхідної підтримки, набравши 26 лютого 2003 р. лише 199 голосів (з них 121 дали лейбористи), але продемонструвала серйозний спротив політиці Т. Блера. Позицію опонентів досить чітко охарактеризував Г. Стронг: «Ми всі можемо погодитися, що найбільш бажаним підсумком є співробітництво Іраку з інспекторами та мирне знищення зброї масового ураження. Це стало б перемогою для Об'єднаних Націй, Сполучених Штатів та нашого прем'єр-міністра. Інший сценарій – це військові дії без мандату ООН. Дехто може сказати, що резолюція 1441 дає повноваження провести військову інтервенцію, і якщо Ірак порушує правила, будь-яку операцію можна вважати авторизованою ООН. Утім, під час ухвалення резолюції Франція, Китай та Росія дали зрозуміти, що вони не розглядали її як підтримку потенційної військової операції. Враховуючи думку цих трьох держав, *realpolitik* полягає в тому, що атака на Ірак вважатиметься підтриманою міжнародним товариством тільки у випадку ухвалення окремої резолюції Об'єднаних Націй. Якщо військова інтервенція буде повністю підтримана ООН, я вважаю, що більшість депутатів Лейбористської партії підтримає це рішення» [46].

Що стосується Консервативної партії, вона загалом підтримала рішення Т. Блера, оскільки воно повністю відповідало переконанням консерваторів. Своєю чергою ліберал-демократи виступили проти війни, яка не була узгоджена з міжнародними інституціями. Породжене Т. Блером протиріччя призвело до відставки за власним бажанням міністра закордонних справ Р. Кука, який заявив, що не може підтримати війну, яка не має на те міжнародної згоди або підтримки виборців: «Не тільки Франція вимагає більше часу для інспекцій. Німеччина вимагає більше часу для інспекцій; Росія вимагає більше часу для інспекцій; однозначно ми навіть не дали того мінімуму, який був необхідний для прийняття другої резолюції. Ми вводимо себе в оману, якщо вбачаємо провину президента Ширака в наявному рівні міжнародної напруги. Реальність полягає в тому, що Британію попросили

вступити у війну без згоди жодного міжнародного органу, в яких ми представлені, – НАТО, Європейський Союз, а тепер і Рада Безпеки» [56]. 18 березня 2003 р. відбулося голосування з питання про участь Сполученого Королівства у війні. Війну підтримали 412 депутатів. Із них – 254 лейбористи та 146 консерваторів. Проти виступили 86 лейбористів, 2 консерватори та 52 ліберал-демократи. Це рішення серйозно вдарило по позиціях лейбористської партії, оскільки подальші події продемонстрували помилковість цього рішення, яке стало однією з причин втрати партією 57 місць у Палаті общин на виборах 2005 р. та головним джерелом критики на адресу Т. Блера.

2.4. Специфіка зовнішньополітичного позиціонування малих та регіональних партій

Мажоритарна виборча система слугує вагомим чинником, який обумовлює існування британської двопартійної системи, в якій головну роль відіграють одна лівоцентристська (лейбористи) та одна правоцентристська партія (консерватори). Попри це, у Сполученому Королівстві діє низка політичних партій, яким вдалося знайти власну електоральну нішу. У досліджуваній період до цього списку можна зарахувати ліберальних демократів, які зайняли центристську позицію, та регіональні політичні сили Шотландії, Уельсу та Північної Ірландії.

Ліберал-демократи ведуть свою історію від вігів та Ліберальної партії, які відіграли ключову роль в історії британської державності. Протягом XIX ст. ліберальні уряди регулярно керували країною, конкуруючи за владу з консерваторами. У той період партія позиціонувала себе як захисник інтересів середнього класу (промисловців) та дрібної буржуазії. Після завершення Першої світової війни популярність лібералів поступово спадала, що було пов'язано зі зростаючою популярністю робітничої лейбористської партії та втратою актуальності політичної повістки партії, яка стала надто схожою на

консервативну. У зовнішній політиці ліберали сповідували принципи інтернаціоналізму, основані на доктрині політичного ідеалізму, та істотно вплинули на формування зовнішньополітичної доктрини лейбористів. Наступна віха в історії партії пов'язана з поразкою лейбористів на виборах 1979 р., яка призвела до розколу в цій партії та виходу з неї так званої «банди чотирьох» (Д. Оуен, Ш. Уільямс, Б. Роджерс, Р. Дженкінс), які звинуватили нове партійне керівництво у заграванні з лівим радикалізмом. Після виходу з партії вони заснували Соціал-демократичну партію, яку очолив колишній міністр закордонних справ у лейбористському уряді Дж. Калахена лорд Д. Оуен. Враховуючи ідеологічну близькість цих двох партій, 1981 р. вони об'єдналися в політичну силу Альянс СДП-ліберали, яка 1988 р. була перейменована, для спрощення назви, на Ліберал-демократичну партію. Протягом досліджуваного періоду ліберал-демократи мали досить вагомий вплив на політику завдяки стабільній підтримці 15-20 % електорату, що дозволяло їм мати фракцію в Палаті громад у діапазоні 40-60 депутатів. Партія і надалі була вірна ідеології лібералізму, відстоюючи реформу англіканської церкви, перехід на пропорційну виборчу систему та декриміналізацію наркотиків. Окрім цього, ліберал-демократи були загальновідомі своєю підтримкою євроінтеграційного процесу.

Під час передвиборчої кампанії 1992 р. ліберальні демократи презентували доволі нестандартну для британського політичного дискурсу зовнішньополітичну програму [64]. Тимчасом як консерватори і лейбористи ставилися до євроінтеграційного проекту з різним ступенем скепсису, через бажання зберегти британський суверенітет, ліберал-демократи пішли зовсім іншим шляхом. Вони проголосили курс на посилену інтеграцію, спрямовану на федералізацію європейської спільноти на демократичних засадах. Під час очікуваного президентства Великої Британії в Раді міністрів ЄЕС вони планували активно сприяти його розвитку в цьому напрямку. Як й інші британські партії, ліберальні демократи підтримували подальше розширення європейського інтеграційного простору (т. зв. «Європейської співдружності»).

Вони пропонували провести максимально можливу децентралізацію повноважень, надавши регіонам можливість самостійно вирішувати некритичні для функціонування держави питання. Велика Британія мала б вступити в Економічний та Монетарний союз, прийнявши євро як валюту, та підтримати створення незалежного фінансового регулятора – Європейського центрального банку. Окрім того, ліберал-демократи підтримували розвиток наукового співробітництва з іншими європейськими країнами та створення Європейської агенції з захисту навколишнього середовища. На противагу консерваторам, ліберал-демократи підтримували імплементацію в британське законодавство європейської Соціальної хартії. Цілком у дусі лібералізму, вони пропонували створити Білль про права європейського громадянина, який би чітко сформулював цінності європейської спільноти. У рамках демократизації інституцій ЄЕС ліберал-демократи пропонували розширити повноваження Європарламенту та зробити Раду міністрів ЄЕС підзвітною парламентарям. Для реалізації цих завдань пропонувалося створити Європейський комітет при Палаті громад. Для підвищення ролі ЄЕС у глобальній політиці пропонувалося створити Спільну зовнішню та Спільну безпекову політику, які дозволили б здійснювати проекцію дипломатичного впливу членів ЄЕС та в перспективі створити Об'єднане військово командування [64].

Подібно до лейбористів та консерваторів, ліберал-демократи виступали за підтримку молодих демократій Центральної та Східної Європи та за надання консультацій країнам СНД щодо ліквідації ядерної зброї. Оборонна політика Британії мала бути переглянута Палатою громад у зв'язку з розпадом біполярної системи та припиненням «холодної війни». Партія виступала за глобальне ядерне роззброєння, але погоджувалася, що потрібно підтримувати мінімально необхідний арсенал ядерного стримування до вирішення цього питання. Як і інші британські партії, ліберал-демократи наголошували на необхідності реформування ООН та закликали зосередитися на вирішенні глобальних викликів на зразок перенаселення та реформи світової фінансової й торговельної системи [64].

На наступних виборах 1997 р. партія продовжила попередній курс, спрямований на розвиток зв'язків з ЄС. У рамках цієї концепції ліберал-демократи пропонували реформу механізму прийняття рішень в європейських інституціях у бік демократизації та виступали за повне приєднання Британії до Спільного ринку. Питання переходу на євро пропонувалося винести на референдум. Окремий акцент робився на кооперації правоохоронних органів європейських країн. Як і інші британські партії, ліберальні демократи обіцяли реформувати Спільну сільськогосподарську (Common Agricultural Policy) та Спільну риболовну політику (Common Fisheries Policy) ЄС, намагаючись отримати підтримку з боку фермерів та рибалок [72].

У питаннях оборони пропонувалося зберегти наявний рівень збройних сил та підтримувати розширення НАТО. Продовжуючи дотримуватися інтернаціоналістського підходу в міжнародних відносинах, ліберал-демократи наголошували на тому, що глобальна політика має здійснюватися на платформі міжнародного права. Для цього вони пропонували розширити миротворчий корпус ООН та сприяти створенню міжнародного кримінального суду. У рамках боротьби з бідністю Ліберал-демократична партія наголошувала на необхідності списання державного боргу найбідніших країн. Вільна торгівля проголошувалася вкрай важливою для добробуту всього світу [72].

Наступні вибори 2001 р. відбувалися вже за нового лейбористського кабінету Т. Блера, який наголошував на важливості етичного виміру в ухваленні зовнішньополітичних рішень. Ліберальні демократи продовжували попередню лінію, зробивши акцент у зовнішньополітичному блоці на вирішенні глобальних викликів. Для вирішення контроверсійного питання про продаж озброєнь недемократичним режимам вони пропонували скасувати експортні субсидії для британського військово-промислового комплексу [67]. Партія обіцяла враховувати проблему захисту прав людини під час ухвалення зовнішньополітичних рішень. Подібно до консерваторів та лейбористів, ліберал-демократи позиціонували Велику Британію як арбітра у вирішенні

регіональних конфліктів. Однак вони робили акцент на превентивних заходах, які мали б запобігати конфліктам, на відміну від лейбористської доктрини гуманітарної інтервенції, яка була скерована на боротьбу з їх наслідками, а не з причинами. Питання британської «soft power» (пер. – «м'яка сила») згадувалося в обіцянці продовжувати підтримувати британське державне медіа BBC та Британську Раду для посилення британського культурного впливу [67]. Для посилення ролі міжнародних інституцій пропонувалося провести аудит зобов'язань країн членів ООН перед організацією та провести реформу СОТ. Окремо варто зазначити пропозицію фінансування боротьби з епідемією ВІЛ/СНІД. Для боротьби з міжнародною корупцією пропонувалося імплементувати конвенцію ОЕСР [67].

Парламентські вибори 2005 р. відбувалися в тіні Другої іракської війни (2003 р.), проти участі в якій виступала фракція ліберал-демократів у парламенті. Партія вважала Другу іракську війну фатальною помилкою, котру необхідно виправити підтримавши новий демократичний уряд Іраку. У європейській політиці партія розвивала попередні ідеї, пропонуючи провести реформи в інституціях ЄС, які б дозволили їм бути достатньо гнучкими після розширення. Питання Євроконституції пропонувалося винести на референдум [89].

Наступні вибори 2010 р. стали тріумфом для ліберальних демократів. Партії вдалося створити коаліційний уряд разом з консерваторами Д. Камерона, який провів суттєву ревізію консервативної програми в напрямку її лібералізації. Програма ліб-демів приділяла багато уваги питанням захисту навколишнього середовища у світі, стимулюванню переходу країн ЄС до низьковуглецевої економіки та внесенню цілей із захисту навколишнього середовища до програми міжнародних інституцій [71, р. 57–61]. Пропонувалася реформа бюджету ЄС та відзначалася важливість активізації дій Союзу на зовнішньополітичній арені. Значна увага приділялася світовій фінансовій системі в рамках пропозицій реформи Світового банку та МВФ та боротьби з ухилянням від сплати податків [71, р. 66–69]. У питаннях

оборони партія пропонувала відновити франко-британське співробітництво у військовій сфері та розширювати загальноєвропейське оборонне співробітництво. Місія в Афганістані мала продовжуватися до стабілізації ситуації, тимчасом як британський уряд продовжував би дипломатичний тиск на Іран, щоб зупинити його ядерну програму. Питання контролю продажу озброєнь пропонувалося вирішити шляхом підписання міжнародної угоди з торгівлі зброї, яка мала б регламентувати цей процес [71, р. 63–65].

Отже, партія ліберальних демократів займала унікальну нішу в британській політиці, яка, з одного боку, обмежувала її можливості через вузький обсяг політичного представництва, але з іншого – дозволяла впливати на діяльність консервативних та лейбористських урядів. Зовнішньополітична концепція ліб-демів мала багато спільного з новими лейбористами. Підтримка багатостороннього (мультилатерального) підходу в міжнародних відносинах, ставка на взаємодію через міжнародні інституції та надання переваги дипломатичним інструментам над силовими залишалися основними принципами Ліберально-демократичної партії. Ліберальні демократи завжди відстоювали важливість європейської інтеграції, яку вони вважали засобом побудови процвітаючої Європи, в якій Велика Британія відігравала б провідну роль. У питаннях оборони вони виступали з позиції миротворців, але зберігали реалістичне бачення ситуації.

Відносини між центром і регіонами традиційно вважаються важливим чинником внутрішньої політики багатоскладових країн. У Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії традиційно визнається наявність історичних регіонів і провінцій. У Шотландії та Уельсі поряд із «загальнобританськими» політичними партіями діють місцеві політичні партії, зорієнтовані на ексклюзивне представництво інтересів місцевих громад. У Північній Ірландії місцева партійно-політична система від самого початку створення 1921 р. цієї адміністративно-територіальної одиниці мала власну унікальну специфіку.

У сучасному контексті перелічені території мають статус автономних регіонів та іноді визначаються як «внутрішні нації». При цьому у Сполученому Королівстві регіональні проблеми подекуди істотно впливають на формування місцевого політичного порядку денного. Кожен з британських автономних регіонів має складний історичний досвід відносин з Англією, що накладає певний відбиток на стосунки з центральним урядом у Лондоні, особливо у випадку Північної Ірландії, а останнім часом і Шотландії.

У Шотландії і надалі посилюється патріотичний сентимент, який проявляється в закликах Шотландської національної партії (Scottish National Party, ШНП) до виходу регіону зі складу Сполученого Королівства. Шотландський референдум про незалежність 2014 р., на якому більшість його учасників проголосувала за збереження унії з Англією, начебто закриття питання про відокремлення, однак референдум про Брекзит (2016 р.) повернув цю проблему до списку нагальних, оскільки більшість населення регіону проголосувала за збереження членства Великої Британії в ЄС.

В Уельсі існує валлійська націоналістична партія Плайд Камрі (Plaid Cymru, Партія Уельсу), яка виступає за подальшу децентралізацію та посилення повноважень місцевої влади, аж до створення незалежної держави у складі ЄС. Оскільки ідея незалежності Уельсу не має значної підтримки, керівництво партії фактично погоджується з теперішнім статусом Уельсу як автономного регіону у складі Великої Британії.

Північна Ірландія та її політичні лідери докладають значних зусиль для того, щоб остаточно подолати трагічні наслідки періоду «Смути» – тривалої кризи у відносинах між місцевими конфесійно-політичними общинами католиків та протестантів (1968–1998 рр.), під час якої загинуло кілька тисяч осіб. Після підписання Белфастської угоди (1998 р.) питання вдалося перевести в площину політичного співіснування та діалогу за умов, коли підтримку виборців виборюють партії юніоністів (прихильників збереження Північної Ірландії у складі Сполученого Королівства) та ірландських

націоналістів, стратегічною метою яких є возз'єднання Ольстеру з Ірландською Республікою.

Специфіку партійної системи Шотландії визначає діяльність Шотландської національної партії (далі – ШНП), яка була заснована 1934 р. внаслідок об'єднання Національної партії Шотландії (лівоцентристської) та Шотландської партії (націоналістичної). ШНП об'єднала навколо своєї політичної платформи всіх прихильників відновлення незалежності Шотландії та відстоює цю позицію до сьогодні. До 1960-х років партія мала певні труднощі з визначенням своєї ідеологічної доктрини, але згодом почала будувати свою політичну програму на соціал-демократичних засадах. До початку 1990-х рр. партія мала невелику популярність, однак з початком процесу деволюції (передачі частини повноважень державного управління регіональним представницьким органам) активно включилася в діяльність Шотландського парламенту – територіального законодавчого органу, створеного 1999 р. відповідно до результатів шотландського консультативного референдуму про деволюцію, який відбувся 11 вересня 1979 р., та акту британського парламенту, ухваленого в листопаді 1978 р. Оскільки ШНП бореться за постання незалежної Шотландії, це накладає вагомий відбиток на політичну програму партії, зокрема й на блок питань зовнішньої політики. У партійному маніфесті, підготовленому до британських парламентських виборів 1979 р., партійне керівництво ШНП досить чітко охарактеризувало головні завдання своєї політичної сили. Шотландія має стати незалежною державою, яка буде повноправним членом Європейського Союзу та британської Співдружності. У разі її створення, нова держава має вступити в Раду Європи та ініціювати створення Асоціації держав Британських островів, мета якої полягатиме в координації співпраці між Шотландією, Сполученим Королівством та Ірландією. Для захисту нової держави пропонувалося створити Шотландські сили оборони, що мали б виконувати суто функції оборони національної території. ШНП позиціонувала себе як партія нейтралітету. У разі проголошення незалежності вона

пропонувала розпочати процедуру виходу Шотландії зі структур НАТО, однак зі збереженням військової кооперації з Альянсом [82, р. 30–33]. У 1999 р. відбулися перші вибори до шотландського парламенту, на яких ШНП отримала 35 мандатів зі 129 та активно включилася в законодавчу діяльність, а з 2007-го почала формувати місцевий уряд.

Важливим документом ШНП був маніфест 2001 р., у якому шотландські націоналісти виклали своє бачення участі Шотландії в міжнародних відносинах. ШНП, як і більшість британських політичних партій, висловилося на підтримку ідеї «Європи націй», згідно з якою ЄС має бути союзом рівноправних держав, а не єдиною наддержавою [79, р. 15]. У маніфесті стверджувалося, що Шотландія братиме активну участь у міжнародній взаємодії через розширення співробітництва в питаннях оборони, політичних зв'язків, торгівлі та захисту навколишнього середовища. У відносинах з ЄС шотландські націоналісти планували боротися за збереження вето національних держав у питаннях, пов'язаних з використанням природних ресурсів, оподаткуванням та ухваленням європейської конституції. Подібно до консерваторів та лейбористів, ШНП підтримувала принцип субсидіарності, згідно з яким наднаціональні органи ЄС мали брати на себе тільки ті повноваження, які не могли виконувати національні держави [79, р. 15]. В інших питаннях партія мала проєвропейську спрямованість, підтримуючи поступовий перехід на євро та розширення ЄС. Стверджувалося, що в разі здобуття незалежності Шотландія матиме без'ядерний статус та не дозволить розміщувати на своїй території елементи системи протиракетної оборони (ПРО) США. Відносини з іншими державами пропонувалося будувати на основі економічних інтересів, оскільки в незалежній Шотландії не вистачило б коштів для утримання посольств в усіх країнах світу [79, р. 15–15]. Наступні вибори 2005 р. відбувалися в контексті війни в Іраку, що було віддзеркалено в заяві ШНП, яка акцентувала увагу на незаконності цієї війни [80, р. 18]. У ставленні до «іракської проблеми» ШНП, подібно до лейбористів, підтвердила свою прихильність до співпраці з міжнародними

інституціями. У цьому контексті шотландські націоналісти підкріпили свою прихильність до багатостороннього реагування (мультилатералізму) пропозицією про створення «Шотландського центру з переговорів та вирішення конфліктів». Згідно із заявою ШНП, незалежна Шотландія мала б стати активним гравцем на світовій арені, для чого пропонувалося сприяти реформуванню СОТ та боротьбі зі світовою бідністю [80, р. 18]. Згодом, на виборах 2010 р. партія внесла до своєї програми пункт про захист рибальства, у рамках якого пропонувалося скасувати Спільну риболовну політику ЄС і замінити її більш гнучким механізмом [81, р. 27].

Як бачимо, Шотландська національна партія за своїми ідеологічними переконаннями достатньо близька до лейбористів, але водночас має кілька суттєвих відмінностей від інших британських партій. Передусім йдеться про стратегічну мету досягнення державного відокремлення Шотландії від Сполученого Королівства та проголошення її незалежною державою, яка збереже потужні зв'язки з Великою Британією та членство в ЄС. У порівнянні з великими британськими партіями, ШНП мала більш проєвропейську спрямованість, однак продовжувала стояти на позиціях «Європи націй». Іншою важливою відмінністю партії є її пацифістська риторика, що відрізняє позиції ШНП від доктринального прагматизму консерваторів і лейбористів, які позиціонують Велику Британію як арбітра в міжнародних відносинах та одного з ключових учасників НАТО.

У контексті специфіки позиціонування британських регіональних партій доцільно згадати й програмні установки націоналістичної партії Уельсу Плайд Камрі. Створена 1925 р. під назвою Національної партії Уельсу ця організація стала головним політичним інструментом валлійських націоналістів. Варто зазначити, що хоча стратегічна мета партії подібна до шотландських націоналістів, керівництво Плайд Камрі займає більш помірковану позицію, вважаючи, що на цьому етапі важливішим є розширення повноважень уельського самоврядування в рамках Великої Британії. До початку 1990-х рр. партія мала лише чотирьох депутатів у Палаті громад, що пояснюється

специфікою британської мажоритарної системи. Після того як мешканці Уельсу на референдумі 1997 р. схвалили проект деволюції, 1999 р. була створена Національна асамблея Уельсу (з 2011-го отримала повноваження регіонального парламенту), яка виконує функцію самоврядного регіонального законодавчого органу. Варто зазначити, що партія Плайд Камрі має значно меншу популярність, ніж ШНП. Після створення в Уельсі місцевого уряду Плайд Камрі спочатку перебувала в опозиції до коаліції лейбористів та ліберальних демократів, а згодом створила з лейбористами коаліцію та увійшла до уряду автономного регіону.

Однією з важливих політичних настанов валлійських націоналістів була підтримка концепції «Європи регіонів», у рамках якої мала б відбуватися децентралізація повноважень. У своєму підході до проблематики європейської інтеграції та зв'язків з ЄС Плайд Камрі обстоювала принцип субсидіарності, плюралізму та активної участі громадян у європейських справах [77]. Загалом, принаймні до референдуму про Брекзит, ця партія вважалася проєвропейською, оскільки підтримувала участь Великої Британії в Соціальній хартії та посилення інтеграційних процесів. Враховуючи вищезазначені орієнтири, цілком закономірно, що Плайд Камрі виступала за посилення ролі Європарламенту, поліпшення роботи Комітету регіонів ЄС та більшу прозорість діяльності Ради Міністрів ЄС. Керівництво Плайд Камрі вважало недоречним використовувати принцип вето щодо кожної з проблем, які обговорювали в законодавчих органах ЄС, та віддавало перевагу розширенню кола питань, які мали б вирішуватися простою більшістю голосів держав-членів [77].

Цілком закономірно, як для регіональної партії, була висловлена пропозиція створити нову модель використання мов у ЄС, яка зафіксувала б статус регіональних мов. Згідно з проектом Плайд Камрі, в інституціях ЄС має використовуватися лише кілька мов, які найбільш поширені в ЄС, на зразок англійської, французької та німецької. Своєю чергою регіональним мовам потрібно надати офіційно закріпленого статусу у їх власних

географічних осередках. У контексті міжнародних відносин партія пропагувала ідеї відмови від ядерної зброї, реформування ООН та списання боргів найбідніших країн [77].

У 1999 р. відбулися перші вибори до Національної асамблеї Уельсу. У своєму передвиборчому маніфесті валлійські націоналісти окреслили деякі пропозиції щодо зовнішньої політики. У європейській політиці вони обстоювали права населення історичних регіонів та недержавних націй, пропонуючи визнати їх базовими одиницями євроінтеграційного процесу. Плайд Камрі підтримувала створення письмової Євроконституції та європейського Біллю про права [78]. У питаннях монетарної політики партія висловлювалася за перехід на євро, а у сфері глобальної політики – обстоювала реформу Світового банку та МВФ [78]. На наступних виборах до Палати громад британського парламенту (2001 р.) в зовнішньополітичному блоці валлійських націоналістів з'явилось кілька нових пропозицій, зокрема щодо заснування посольства Уельсу при ЄС, сприяння створенню Європейських збройних сил та відкриття представництва ЄС при Раді Безпеки ООН. Окремо варто згадати обіцянку тиснути на уряд з метою недопущення розміщення елементів американської системи ПРО на території Сполученого Королівства [75]. Протягом подальших виборчих кампаній партія і далі доповнювала свою програму новими пунктами, які конкретизували її політичну платформу. На виборах 2003 р. Плайд Камрі запропонувала збільшити представництво Уельсу в законодавчих органах ЄС та надати валлійській Асамблеї право впливати на рішення британського уряду з питань зовнішньої політики. Валлійські націоналісти послідовно виступали проти війни в Іраку [76, р. 45–46]. У 2007 р. попередні пропозиції були розвинуті у вимозі про надання Уельсу статусу спостерігача в ООН та заклику вивести британські війська з Іраку та Афганістану. Окрім того, партія виступила проти модернізації атомних субмарин «Трайдент» [74, р. 33–34].

Як бачимо, програма партії Плайд Камрі має суттєві відмінності від Шотландської національної партії, що пояснюється історичним контекстом та

більш слабкими позиціями валлійських націоналістів у своєму регіоні. Загалом партія дотримувалася єврооптимістичних позицій та просувала вимоги про підвищення статусу Уельсу на світовій арені.

Північна Ірландія є регіоном зі складним історичним спадком, спричиненим тривалою політичною конфронтацією між протестантами й католиками та тривалою репресивною кампанією ольстерських юніоністів та британських сил безпеки проти прибічників ірландського національного руху, до складу якого входили й нелегальні партизансько-терористичні угруповання. Важливою особливістю ольстерської політики є співіснування двох етнорелігійних громад (протестантів і католиків) та двох політичних традицій – юніоністської і націоналістичної, що зумовило специфічну побудову партійно-політичної системи провінції.

У середовищі протестантської громади регіону найбільший вплив мали Демократична юніоністська партія (далі – ДЮП) та Ольстерська юніоністська партія (далі – ОЮП). У середовищі католицького населення домінують Шинн Фейн (Sinn Fein) і Соціал-демократична лейбористська партія (Social Democratic and Labour Party). Юніоністи традиційно обстоюють перебування Північної Ірландії у складі Сполученого Королівства. Своєю чергою місцеві північноірландські партії націоналістичного спрямування виступають за возз'єднання регіону з Ірландською Республікою. Варто зазначити, що діяльність ольстерських партій зосереджена переважно на внутрішніх питаннях та подоланні наслідків конфлікту, а зовнішньополітичні настанови виявлялися передусім у маніфестах, підготовлених напередодні виборів до Європейського парламенту.

Демократична юніоністська партія є найбільш популярною партією в середовищі протестантської громади. Ця достатньо молода партія була створена 1971 р. – на початку періоду «Смути» на базі Протестантської юніоністської партії. Стосовно внутрішніх проблем Ольстеру ДЮП займала жорсткішу позицію, аніж старіша Ольстерська юніоністська партія, й апелювала до протестантського робітничого класу. Лідери ДЮП заперечували

можливість будь-яких компромісів з ірландськими націоналістами та урядом Ірландії. Цілком закономірно, це призвело до того, що ДЮП брала участь у створенні протестантських воєнізованих (парамілітарних) організацій, таких як «Третя сила» та «Ольстерський спротив» [205; 217]. Демократичні юніоністи позиціонували і надалі позиціонують себе як правоконсервативну партію, яка обстоює ідеали християнської моралі та сімейні цінності. Після підписання Белфастської угоди 1998 р. та відновлення в Ольстері органів самоврядування ДЮП вдалося здобути перевагу над офіційною Ольстерською юніоністською партією, яка очолювала провінційний уряд у період 1921–1972 рр., й опанувати роль головного представника протестантської громади в регіональній асамблеї Північної Ірландії.

У політичних маніфестах ДЮП неодноразово наголошувалося, що її пріоритетом є подолання наслідків північноірландського конфлікту. Тому для ДЮП зовнішньополітичний блок є другорядним у порівнянні з внутрішньополітичними проблемами. У політичних маніфестах партії до регіональних виборів не було згадок про зовнішньополітичну діяльність – на відміну від маніфестів до виборів у Європарламент, в яких північноірландські партії брали участь, починаючи з 2004 р.

Загалом за своїм євроскептицизмом зовнішньополітична програма демократичних юніоністів була досить подібною до програми загальнобританської Консервативної партії. Партія активно підтримувала боротьбу з тероризмом, що поміж іншим пояснювалося досвідом довготривалої терористичної діяльності Ірландської республіканської армії (далі – ІРА) – угруповання, що діяло на території Північної Ірландії та Великої Британії впродовж кількох десятиліть. ДЮП активно виступала проти прийняття Євроконституції, вважаючи такий акт зазіханням на британський суверенітет, та переходу на євро. Як і інші британські партії, ДЮП підтримувала розширення ЄС та обіцяла докладати максимальних зусиль для захисту інтересів північноірландського бізнесу [65, р. 17–22]. Напередодні «європейських виборів» 2009 р. партія вимагала проведення референдуму

стосовно ратифікації Лісабонського договору, обстоювала покращення відносин з Ізраїлем, Китаєм та Індією і, подібно до інших партій, обіцяла боротися з глобальною бідністю [66, р. 17]. Однак загалом, принаймні до позачергових британських парламентських виборів 2017 р., політична програма ДЮП зосереджувалася на внутрішньополітичній повістці. Зовнішньополітичні вимоги ДЮП уособлювали консервативну партійну доктрину, яка мала багато спільного з програмними гаслами і риторикою британської Консервативної партії.

Ольстерська юніоністська партія (далі – ОЮП) є найстарішою протестантською партією Північної Ірландії, яка веде свій початок від Ольстерської юніоністської ради, створеної 1905 р. Після розділення Ірландії та створення домініону Ірландська вільна держава у складі 26 графств (1921 р.), протягом наступних 50 років ольстерські юніоністи були правлячою партією в провінції автономної Північна Ірландія (6 графств), яка залишилася у складі Сполученого Королівства. Їх домінування підкріплювалося особливостями виборчої системи, яка надавала протестантам значні переваги. Після введення британським урядом режиму прямого управління (1972 р.) керівництво ОЮП підтримало Санінгдейлські домовленості, що призвело до розколу всередині партії. У цей же період партія зіткнулася з конкуренцією з боку більш радикальної Демократичної юніоністської партії. Після укладення Белфастської угоди (1998 р.) ольстерські юніоністи почали поступово втрачати підтримку протестантів, значна частина яких перейшла на бік ДЮП. За результатами виборів 2017 р. до Північноірландської асамблеї ОЮП мала четверту за чисельністю фракцію. За своїми поглядами представники ОЮП вважаються поміркованими консерваторами і мають достатньо тісні зв'язки з британською Консервативною партією, що цілком закономірно, враховуючи їхню ідеологічну спорідненість.

На відміну від інших протестантських партій, ОЮП виявляє більшу увагу до зовнішньої політики, в якій орієнтується на британських консерваторів. У документах ОЮП зовнішньополітичний блок включався до

передвиборчих маніфестів на виборах і до британського, і до Європейського парламенту. Починаючи з 1997 р. в партійних маніфестах висвітлювалося ставлення до євроінтеграції та глобальних проблем. Керівництво ОЮП дотримувалося поміркованого євроскептицизму, виступало проти переходу на євро та створення наддержавного Європейського центрального банку. Окрім цього, ОЮП підтримувала надання міжнародної допомоги бідним країнам та боротьбу за права людини [91, р. 22]. У 2005 р. ОЮП виступала проти ратифікації Євроконституції та, подібно до інших британських партій, наголошувала на своїй відданості концепції «Європи націй» [92, р. 13]. Найкраще уявлення про бачення зовнішньої політики ОЮП дає маніфест до європейських виборів 2009 р. У цій програмі ОЮП наголошувала на важливості сильних трансатлантичних відносин та розвитку вільної торгівлі. У європейській політиці ольстерські юніоністи підтримували подальше розширення ЄС та виступали за дерегуляцію бізнесу, звинувачуючи інституції ЄС в надмірному бюрократизмі [93, р. 19]. До того ж пропонувалося створити програму сприяння інноваційному розвитку та реформувати Спільну сільськогосподарську і Спільну риболовну політики Союзу [93, р. 17]. У програмі окремо наголошувалося, що Велика Британія повинна мати незалежну зовнішню політику, не озираючись на ЄС. У питаннях безпеки партія підтримувала позицію британських консерваторів, вважаючи НАТО основою європейської безпеки та виступаючи проти створення військових структур у рамках ЄС [93, р. 24]. Як бачимо, ОЮП у своєму зовнішньополітичному курсі чітко йшла у фарватері програми Консервативної партії Великої Британії.

Після укладення Белфастської угоди 1998 р. про політичне врегулювання в Північній Ірландії місце провідної партії католицької етнорелігійної громади посіла загальноірландська партія Шинн Фейн. Від часу свого заснування 1905 р. ця партія ввійшла в історію як головна політична сила на етапі боротьби за незалежність Ірландії. Її представники брали участь у Великодньому повстанні 1916 р., боротьбі за незалежність

Ірландії (1919–1921 рр.) та створенні Ірландської республіканської армії (1922 р.).

На початку політичної кризи в Північній Ірландії наприкінці 1960-х рр., спричиненої загостренням протистояння протестантів та католиків, партія Шинн Фейн, яка тривалий час перебувала на нелегальному становищі, проголосила себе єдиним дієвим представником руху за громадянські права католиків та авангардом у боротьбі за створення об'єднаної Ірландії. Офіційно партія відкидала свої зв'язки з терористичною діяльністю ІРА, однак фактично виконувала роль її політичного представництва [209]. Партія позиціонує себе як політичну силу лівого спрямування, яка дотримується ідей демократичного соціалізму.

Після 1998 р. партія Шинн Фейн відіграє роль провідного представника католицької громади Ольстеру. Вона бере участь у виборах до Північноірландської асамблеї, британського, ірландського та Європейського парламентів. Представники партії принципово відмовляються займати свої місця в Палаті громад парламенту Сполученого Королівства, а в парламенті Ірландської Республіки перебувають в опозиції до уряду.

Загалом діяльність партії Шинн Фейн зосереджена на внутрішньополітичних питаннях Ольстеру та проблемі об'єднання Ірландії. Починаючи з 2004 р. в програмі Шинн Фейн набували актуальності зовнішньополітичні аспекти, насамперед під час виборів до Європарламенту. Подібно до своїх політичних опонентів, ірландські націоналісти підтримували ідею «Європи націй» і розглядали ЄС як партнерство рівних держав [83, р. 14]. Керівництво партії підтримувало розширення ЄС та реформування його інституцій. Під час голосування з ратифікації Лісабонського договору (2008 р.) Шинн Фейн пропонував відкинути його на референдумі. У рамках ЄС партія пропонувала створити Агентство з захисту прав людини [83, р. 12–16]. Представники партії закликали країни ЄС спільно реагувати на такі виклики, як зміна клімату, міграція, торгівля та об'єднувати зусилля для поліпшення життя громадян. Під час загальнобританського референдуму

2016 р. щодо членства в ЄС партія агітувала проти виходу Сполученого Королівства зі складу ЄС.

Важливою особливістю політичної програми Шинн Фейн була пацифістська позиція та підтримка демілітаризації, денуклеаризації та військового нейтралітету Ірландії. Партія Шинн Фейн виступала за вихід країни зі складу Сил швидкого реагування ЄС та програми НАТО «Партнерство заради миру» [83, р. 40–41]. Керівництво партії підтримувало рухи за проголошення незалежності Країни Басків та Каталонії, засуджувало «незаконну окупацію» Палестини Ізраїлем та блокаду Куби з боку США.

По суті, зовнішньополітична програма партії Шинн Фейн цілком вписувалася в загальний лівий дискурс з ідеями пацифізму та боротьби за права людини. В Ольстері партія була зосереджена на захисті католицької меншини та втіленні стратегічної мети у формі об'єднання Ірландії.

Серед більш-менш впливових партій Ольстеру доцільно згадати й Соціал-демократичну лейбористську партію (далі – СДЛП), засновану в 1970 р. Як і Шинн Фейн, СДЛП виступає за возз'єднання Ольстеру та Ірландської Республіки. Основна відмінність між ними полягала в тому, що під час «Смути» СДЛП заперечувала насильницькі методи ІРА, віддаючи перевагу політичним методам боротьби. В 1970–1980-х рр. СДЛП була найпопулярнішою партією католиків Ольстеру, однак після припинення терористичних акцій 1998 р. партія значно втратила популярність на користь Шинн Фейну.

Програма СДЛП характеризує її як лівоцентристську соціал-демократичну партію, яка підтримувала продовження процесу деволюції та надавала перевагу євроінтеграції. Єврооптимізм цієї партії чітко простежувався в її політичній програмі. Починаючи з 1997 р. СДЛП активно підтримувала демократизацію інституцій ЄС та, на відміну від інших партій Ольстеру, виступала за федералістську по своїй суті концепцію «Європи регіонів». У сфері глобальної політики СДЛП висловлювала підтримку інституційній реформі ООН [87, р. 19].

У маніфесті до виборів 2003 р. партія висловила підтримку входженню Великої Британії до Єврозони, що відрізнялося від програм інших британських партій. СДЛП акцентувала увагу на необхідності вдосконалення політики регіонального розвитку ЄС, покликаний ефективно сприяти розбудові регіональної інфраструктури. Як й інші регіональні партії, СДЛП виступала за реформу Спільної риболовної політики ЄС з урахуванням інтересів місцевого бізнесу. Стосовно глобальних питань соціал-демократи наголошували, що підтримують розв'язання палестинської проблеми через створення незалежної арабської держави поруч з Ізраїлем, та пропонували демократизувати глобальні інституції [85, р. 32–33]. Партійна програма до виборів 2005 р. нагадувала низку пунктів програми британської Лейбористської партії, зокрема щодо скасування боргу найбідніших країн, боротьби зі світовою бідністю та розвитку вільної торгівлі. СДЛП висловлювалася на підтримку розвитку демократії у світі та боротьби за права людини [84, р. 39–40]. У 2007 р. СДЛП внесла до програми пункт про економічне партнерство з країнами Африки, Карибського басейну та Тихоокеанського регіону [86, р. 46–47]. Загалом СДЛП мала багато спільного в зовнішньополітичних орієнтирах з іншими європейськими соціал-демократичними партіями. Це зокрема стосувалося визнання важливості мультилатералізму у відносинах, демократизації та посилення інтеграції між країнами ЄС.

Висновки до розділу 2

В період після 1991 р. зміни в британській зовнішній політиці були спрямовані передусім на адаптацію до умов постбіполярного світу. Головна ознака такої адаптації передбачала перехід від стратегії міжнародної взаємодії в умовах «холодної війни» до стану, який відображав політико-ідеологічну перемогу країн Заходу, розпад СРСР і крах біполярної системи міжнародних відносин. Хоча основний зміст нових міжнародних реалій полягав у заміні біполярної моделі на однополярну, перегляд зовнішньої стратегії Великої

Британії мав доволі уповільнений характер, відображаючи поступову зміну пріоритетів та першочергових завдань.

У 1990-х рр. уряди Великої Британії намагалися знайти нові засоби, спроможні забезпечити підтвердження її статусу як великої держави. Стан Великої Британії в системі західних інститутів визначався членством у НАТО, усвідомленням відсутності раціональної альтернативи «особливим відносинам» зі США та розширенням кооперації з країнами ЄС у питаннях спільної зовнішньої та безпекової політики. При цьому консолідація західних інституцій та безпекових структур довкола США означала суттєве звуження діапазону союзницьких відносин Великої Британії.

Криза в колишній Югославії обумовлювала потребу збереження НАТО в якості основного механізму європейської безпеки та сприяла розробці доктрини гуманітарної інтервенції. Ця доктрина набула поширення як популярна зовнішньополітична концепція, здатна розширити традиційні уявлення про НАТО як про структуру колективної оборони й окреслити ширші межі реагування західних держав на новітні безпекові виклики.

В умовах неоліберального консенсусу існувало доволі небагато питань, які б могли викликати гострі протиріччя між британськими політичними партіями з питань реалізації зовнішньополітичного курсу. В британській політичній системі зовнішня політика держави зазвичай корелюється з політичними традиціями, підлягає обговоренню на рівні парламентських комітетів з залученням експертів та піддається різнобічній апробації в процесі практичної реалізації зовнішньої політики.

З другого боку, обидві основні політичні партії Великої Британії зберігали певну спадковість своїх зовнішньополітичних підходів, пов'язану з їх політичним досвідом та ідеологічними уявленнями. Для консерваторів це були принципи політичного реалізму, які ставлять у пріоритет національні інтереси. Для лейбористів політичний спадок був позначений прихильністю до принципів інтернаціоналізму та політичного ідеалізму.

Водночас проведений аналіз підтверджує, що в Консервативній партії розуміли, що в сучасній системі міжнародних відносин неможливо вибудувати зовнішню політику без використання багатостороннього (мультилатерального) підходу до головних питань порядку денного, що обумовлювало вимушене «розчинення» британської позиції в колективній взаємодії зі США, країнами НАТО і ЄС.

Своєю чергою розвиток зовнішньополітичної концепції лейбористів віддзеркалював використання ідей трансформаціоналізму та політичного ідеалізму, втілення яких мало сприяти прогресивним змінам у світі. Проблема полягала в тому, що на практиці будь-яка суттєва помилка, на зразок участі в Іракській війні (2003 р.), неминуче покладала на політичне керівництво Лейбористської партії відповідальність за всі наслідки, зокрема й ті, які неможливо було передбачити.

Консервативна партія пом'якшила свою позицію з питань євроінтеграції, одночасно намагаючись пристосувати свій політичний прагматизм до реалій сучасності. Внаслідок цього партія поступово почала відходити від засад тетчеризму до більш центристських позицій, що дало змогу їй повернути довіру середнього класу. Більшість наслідків від цього ідеологічного дрейфу проявилися у внутрішньополітичному порядку денному, однак вони також призвели й до ревізії європейської політики консерваторів, яка стала більш гнучкою, однак залишила незмінними базові засади відносин Великої Британії з ЄС, засновані на дотриманні «особливого статусу» в рамках цього інтеграційного проекту.

Лейбористська партія відмовилася від рудиментів соціалістичної ідеології та остаточно підтвердила свою соціал-демократичну спрямованість. У рамках «Третього шляху» Т. Блер офіційно погодився на встановлений за М. Тетчер неоліберальний консенсус, як базову засаду керування державою в постіндустріальну добу. В зовнішній політиці погляди Блера та «нових лейбористів» призвели до ревізії партійної ідеології, яка була адаптована до

нових реалій і мала сприяти посиленню позицій Великої Британії як члена міжнародних організацій та як «заявленого» лідера ЄС.

З настанням постбіполярного періоду більшість представників британського політичного істеблішменту погоджувалися з тим, що НАТО має перевести свою увагу на протистояння новим типам загроз, таким як міжнародний тероризм та етнічні конфлікти. Однак проблема полягала в тому, що Альянс створювався для захисту своїх членів від чітко визначеної загрози з боку Радянського Союзу. Зникнення цієї визначеності спричинило труднощі у встановленні стратегічної мети існування НАТО, які так і не вдалося остаточно подолати в досліджуваний період.

Провідні британські політичні сили активно обговорювали питання подальшого розвитку європейського інтеграційного проекту та участі в ньому Великої Британії. Серед консерваторів та лейбористів існувала згода щодо концепції «Європи націй» та необхідності стримувати спроби Франції і Німеччини посилювати наднаціональні інституції ЄС через передачу їм суверенних повноважень національних держав. Британська політична еліта активно підтримувала розширення ЄС на схід, розраховуючи посилити свій політичний та економічний вплив у країнах Центрально-Східної Європи та використовувати їх як противагу Франції та Німеччині. Головним предметом дискусій були підходи до організації цього процесу. Консерватори робили ставку на захист суверенних повноважень та стримування політичної інтеграції. Лейбористи вважали за краще піти на певні поступки в обмін на бенефіції та вплив у складі Європейського Союзу. У досліджуваний період лідери обох політичних сил погоджувалися, що розрив Великої Британії з ЄС був би надмірно радикальним та недалекоглядним кроком.

Політика Великої Британії стосовно пострадянського простору будувалася на прагматичних засадах. Британський уряд був зацікавлений у підтримці мінімального рівня стабільності в гарячих точках, однак він не збирався серйозно втручатися в ці конфлікти, оскільки це могло б нашкодити британським економічним інтересам, які проявлялися в бажанні брати участь

в інвестиційних проектах, передусім у Російській Федерації та в Азербайджані. Причина британської позиції полягала в тому, що конфлікти в цьому регіоні, на відміну від югославських війн, не загрожували стабільності Великої Британії та країнам ЄС. Проблема полягала в тому, що ігнорування небезпечних експансіоністських тенденцій з боку Росії в підсумку мало дуже серйозні наслідки, починаючи з окупації Криму та вторгнення на Донбас у 2014 р. і закінчуючи гібридними операціями проти західних держав.

Розпад біполярної системи поставив британську політичну еліту перед складною проблемою. Утворення політичного вакууму внаслідок колапсу соцтабору призвело до появи гібридних конфліктів, у яких межа між учасниками бойових дій та цивільним населенням почала розмиватися. У випадку з розпадом Югославії мова йшла про війну на етнічному та релігійному ґрунті в регіоні, де не було чіткого розмежування в розселенні етнічних груп. Це призводило до етнічних чисток з боку ворогуючих сторін, як це сталося в Боснії, де супротивники намагалися закріпити за собою певні території. Консервативний уряд Дж. Мейджора та лейбористська опозиція намагалися розв'язати проблему без проведення наземної інтервенції, покладаючись тільки на миротворчий контингент ООН. Цього було вочевидь недостатньо, аби припинити бойові дії та етнічні чистки.

Зрештою британський уряд був змушений використати бойову авіацію проти підрозділів боснійських сербів, щоб примусити їх припинити бойові дії. При цьому уряд Великої Британії був підданий критиці за нерішучість, яка призвела до загибелі десятків тисяч осіб. Критика лунала і всередині країни, і з боку представників інших держав і громадських організацій. Після підписання Дейтонських угод стало зрозуміло, що класична політична доктрина, заснована на реалістичному підході та захисті національного інтересу, не може бути відповіддю на виклики глобалізованого світу. Будь-яка регіональна криза може стати серйозною проблемою, дестабілізуючи цілі регіони та створюючи загрози навіть для розвинутих держав «Першого світу»

у вигляді міжнародного тероризму, хвиль біженців та ризику розповсюдження зброї масового ураження.

Лейбористський уряд Т. Блера спробував розбудувати зовнішню політику Сполученого Королівства з використанням морально-етичного аспекту. Своєю чергою ідея гуманітарної інтервенції слугувала як інструмент примусу до миру. Інтервенція в Косово з метою захисту косовських албанців отримала підтримку з боку Лейбористської партії, оскільки вона виглядала як ефективний інструмент розв'язання цієї проблеми, хоча й досі залишається предметом дискусії в науковому товаристві. А втім, досить швидко стало зрозуміло, що головна проблема такого втручання полягає в можливих непередбачуваних наслідках через неправильну оцінку ситуації.

Історичний контекст зумовлює існування у Сполученому Королівстві регіональних політичних сил, які позиціонують себе як виразника інтересів населення етнонаціональних регіонів. Серед них – ШНП (формує автономний уряд у Шотландії), Плайд Камрі (входить до регіональної урядової коаліції в Уельсі), а також основні ольстерські партії, серед яких ДЮП і Шинн Фейн (входять до складу автономного уряду Північної Ірландії на засадах розподілу влади).

У кожному етнічному регіоні Великої Британії (Шотландія, Уельс, Північна Ірландія) простежується власна політична специфіка. Протягом досліджуваного періоду Шотландська національна партія досягла значних успіхів у популяризації ідеї шотландської незалежності, що дало змогу ввести проблему статусу регіону в загальнополітичний дискурс та будувати специфічну зовнішньополітичну концепцію навколо перспектив розбудови незалежної шотландської зовнішньої політики, побудованої на засадах нейтралітету та пацифізму.

У випадку Уельсу та партії Плайд Камрі ситуація вимагала від партійного керівництва більш прагматичного підходу у зв'язку з відносно невеликою популярністю і самої партії, і ідеї проголошення незалежності Уельсу. За цих обставин Плайд Камрі робила акцент на подальшому

розширенні повноважень органів самоврядування та співпраці з іншими регіональними партіями на Європейському континенті.

Ситуація в Північній Ірландії вирізняється серед інших британських регіонів внутрішнім рівнем напруженості, пов'язаним з тривалим конфліктом у відносинах між етнополітичними громадами та протистоянням протилежних політичних орієнтацій. За цих обставин спостерігалось зростання популярності політичних рухів більш радикальної спрямованості, які мають узгоджувати свої суперечності в умовах жорсткого законодавчого врегулювання заради запобігання насильству і збереження громадянського миру.

В усіх периферійних регіонах спостерігалось посилення впливу партій лівоцентристської та лівої орієнтації, зорієнтованих на представництво широких кіл суспільства та збереження механізмів соціального захисту. Виняток становить феномен посилення впливу ДЮП у середовищі протестантської громади Ольстеру як партії правопопулістського спрямування.

У програмах регіональних партій зовнішньополітичні питання згадувалися насамперед у контексті виборів до Європарламенту, в якому партії периферійних регіонів Сполученого Королівства намагаються захищати інтереси своїх автономних одиниць, включно з пропагандою незалежності (у випадку Шотландської національної партії).

Вагоме місце у програмах регіональних партій посідала проблематика європейської інтеграції. За винятком ольстерських юніоністів, позиції яких виявляли традиційну близькість до британських консерваторів, решта партій схилилася до поміркованого єврооптимізму. При цьому, за винятком Плайд Камрі, решта партій висловлювала підтримку ідеї «Європи націй» і відкидала посилення наднаціональних повноважень ЄС та реформування Союзу на засадах федералістичних проектів.

Ідеологія всіх партій, які представляють британські історичні регіони, відображає різні форми націоналістичного світогляду, який найменшою

мірою виражений у документах СДЛП. В документах решти партій націоналістична риторика поєднується з лівоцентристськими, ліворадикальними або консервативними (ДЮП, ОЮП) принципами і підходами.

Серед питань зовнішньої політики, які відображені в документах регіональних партій, доцільно відзначити схвальне ставлення до політики нейтралітету або позаблоковості в міжнародних відносинах. У цей період програма Шотландської національної партії декларувала наміри створення нейтральної незалежної Шотландії, яка б була членом ЄС, але не входила б до складу НАТО. Подібну ж позицію поділяє і ліво-націоналістична ірландська партія Шінн Фейн, яка підтримує військовий нейтралітет Ірландії.

РОЗДІЛ 3

КЛЮЧОВІ НАПРЯМИ БРИТАНСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ У ПОСТЫПОЛЯРНУ ДОБУ

3.1. Роль та еволюція американо-британських «особливих відносин»

«Особливі відносини» є одним з ключових стовпів дипломатії Сполученого Королівства. Для Великої Британії США – головний економічний та військовий партнер. Розміщення на території союзників США американських збройних сил та засобів ядерного стримування було одним з критичних положень доктрини НАТО за часів «холодної війни». «Особливі відносини» означали й активну кооперацію розвідувальних структур, яка передбачала обмін розвідувальними даними та спільне використання систем спостереження на зразок «Ешелон».

Одним з найважливіших аспектів цих відносин для британського істеблішменту було те, що Вашингтон висловлював певну схильність узгоджувати свої зовнішньополітичні рішення зі своїм ключовим союзником. Але в цьому полягала і ключова проблема цих відносин – нерівне партнерство. Велика Британія вступила у цей союз у статусі занепадаючої колоніальної імперії, тимчасом як США перетворилися на наддержаву, яка визначала долю всього світу. Цілком зрозуміло, що така нерівність впливала на самооцінку британського істеблішменту, хоча по обидва боки Атлантики розуміли цінність британсько-американського партнерства. Як відзначав З. Бжезінський у своїй праці «Велика шахівниця», геополітичні інтереси США та Великої Британії є практично ідентичними [110, с. 59].

Головне питання, яке досліджуємо в цьому підрозділі, – значення «особливих відносин» для Великої Британії та їх подальші перспективи. З посиленням КНР, Індії та інших регіональних держав дедалі більше ставало зрозуміло, що для США відносини з Великою Британією важливі, але не настільки, як для самої Великої Британії. Ця тенденція була підтверджена в

доповіді комітету з закордонних справ Палати громад, у якій пропонувалося мінімізувати використання терміну «особливі відносини» урядовими установами [225], що призвело до жвавого обговорення цього питання в пресі та серед політичних експертів.

Перш ніж перейти до обговорення головних питань та суперечностей у американо-британських відносинах у досліджуваній період, варто розглянути історичний контекст, а саме історію формування та еволюції «особливих відносин» між двома державами: від встановлення дипломатичних відносин між США та Великою Британією до закінчення «холодної війни».

Як відомо, США починали свій шлях як самоврядні північноамериканські колонії Британської імперії. Мешканці колоній вимагали для себе представництва в англійському парламенті, і відмова англійської монархії стала однією з причин американської Війни за незалежність (1775–1783 рр.). Протягом першої половини XIX ст. між США та Британською імперією постійно виникали протиріччя з питань торгівлі та сфер впливу у Новому світі. Апофеозом цих протиріч стала англо-американська війна 1812–1814 рр., яка розпочалася зі спроби США захопити канадські колонії Великої Британії та призвела до найбільш принизливої поразки в американській історії після захоплення та спалення британськими військами Вашингтона. Проголошення доктрини Монро в 1823 р. [98] продемонструвало наявні суперечності у відносинах між державами, оскільки Велику Британію не влаштовували панамериканські амбіції США.

Протягом наступних десятиліть головними проблемами у британсько-американських відносинах були диспути за території в Центральній Америці й Орегоні та питання рабовласництва, яке було заборонено в Британській імперії після прийняття Акту про скасування рабства (Slavery Abolition Act) в 1833 р. Відтоді британський військовий флот почав активно перехоплювати в Атлантиці невільничі кораблі, які везли рабів до Нового світу, що викликало незадоволення землевласників американського Півдня, зацікавлених у використанні рабської праці.

Поворотним моментом у відносинах двох держав став початок Громадянської війни у США (1861–1865 рр.). Британський уряд вирішив не підтримувати південну Конфедерацію в цьому конфлікті. Після заборони в США рабства зникла головна формальна причина протиріч між двома державами, а канадсько-американський кордон було остаточно демарковано.

Остання чверть XIX ст. стала епохою найбільшої міграційної хвилі в історії США. Мільйони людей з Європи емігрували в Новий світ, щоб розпочати нове життя. Зараз принцип вільної імміграції вважається одним з наріжних каменів американської ідентичності, але на той час масова імміграція причиняла посилення патріотичних настроїв серед англосаксонської більшості, яка вважала новоприбулих емігрантів загрозою власній культурі. Саме в цей період почала зростати популярність політичного дискурсу про англосаксонське братерство та спорідненість США, Великої Британії та домініонів Британської імперії (насамперед Канади та Австралії) [118, р. 201].

Ця тенденція посилювалася з початком Першої світової війни (1914–1918 рр.). На початку Першої світової війни президент США Вудро Вільсон та американський істеблішмент не мали намірів вступати у війну, але необмежена підводна війна, розпочата німцями, призвела до потоплення океанського лайнера «Лузитанія», на якому було близько двох сотень американських громадян. Відносини між країнами ще більше погіршилися після публікації в пресі телеграми Ціммермана [99], в якій обговорювалася можливість участі Мексики у війні на боці Центральних держав та повернення її територій, захоплених США під час американо-мексиканської війни (1846–1848 рр.). Після цього США вступили в Першу світову війну на боці Антанти, що визначило долю конфлікту. На Версальській мирній конференції (1919 р.) В. Вільсон запропонував створити систему колективної безпеки на базі Ліги Націй, яка мала б вирішувати протиріччя між державами та запобігати новому глобальному конфлікту, але Конгрес відмовився ратифікувати Версальський договір [15]. У той же час Велика Британія і Франція нав'язали переможений

Німеччині відверто принизливі умови миру, що остаточно поховало пропозицію Вільсона та зробило новий глобальний конфлікт питанням часу.

Після початку Другої світової війни США почали надавати допомогу Великій Британії в рамках програми ленд-лізу та уклали договір «Есмінці в обмін на бази» [9], який заклав основи двосторонніх відносин. Американський істеблішмент та президент США Ф.Д. Рузвельт розуміли, що Третій рейх та його союзники становлять стратегічну загрозу для національної безпеки США і готували населення до можливого вступу країни у війну. Після атаки на Перл-Харбор (7 грудня 1941 р.) США вступили у війну. Військовий альянс США та Великої Британії був закріплений в Атлантичній хартії (1942 р.). Після перемоги над країнами Осі 1945 р. США, Велика Британія та СРСР узгодили основи Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин, яка припинила своє існування після 1991 р.

Після закінчення Другої світової війни стало зрозуміло, що Радянський Союз становить загрозу для країн Заходу, що яскраво охарактеризував У. Черчилль у Фултонській промові [105] (1946 р.) і що отримало підтвердження під час подій Берлінської кризи (1948 р.). Лейбористський уряд К. Еттли не мав ілюзій стосовно намірів СРСР і взяв активну участь у створенні військового блоку західних країн – НАТО (1949 р.) [123, р. 51]. Створення військово-політичного альянсу НАТО стало логічним розвитком ідей, закладених у «Довгій телеграмі» Дж. Кеннана [97], в якій він закликав стримувати радянську експансію вздовж кордонів Радянського блоку. Британська політична еліта запобігала повторенню помилок кабінетів С. Болдуїна і Н. Чемберлена в контексті їх політики «умиротворення». Британська зовнішня політика цього періоду ґрунтувалася на концепції «трьох кіл», згідно з якою Велика Британія мала підтримувати міцні відносини зі США, Співдружністю націй та Західною Європою. Стосунки з країнами Європейського континенту знаходили прояв у підтримці євроінтеграційних проектів. Однак на той час Велика Британія не вбачала потреби брати в них участь, оскільки продовжувала вважати себе глобальною великою державою.

США також підтримували євроінтеграційні тенденції в Західній Європі, вважаючи, що в перспективі це зробить їх більш стійкими до радянського впливу в економічному та військовому плані.

Початок Корейської війни (1950–1953 рр.) остаточно переконав американських можновладців, що Радянський Союз намагається проводити розширення сфери свого впливу. У зв'язку з цим, США та інші західні держави почали надавати підтримку державам з антикомуністичними режимами. Велика Британія втрутилася в Корейський конфлікт, відправивши на півострів військовий контингент під егідою ООН, який брав активну участь у бойових діях проти сил Корейської Народно-Демократичної Республіки та «китайських добровольців».

Однак вже невдовзі американо-британські відносини зазнали суттєвого випробування під час Суецької кризи (1956 р.), яка вважається однією з найбільших поразок британської зовнішньої політики в новітній історії. Прем'єр-міністр Ентоні Іден віддав наказ британським збройним силам окупувати зону Суецького каналу після його націоналізації єгипетським урядом Г.А. Насера, не отримавши на це згоди кабінету міністрів. Вашингтон достатньо жорстко зреагував на цю військову операцію і змусив Велику Британію вивести війська, щоб уникнути конфронтації з СРСР. Невдовзі прем'єр-міністр Е. Іден подав у відставку (9 січня 1957 р.). Перед новим урядом Гарольда Макміллана постало завдання відновити втрачену довіру між союзниками.

Наприкінці 1950-х рр. ставало дедалі більш очевидним, що вплив Великої Британії на світовій політичній арені занепадає, і що вона не зможе утримувати свою колоніальну імперію. В 1957 р. британський уряд погодився розмістити на своїй території 60 американських ракет середньої дальності «Тор» як засіб ядерного стримування, а вже наступного року підписав договір про співробітництво в ядерній сфері [5]. Договір став об'єктом критики всередині Сполученого Королівства, оскільки він офіційно визнавав статус Великої Британії як молодшого партнера США. Утім його підтримала

більшість британських парламентарів, оскільки він визнавав фактичний стан речей. Як з'ясувалося, Велика Британія виявилася економічно неспроможною самостійно створити й обслуговувати «ядерну тріаду».

У 1960-х рр. Велика Британія намагалася позиціонувати себе як медіатора між наддержавами. Саме з такої позиції виходили уряди Г. Макміллана та Г. Вільсона. Головними проблемами двосторонніх відносин у цей період стали війна у В'єтнамі та девальвація фунта стерлінгів. Уряд Г. Вільсона вирішив не втручатися у в'єтнамський конфлікт, вважаючи це занадто ризикованим, і, як виявилось згодом, це було правильне рішення. Конфлікт навколо девальвації фунта виник через те, що в британській економіці з'явилися перші ознаки системної економічної кризи. Уряд планував послабити національну валюту для захисту британської промисловості, проти чого виступав Вашингтон.

Прем'єрська каденція консерватора Едварда Хіта (1970–1973 рр.) приблизно збігалася з роками адміністрації Річарда Ніксона (1969–1974 рр.) в США. У цей період відбулося перше суттєве покращення відносин між Заходом та Сходом, яке увійшло в історію як розрядка міжнародної напруженості. Підписання договору про обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1972 р. між США та СРСР стимулювало в політичних колах Великої Британії та країн Західної Європи дискусію про перспективи розрядки у відносинах з країнами східного блоку [123, р. 80].

Головною політичною подією цього періоду став вступ Сполученого Королівства до ЄЕС за результатами референдуму 1973 р. Дипломатична взаємодія між Великою Британією та США стосувалася проблеми арабського нафтового ембарго, яке спричинило стагфляцію в західних економіках та підривало стабільність урядів західних країн.

Позиції британських урядів послаблювала політична криза в Ольстері, яка переросла в повноцінну громадянську війну. Конфлікт у Північній Ірландії спричиняв ускладнення для адміністрації США, де проживала велика ірландська діаспора, настрої якої впливали на політику Білого дому. Окрім

цього, предметом двосторонніх консультацій були конфлікт на Кіпрі, в якому Велика Британія намагалася виступати як посередник, та «тріскова війна» з Ісландією з приводу розмежування зон риболовства у Північній Атлантиці.

1979 рік підвів ризику під епохою розрядки. Введення радянських військ до Афганістану символізувало нову хвилю загострення відносин між Заходом та Сходом, відому в науковій літературі як друга «холодна війна». У Великій Британії та США до влади прийшла нова генерація неоконсервативних політиків, так званих «нових правих», які були прихильниками жорсткої лінії у відносинах з радянським блоком. Період 1980-х рр. цілком виправдано вважаються одним з найбільш успішних періодів у відносинах між США та Великою Британією, оскільки Рональд Рейган та Маргарет Тетчер мали схожий політичний світогляд і бачення зовнішньої політики. Це проявилось вже під час Фолклендського конфлікту (1982 р.). Коли стало зрозуміло, що аргентинська військова хунта не збирається залишити окуповані острови, адміністрація США надала Великій Британії суттєву логістичну підтримку. Своєю чергою британський уряд підтримав США під час вторгнення на Гренаду 1983 р. Британські спецслужби активно співпрацювали з американськими в Центральній Америці та в Афганістані задля протидії прорадянським урядам. Кабінет М. Тетчер підтримав завдання авіаударів по Лівії й надав зброю уряду Саддама Хусейна під час ірано-іракської війни (1980–1988 рр.). Варто зауважити, що британські міністри закордонних справ зазвичай обстоювали більш помірковані позиції, ніж М. Тетчер, яка була відома своєю «яструбиною» позицією в питаннях зовнішньої політики. Запуск американського проекту Стратегічної оборонної ініціативи, спрямованої на створення системи захисту США від ядерної зброї, викликало неоднозначні відгуки в європейських союзників, оскільки ті були занепокоєні тим, що ця система може підвищити ризик військової ескалації та дасть США привід зменшити свою військову присутність у Європі.

Як бачимо, формування «особливих відносин» було закономірним наслідком поступового зближення зовнішньополітичних інтересів США і

Великої Британії з метою стримування експансії Радянського Союзу. Для США Велика Британія була ключовим союзником на європейському континенті, який дозволяв проєціювати американський вплив на європейських союзників по блоку НАТО та членів ЄЕС. Своєю чергою США для Великої Британії були ключовим союзником та гарантом національної безпеки Британських островів у разі зовнішньої агресії. Ключовою проблемою в американо-британських відносинах став поступовий занепад Британської імперії, який призвів до зменшення британського впливу у світі та встановлення залежності Сполученого Королівства від США в питаннях ядерного і військового співробітництва, що загалом негативно сприймалося британським істеблішментом. У той же час британська економіка поступово переорієнтувалася зі США та колишніх домініонів у бік країн Європейського континенту, що, з одного боку, дало змогу Великій Британії диверсифікувати торговельні відносини, а з іншого – порушило питання про пошук балансу у стосунках між США та Європою.

Наприкінці 1980-х рр. відбулися кардинальні зміни у геополітичній ситуації. Розпад Радянського блоку підтвердив, що «холодна війна» добігає кінця. Біполярна система пішла в небуття, і перед США та її союзниками постало питання як вибудувувати зовнішню політику з новоутвореними державами Центрально-Східної Європи та пострадянського простору. Водночас упродовж 1990-х рр. з'явилися ознаки, що внаслідок включення країн, що розвиваються, передусім КНР та Індії, до глобального економічного простору центр світового економічного впливу поступово зсуватиметься на Схід. За таких обставин вже наприкінці 1990-х рр. в американських політичних колах почали обговорювати поступове перенесення акцентів зовнішньої політики США на Азійсько-Тихоокеанський регіон. Як відзначав міністр оборони США в адміністрації Б. Клінтона В. Коен, «Середземномор'я – океан минулого, Атлантика – океан теперішнього, Тихий океан – океан майбутнього» [175, р. 156].

Зі свого боку уряд Дж. Мейджора продовжував попередній тетчеристський курс у зовнішній політиці, що означало підтримку тісних зв'язків з Білим домом. Протягом цього періоду для британського кабінету та міністерства закордонних справ існувало кілька питань, які породжували певні протиріччя у відносинах двох країн. До них належали статус Гонконгу, санкції проти Іраку, ядерна програма КНДР, протиріччя в рамках НАТО та війна в Югославії.

Як відомо, острів Гонконг з 1898 р. перейшов до Британії на правах оренди (на 99 років) і 1997 р. мав повернутися під контроль КНР. Місцеві мешканці боялися встановлення в місті державних порядків КНР. Протягом довгого часу в британському уряді обговорювалася можливість зберегти британський суверенітет над островом, але в підсумку уряд М. Тетчер підписав договір з Китаєм, який узгоджував збереження автономії міських демократичних інституцій на 50 років. Питання майбутнього Гонконгу порушували і в США, поряд з обіцянками зберегти незалежність острова [123, р. 140]. Головним протиріччям у відносинах з приводу статусу Гонконга стало розселення в'єтнамських біженців, які перебували у Гонконгу після закінчення війни у В'єтнамі.

Як уже згадувалося в попередньому розділі, Велика Британія беззастережно підтримала США під час війни в Перській затоці. У звільненні Кувейту брали участь 30 тис. британських військовослужбовців. Після припинення військових дій постало питання про те, якою має бути політика стосовно режиму С. Хусейна, на який були накладені економічні санкції. Проблема полягала в тому, що США досить часто ухвалювали рішення без узгодження зі своїм союзником, як у випадках з одностороннім припиненням війни з Іраком чи завданням по ньому авіаудару 27 червня 1993 р., що викликало невдоволення з боку британського уряду. Однак це не означало, що у Вашингтоні не прислуховувалися до думки свого провідного союзника, адже саме кабінет Дж. Мейджора зміг переконати адміністрацію Дж. Буша-старшого розробити план захисту іракських курдів [123, р. 208].

Із закінченням «холодної війни» в західних державах почалося обговорення майбутньої ролі НАТО. У контексті «особливих відносин» це неминуче порушувало питання про американську військову присутність в Європі та ставило питання, яку роль мають відігравати в новій конфігурації європейські члени Альянсу. США були зацікавлені в посиленні військової спроможності своїх союзників, і Велика Британія поділяла цю позицію. Така ж сама ситуація була і з розширенням Альянсу на схід. Обидві держави вважали, що в довгостроковій перспективі пострадянські республіки (Литва, Латвія, Естонія) мають увійти до НАТО, що мало встановити міцний мир на європейському континенті. Ситуація на практиці виявилася значно складнішою, оскільки ані США, ані Європа не мали достатньої мотивації для зміни статус-кво, який полягав у тому, що США були головним гарантом безпеки на континенті. Американський істеблішмент негативно сприймав проекти європейської оборонної інтеграції, оскільки вважав їх загрозою для єдності НАТО. Розширення Альянсу на схід також мало неоднозначні наслідки, оскільки Російська Федерація і надалі дотримувалася радянської політичної доктрини, спрямованої на створення санітарного кордону з лояльних Москві держав навколо своєї території і почала розглядати розширення НАТО як загрозу національній безпеці.

Розпад Югославії та початок війни в Боснії підтвердив, що Заходу доведеться взяти на себе відповідальність за заповнення силового вакууму, який утворився після розпаду СРСР. Це означало необхідність втручання в етнічні конфлікти, що несло великі ризики. Західна Європа намагалася зберегти в цьому контексті нейтральну позицію, оскільки, цитуючи Д. Оуена, «не знала, як використовувати силу» [108, р. 367]. США намагалися допомогти боснійським мусульманам, що призвело до певних протиріч з Великою Британією. Зі свого боку британська політична еліта дуже обережно ставилася до ідеї військової інтервенції, зокрема через власний негативний досвід, пов'язаний з невдалими спробами врегулювання кризи в Ольстері.

Після перемоги Білла Клінтона на президентських виборах 1992 р. криза в Північній Ірландії також опинилася серед питань двостороннього діалогу. Б. Клінтон, намагаючись отримати підтримку ірландської діаспори, пообіцяв сприяти мирному вирішенню конфлікту, що дратувало Дж. Мейджора, який вважав його «занадто зосередженим на тому, щоб сподобатися виборцям» [141, р. 26]. Справа ускладнювалася тим, що зі США йшли фінансування та зброя для «тимчасової» Ірландської республіканської армії (Provisional Irish Republican Army). Після того як партія Шинн Фейн отримала гарантії легального фінансування своєї діяльності, сторони погодилися на участь у перемовинах представників сторін конфлікту, що нарешті створило можливість для врегулювання громадянської війни, яка тривала вже понад два десятиліття. У 1992 р. британський уряд опублікував декларацію, в якій декларував повагу Великої Британії до демократичного вибору населення Північної Ірландії. Ситуацію трохи ускладнило те, що США видали візу на в'їзд до країни лідерові Шинн Фейну Дж. Адамсу. Британським спецслужбам навіть було надано вказівки про заборону обмінюватися зі США розвідувальними даними щодо Північної Ірландії [123, р. 256].

Після перемоги лейбористів на виборах 1997 р. новий кабінет Т. Блера вирішив переглянути підходи уряду до розв'язання зовнішньополітичних проблем. Доктрина політичного реалізму виявилася не пристосованою до умов постбіполярного світу, в якому почали стиратися кордони між державами та набували популярності гібридні методи ведення бойових дій. Блер був прихильником політичних методів адміністрації Б. Клінтона. Пізніше це вплинуло й на процес ухвалення рішень у британському уряді, оскільки Т. Блеру була до вподоби американська модель державного управління з сильною виконавчою владою.

За кабінету Т. Блера Вашингтон і Лондон достатньо легко узгодили політичну лінію у європейських справах. США були зацікавлені в міцних відносинах Великої Британії з іншими членами ЄС, оскільки Велика Британія була головним провідником американських інтересів на європейському

континенті. Б. Клінтон наголошував на необхідності побудувати «нову євроатлантичну систему безпеки, до якої входила б і Росія» [197, р. 28].

З свого боку Т. Блер підтримував тісні стосунки з Вашингтоном. Він поділяв погляди США на питання гуманітарних інтервенцій, але займав більш помірковану позицію в цьому питанні, що спричиняло певні суперечності. Після початку кризи в Косові (1998 р.) США були готові завдати авіаудару по Сербії. За згадкою ліберал-демократа П. Ешдауна, Т. Блер казав йому, що «Велика Британія не може бомбардувати Мілошевича, якщо він прийме угоду Рамбуйє, а Армія визволення Косова – ні. Це наша позиція. Але американці думають інакше» [106, р. 407]. Попри це, Блера вже тоді жорстко критикували за підтримку США в питанні військового втручання, називаючи його «пуделем Клінтона» [123, р. 145]. Водночас західноєвропейські країни намагалися досягнути рішення під егідою ЄС – на противагу керівній ролі НАТО, на якій наполягав Лондон. Блер намагався переконати Клінтона в необхідності наземної інтервенції в Косово, однак в особистих розмовах він визнавав ризики цього рішення, вважаючи, що це може стати «його Суецом» (мається на увазі поразка Великої Британії в Суецькій кризі 1956 р.) [123, р. 146]. Тобто головною точкою перетину стала прихильність США до унілатералізму, тимчасом як Блер підтримував пошук мультилатеральних рішень щодо розв'язання військових конфліктів.

Після перемоги Дж. Буша-молодшого (2000 р.) для британсько-американських відносин склалася доволі нестандартна ситуація. Лівий ліберал Блер підтримував неоконсервативний зовнішньополітичний курс США, за що був жорстко розкритикований його політичними опонентами. Його навіть почали називати неоконсерватором через його захист американського унілатералізму. Варто зазначити, що початково в адміністрації Буша не було чітких планів стосовно можливих військових інтервенцій. Під час інтерв'ю, опублікованого в журналі *The Time* 10 вересня 2001 р. К. Пауелл казав: «Ви не можете бути унілатералістом. Світ занадто складний» [219]. Однак уже наступного дня відбулися терористичні атаки на Всесвітній торговий центр та

Пентагон, які призвели до радикалізації поглядів американського керівництва й стали початком ланки подій, які дестабілізували Близький Схід і підірвали довіру до тодішнього світового порядку.

Внаслідок терактів 11 вересня США розпочали військову інтервенцію до Афганістану (2001 р.)⁶ та Іраку (2003 р.), в яких Велика Британія брала безпосередню участь. Якщо у випадку Афганістану США вдалося переконати світове співтовариство в необхідності підтримати повалення режиму Талібану, то у випадку з Іраком все виявилось значно складнішим.

Питання потенційної зміни режиму в Іраку почали обговорювати практично відразу після завершення війни у Перській затоці. Адміністрація Дж. Буша-ст. вирішила тоді обмежитися ізоляцією режиму С. Хусейна, оскільки його повалення несло занадто великі ризики через можливу дестабілізацію регіону та розпад Іраку. Але у політичному порядку денному залишалася проблема іракської зброї масового ураження. Протягом 1970–1980-х рр. Ірак активно розробляв хімічну, біологічну та ядерну зброю. Іракська армія використовувала хімічні боєприпаси під час ірано-іракської війни (1980–1988 рр.) та проти курдського населення Іраку (березень 1988 р.), що призвело до загибелі приблизно 5 тис. цивільних осіб. У 1990 р. Об'єднаний комітет розвідки Великої Британії стверджував, що Ірак спроможний створити ядерний заряд протягом наступних п'яти років [2, р. 39]. Після звільнення Кувейту західні держави створили дві безпольотні зони на півночі та півдні Іраку для захисту курдського та шиїтського населення від винищення іракською армією. На Ірак було накладено жорсткі економічні санкції, зокрема ембарго на експорт нафти, що мало підірвати економічні можливості саддамівського режиму. Проблема полягала в тому, що іракські можновладці навчилися обходити ці санкції через хабарі чиновникам програми ООН «Нафта в обмін на продовольство» [1, р. 8]. За цих

⁶ Війська Сполученого Королівства приймали участь в інтервенції до Афганістану з 7 жовтня 2001 р. URL: <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/ukgwa/20100408092126/>; <http://www.operations.mod.uk/veritas/index.htm>

обставин сформувалися два сценарії можливого розв'язання проблеми: посилення санкцій задля створення умов для повалення режиму С. Хусейна або збройна інтервенція. Під час слухань комісії «Iraq Inquiry» Дж. Соєр згадував, що «багато з цих ідей (ідеться про шляхи повалення режиму С. Хусейна. – *Прим. авт.*) моделювалися на основі успішної політики, яку ми реалізували стосовно Сербії та президента Мілошевича. Усі ці елементи: суспільний договір з сербами, витоки інформації, звинувачення лідера та підтримка опозиції призвели до повалення президента Мілошевича. Це була успішна зміна режиму» [2, р. 226]. Уряд Блера вважав своїм головним завданням переконати Вашингтон не намагатися вирішити іракське питання одним ударом. Замість цього британський уряд пропонував зосередитися на удосконаленні санкційного режиму та розв'язати всі проблеми, які виникли після повалення режиму Талібану в Афганістані.

Після трагедії 11 вересня Блер одразу оголосив про повну підтримку Великою Британією США в боротьбі з міжнародним тероризмом, що «вилилося» в активну співпрацю зі створення антитерористичної коаліції. Стосовно Іраку Блер запропонував план, який міг створити умови для зміни режиму та отримати підтримку міжнародної спільноти [125, р. 107].

Проти вторгнення в Ірак виступали члени Ради Безпеки ООН, передусім Франція, Росія та КНР. За цих обставин Блер наполягав на імплементації резолюції ООН 1284 [27], допуску інспекторів на військові об'єкти Іраку та призупиненні деяких санкцій. Сам Блер охарактеризував це так: «Безсумнівно, ми маємо щось зробити з Саддамом. Але якщо ми вдаримо по Іраку зараз, то можемо втратити підтримку Арабського світу, Росії та, вірогідно, половини Євросоюзу. Я впевнений, що ми зможемо виробити стратегію для усунення Саддама, нехай і в довші строки» [2, р. 338].

Головним аргументом США на користь інтервенції була теза про наявність в Іраку зброї масового ураження. Дж. Буш-молодший згадував у своїх мемуарах, що «до 11 вересня Саддам був для Америки проблемою, яку вона могла контролювати. У світовому контексті після терактів мої погляди

змінилися... Я можу тільки уявити можливі руйнування, якщо ворожий диктатор вручить ЗМУ до рук терористів» [2, р. 330]. Але це були тільки підозри, і впевненості в тому, що Ірак має ЗМУ, не було. У доповіді Об'єднаного комітету розвідки Великої Британії (Joint Intelligence Committee) від 28 листопада 2001 р. наголошувалося на тому, що Ірак не причетний до атак 11 вересня, і що загроза тероризму з використанням ЗМУ з боку Іраку мало ймовірна, якщо не буде прямої загрози колапсу режиму. За цих обставин співробітники Secret Intelligence Service підготували три документи, щоб переконати американських союзників відмовитися від військової інтервенції. Співробітники британської розвідки наголошували на тому, що силове повалення режиму С. Хусейна створить кілька серйозних проблем, пов'язаних з відсутністю політичної альтернативи, прийнятної для всього населення Іраку, та неминучим посиленням у країні релігійного фундаменталізму. Окрім того, спецслужбам так і не вдалося знайти докази існування зброї масового ураження. У зв'язку із цим, вони пропонували зосередитися на сприянні перевороту, який зможе підготувати іракська опозиція [2, р. 361–361].

Окрім цього, існувала проблема мінімалістичного підходу США до інтервенції. Адміністрація Буша-мол. не хотіла брати на себе відповідальність за процес перебудови Іраку після повалення диктатури Хусейна. Цитуючи посла Великої Британії в США К. Мейєра, «страх Сполучених Штатів бути втягнутими в процес побудови нації (nation-building) та прихильність секретаря Рамсфельда до мінімалістського підходу можуть призвести до фіаско» [2, р. 481].

Встановити, у яку мить Блер змінив свою думку, досить важко, але, як припускають дослідники, це сталося приблизно навесні 2002 р. [184, р. 418]. Адже відтоді він підтримував рішення Буша, але намагався провести їх через інституції ООН, оскільки це дозволило б отримати необхідну легітимність їхніх дій в очах міжнародної громадськості та відповідало його переконанням. Проте прийнята Радою Безпеки резолюція 1441 [28] вимагала часу для роботи

військових інспекторів на військових об'єктах Іраку, що не влаштовувало США і в підсумку призвело до початку інтервенції в березні 2003 р.

Іракська війна була дуже непопулярною серед громадян Сполученого Королівства. Її розкритикували у ЗМІ, оскільки аргументи Т. Блера за відсутності беззастережних доказів не були достатньо переконливими. Серед дослідників поширена думка, що однією з головних причин рішення Т. Блера було бажання впливати на формування американської зовнішньої політики. Колишній міністр уряду Т. Блера К. Шорт пояснювала поведінку Блера «презирливим задоволенням від статусу єдиного світового лідера, здатного говорити на рівних з президентом США» [136, р. 272].

У підсумку Друга іракська війна не тільки не послабила нестабільності на Близькому Сході, а й посилила її. Війна в Іраку заклала підвалини нових конфліктів та підірвала довіру до США серед арабських країн. Велика Британія за Т. Блера намагалася позиціонувати себе як посередника між США та Європою, але іракська війна призвела до погіршення відносин з Францією та Німеччиною, які виступали проти американського унілатералізму. Критики звинувачували Блера в тому, що він поставив інтереси США вище за інтереси Великої Британії, що спровокувало дискусію про те, як британські лідери мають будувати свої стосунки в рамках «особливих відносин». Після завершення активної фази операції в Іраку швидко стало зрозуміло, що військам коаліції доведеться затриматися, а це посилювало невдоволення виборців по обидва боки Атлантики. Т. Блер та після нього Г. Браун намагалися підтримувати тісні зв'язки зі США, зберігаючи британську військову присутність в Іраку та Афганістані [1, р. 134] попри потужну критику.

Після перемоги на виборах у США Барака Обама 2008 р. нова демократична адміністрація оголосила про розворот зовнішньої політики у бік Азії, що було відповіддю на зростання ролі Азійсько-Тихоокеанського регіону у світовій політиці. Китайська Народна Республіка почала претендувати на статус світової держави, що становило потенційну загрозу для

американського лідерства. Адміністрація Обама поділяла прихильність британських лейбористів до мультилатералізму, але зміна пріоритетів повернула питання нерівності до списку нагальних проблем у двосторонніх відносинах. Для США «особливі відносини» з Великою Британією були важливим дипломатичним партнерством, але лише одним із багатьох [198, р. 263–284]. Для Великої Британії англо-американський альянс був наріжним каменем усієї зовнішньополітичної політики, що призвело до участі Великої Британії в інтервенції до Іраку без чіткого розуміння, яку користь це рішення має для країни. Як наслідок, політичні експерти почали порушувати питання про переоцінку значення «особливих відносин». Ніхто не ставив під сумнів їх важливість для національної безпеки Великої Британії, але надмірне слідування у фарватері американського унілатералізму зробило британський уряд залежним від чужих політичних рішень.

Проблема ревізії британсько-американських відносин постійно перебувала в інтелектуально-політичному дискурсі. Час від часу у пресі та в британському парламенті робилися заяви щодо надмірного зосередження британського істеблішменту на цих відносинах. Наприклад, 17 грудня 2000 р. в газеті «Guardian», яка вважається головним рупором ліволіберальної думки Великої Британії, вийшла стаття Дж. Уіткрофта з промовистою назвою «Особливі відносини? Вони завжди були ілюзією». Автор статті стверджував, що США завжди ставлять свої інтереси вище за британські і що країні варто зосередитися на європейській оборонній співпраці [228]. 13 березня 2007 р. під час обговорення відносин зі США в контексті боротьби зі зміною клімату депутат від Лейбористської партії П. Кілфойл сказав, що «ми повинні забути про наші міфічні особливі відносини зі США стосовно зовнішньої політики та військової стратегії. Вони просто не працюють» [57].

На момент завершення роботи лейбористського уряду Г. Брауна та перемоги консерваторів на парламентських виборах питання майбутнього «особливих відносин» пролунало ще сильніше у зв'язку з рекомендацією парламентського комітету з питань зовнішньої політики відмовитися від

використання терміна «особливі відносини» як застарілого. Зазначимо, що це питання обговорювалося на засіданні Палати лордів 1 липня 2010 р., під час якого лунали заяви на зразок промови лорда Хоува, що «відносини (маються на увазі англо-американські. – *Прим. авт.*) є близькими та сердечними, але за жодних обставин не є повністю узгодженими» [45]. Лорд Хоув стверджував, що коли не зважати на це, «ми можемо повести себе необачно, як це сталося з прем'єр-міністром Блером, коли він дозволив собі фатально помилкове судження щодо наслідків подій 11 вересня 2001 р. задля збереження особливих відносин» [45].

3.2. Розстановка політичних акцентів щодо розпаду СРСР та балканської кризи в контексті європейської безпеки

Розпад соціалістичного блоку та закінчення «холодної війни» виявилися неочікуваними для британського істеблішменту. Протягом усього періоду біполярного протистояння аналітичні структури західних держав мали достатньо обмежені можливості для аналізу соціально-економічної ситуації в Радянському Союзі, у тому числі через його закритість для навколишнього світу.

З одного боку, падіння Берлінської стіни та демократизація держав Центрально-Східної Європи давали надію на створення загальноєвропейської системи безпеки, в якій зникне ризик континентального конфлікту. Але з іншого – розпад СРСР та дестабілізація Югославії викликали побоювання в можновладців, що на Балканах і на пострадянському просторі може статися каскадне поширення локальних конфліктів за принципом «ефекту доміно», коли один конфлікт провокує інші. У випадку з Югославією це стало проблемою через спільні кордони з країнами Західної Європи, а у випадку з пострадянським простором виникла загроза розповзання ядерної, хімічної та бактеріологічної зброї. Лідери країн Заходу вважали теоретично можливим

потрапляння радянської ЗМУ до терористичних угруповань та диктаторських режимів, що мало б катастрофічні наслідки.

За цих обставин головні завдання для британського уряду та міністерства закордонних справ полягали в стабілізації новоутворених держав, збереженні режиму нерозповсюдження ядерної зброї та побудові загальноєвропейської системи колективної безпеки, яка охоплювала б увесь Європейський континент. Головне питання полягало в підходах до розв'язання цих проблем, які використовували інструментарій політичного реалізму та ідеалізму.

Перш ніж переходити до розгляду цих питань, варто охарактеризувати специфіку зовнішньополітичної доктрини Великої Британії, яка була прямо пов'язана з її імперською спадщиною та історичним досвідом. Після формування Британської імперії британська еліта сприймала свою країну як особливу державу. Вона відрізняла Велику Британію і решту країн Європи, відділену протокою Ла-Манш. Проблема полягала в тому, що після розпаду Британської колоніальної імперії Велика Британія втратила статус наддержави. Сполучене Королівство і надалі було однією з провідних держав світу, але воно вже не могло стояти на одному рівні зі США, СРСР та КНР. Політичні та економічні реалії вимагали зближення з іншими країнами Європи, але історична пам'ять про колишню велич та одночасне існування англосаксонської і європейської інтерпретації британської нації заважали британському істеблішменту визнати цей факт. Попри це у площині практичної дипломатії позиція Великої Британії поступово зблизилася з її союзниками по блоку НАТО та членами ЄЕС, у тому числі завдяки посиленню глобалізаційних процесів та економічній інтеграції між країнами Заходу. За цих обставин позиція Великої Британії щодо політики безпеки та нерозповсюдження ядерної зброї була практично ідентичною до її союзників і ґрунтувалася на збереженні статус-кво відповідно до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. У випадку з країнами колишнього соцтабору ця політична позиція проявлялася в економічній та політичній

підтримці місцевих демократичних урядів, що мало сприяти запобіганню повторенню міждержавних конфліктів першої половини ХХ ст.

У 1991 р. в Оксфордському університеті було підготовлено до друку наукову працю «Після стримування: Велика Британія, Німеччина та нові дебати про європейську безпеку» [135] за авторством Олівера Рамсботема та Х'ю Міела, у якій розглядалися перспективи європейського континенту після розпаду соцтабору. Як стверджували автори, у правлячій консервативній коаліції існувала впевненість, що, згідно з заявами міністра оборони та міністра іноземних справ Великої Британії, «Радянський Союз залишиться військовою наддержавою у найближчому майбутньому» [135, р. 157].

Однак, як відомо, за підсумками Біловезьких угод, підписаних наприкінці 1991 р., світ опинився в історично безпрецедентній реальності домінування США та Західного світу на світовій арені. Доцільно відзначити, що в своїх розрахунках британські експерти закликали враховувати й найгірші сценарії, на зразок захоплення влади в Радянському Союзі прихильниками «жорсткої лінії». Утім, попри недооцінку стану справ в СРСР, включаючи позірний ризик військового загострення відносин між Заходом та Сходом, зазначена праця окреслювала низку цілком реалістичних проблем, включаючи необхідність збереження режиму нерозповсюдження ядерної зброї та зростання економічної нерівності за лініями Захід / Схід та Північ / Південь. Вказані глобальні тенденції підтвердилися в наступні два десятиріччя у формі загострення локальних конфліктів, посилення міжнародного тероризму та спроб низки диктаторських режимів отримати доступ до зброї масового ураження [135, р. 158].

Саморозпуск СРСР у грудні 1991 р. змусив західні держави нашвидкуруч розробляти нову стратегію стосовно Центрально-Східної Європи. У своєму виступі в Палаті громад прем'єр-міністр Дж. Мейджор наголошував на тому, що «ми живемо під час драматичної революції у Східній Європі та Радянському Союзі. Ми мусимо використати усі можливі засоби у нашому розпорядженні – ЄЕС, ОБСЄ та НАТО, щоб допомогти їм

побудувати стабільні демократичні режими у власних країнах» [52]. Велика Британія мала визначитися, якою буде її політика стосовно Східної Європи. За висловом лідера лейбористської опозиції Н. Кіннока, «базове питання полягає в тому, чи Сполучене Королівство спостерігатиме за цими змінами, чи буде їх рушієм» [39].

Після 1991 р., окрім переоцінки розстановки сил на глобальному рівні, головні орієнтири британської зовнішньої політики залишилися без суттєвих змін. Вважалося, що будь-які питання з побудови системи колективної безпеки за участю нових незалежних держав мали відбуватися в рамках архітектури НАТО й за участю США. Для Великої Британії формування незалежних пан'європейських безпекових структур було неприйнятним, відповідно інституції ЗЄС розглядалися якості лише як європейський стовп НАТО.

В рамках східноєвропейського напрямку зовнішньої політики Великої Британії головне питання полягало в тому, як будувати відносини з Російською Федерацією. Росія, хоча й перебувала у глибокій економічній кризі, але й надалі залишалася країною зі значними економічними і військовими ресурсами. Керівництво РФ вважало держави СНД своєю преференційною сферою впливу. Російські еліти традиційно вороже ставилися до можливості розширення Північноатлантичного альянсу у Східній Європі. Для західних держав розпад Росії був недопустимим ризиком. Вважалося, що подібний сценарій у державі з другим за розміром ядерним арсеналом у світі мав би катастрофічні наслідки. За цих обставин Захід зосереджував увагу на стабілізації економічної і політичної ситуації в РФ. За оптимістичного сценарію це дозволило б демократизувати Російську Федерацію та залучити її до євроатлантичної системи безпеки як буфера між країнами НАТО та КНР. Політичні яструби, на кшталт Збігнева Бжезінського, вважали цей сценарій нереалістичним. На їхню думку, за своєю сутністю новий російський режим був подібний до Радянського Союзу й Російської імперії, і зіткнення інтересів зі США та їх союзниками було неминучим. Через

це вони вважали, що Захід мусить протягом найближчих 20 років надати членство в НАТО та ЄС усім країнам Центрально-Східної Європи. У цій парадигмі роль незалежної України була особливо важливою, оскільки, як зауважив З. Бжезінський у своїй праці «Світова шахівниця», відновлення контролю над Україною є ключовою передумовою, завдяки якій Росія може відновити геополітичний статус «євразійської імперії» [110, с. 114]. З. Бжезінський стверджував, що такий сценарій створював би безпосередню загрозу для євроатлантичної системи колективної безпеки. Ідея щодо вступу Росії до Північноатлантичного альянсу також виглядала безперспективною. За такого розвитку подій велика країна з нестабільною політичною системою мала б занадто великий вплив на справи Альянсу, не кажучи вже про можливу негативну реакцію КНР на межування з членом НАТО [119, р. 75].

Стосовно питання ядерної зброї позиція західних держав також була цілком визначеною. Вони погоджувалися з позицією Б. Єльцина, що Російська Федерація має залишити під власним контролем ядерний арсенал СРСР за згоди України, Білорусі та Казахстану, оскільки в них не було ані фінансових, ані технічних можливостей для утримання ядерної зброї [222]. В умовах економічного колапсу та зубожіння населення у країнах СНД, загрозу для міжнародної безпеки могло становити не стільки пряме викрадення ядерної зброї, але й викрадення ядерних матеріалів та технологій за сприяння співробітників наукових і військових об'єктів. Серед найбільш гучних інцидентів такого штибу були спроба контрабанди російського збройного плутонію через Німеччину [227] та спроба викрадення збідненого урану в закритому місті Арзамас-16 1994 р. Західні експерти також висловлювали занепокоєння щодо технічного стану атомних електростанцій на пострадянському просторі.

Під час Мюнхенського саміту (1993 р.) сторони узгодили зупинення 15 ядерних реакторів типу РБМК, які мали негативну репутацію після катастрофи на Чорнобильській АЕС (26 квітня 1986 р.). Журналіст газети The Guardian Д. Фейрнхол писав у своєму матеріалі про підозру, що кошти,

виділені ЄБРР на виведення реакторів з експлуатації, були розкрадені [211]. Щоб запобігти можливим інцидентам, Б. Клінтон та Б. Єльцин підписали угоду 1994 р. про припинення перманентного націлювання ракет на об'єкти вірогідного супротивника. У 1998 р. США та Росія підписали договір про обмін інформацією про тестові запуски ракет та запуски космічних апаратів. Цей договір мав запобігти повторенню інциденту 1995 р., коли російські системи спостереження помилково сприйняли норвезько-американську дослідницьку ракету за бойову [218]. Після зростання цін на нафту економічна ситуація в РФ поступово стабілізувалася, завдяки чому російський уряд зміг забезпечити достатнє фінансування своїх ядерних сил.

У країнах колишнього соціалістичного табору ситуація вважалася більш визначеною. Оскільки політична нестабільність на Балканах швидко вийшла з-під контролю, перед Заходом постало завдання сприяти прискореному закріпленню демократичних змін, які відбулися в країнах Центрально-Східної Європи. Кожна з країн регіону проходила через болісний транзит до ринкової економіки, що викликало невдоволення серед населення та підіймало занепокоєння серед міжнародних спостерігачів щодо можливого реваншу комуністичних сил чи відродження націоналістичного сентименту.

Політична позиція Великої Британії була достатньо чітко охарактеризована в огляді оборонної стратегії 1998 р., який підготувало Міністерство оборони для нещодавно обраного лейбористського кабінету Т. Блера [3]. В огляді вказувалося на те, що Сполучене Королівство опинилося в безпрецедентній ситуації відсутності прямої військової загрози для себе та своїх союзників у Західній Європі. У рамках вдосконалення системи безпеки уряд рекомендував підтримати розширення НАТО на схід [3, р. 8]. Для формування тісних зв'язків з потенційними членами та взаємодії з державами, які не могли бути прийняті до Альянсу найближчим часом, була створена програма «Партнерство заради миру» (10 січня 1994 р.). Подібне співробітництво дозволяло гнучко вибудовувати відносини з кожним із членів програми у військовій, науковій та безпековій галузі.

Головним відкритим питанням щодо майбутньої експансії НАТО стало ставлення Росії до цього процесу. Серед російського істеблішменту існувало переконання, що керівництво США пообіцяло під час перемовин з урядом М. Горбачова, що країни Східної Європи матимуть позаблоковий статус і слугуватимуть буфером між Північноатлантичним альянсом та Росією. Подібний сценарій не влаштовував уряди Польщі, Чехії, Словаччини та Угорщини, які боялися, що без гарантій безпеки НАТО їх незалежність опиниться під загрозою. Йдучи у фарватері цієї логіки, держави Центрально-Східної Європи активно підтримували незалежність України, оскільки це гарантувало б їм відсутність кордону з Росією (за винятком Калінінградського ексклаву). Як уже згадувалося вище, Україна була ключовим об'єктом російського політичного інтересу. Якщо вступ інших країн регіону до НАТО та ЄС викликав у Москви лише негативну реакцію, то у випадку України подібний сценарій вважався безпосередньою загрозою з непередбачуваними наслідками. Вже тоді серед політичних експертів розглядався сценарій, за якого поява ознак руху України в напрямку НАТО призвела б до загострення політичного та економічного тиску з боку Росії. Аналітики вважали, що Москва може припинити експорт в Україну російської нафти і газу та спробує дестабілізувати українську державу через маніпулювання російською національною меншиною [190, р. 198].

Британські можновладці, як і їхні колеги у Вашингтоні, тверезо оцінювали ситуацію на пострадянському просторі. Вони вважали, що ситуація залишається невизначеною, і для зменшення ризиків для Заходу потрібно заповнити силовий вакуум, який утворився після розпаду СРСР. Однак на думку урядових аналітиків, навіть за найгіршого сценарію Росія становитиме виключно регіональну загрозу, оскільки в неї не було політичних, фінансових та військових ресурсів, якими могло раніше розпоряджатися радянське Політбюро.

Якщо у випадку з пострадянським простором західним державам в цілому вдалося уникнути дестабілізації, то Балканська криза швидко стала

великою проблемою для усього Європейського континенту. Югославські війни спровокували кризу біженців та вперше порушили питання про використання військової сили для врегулювання регіональних конфліктів. Перед британським істеблішментом постала проблема знайти баланс між дотриманням національних інтересів та збереженням стабільності в Європі.

Розпад Югославії став закономірним результатом багатовікових етнічних та релігійних протиріч між сербами, хорватами і босняками. Ситуація ускладнювалася відсутністю чіткого етнічного розмежування в Боснії, де співіснували поселення мусульман-боснійців, католиків-хорватів та православних сербів. За часів авторитарного режиму Й.Б. Тіто (1953–1980 рр.) федеральний уряд Югославії доклав значних зусиль, для того щоб послабити міжетнічні суперечності. Згідно з Конституцією 1974 р. Словенія, Хорватія, Боснія, Чорногорія, Сербія та Македонія отримали статус рівноправних федеральних республік, кожна з яких мала власні законодавчі та урядові органи. Уряд Югославії інвестував значні кошти в модернізацію відсталих регіонів держави. Після смерті Тіто 1980 р. стало зрозуміло, що югославська єдність трималася тільки завдяки його авторитету, і що ротація лідерів республік на керівних посадах не здатна стримати латентні протиріччя. В економічному сенсі країна була розділена задовго до початку війни. Хорватія і Словенія були найбільш заможними республіками, оскільки вони орієнтувалися на торгівлю з країнами Заходу. Водночас у східних республіках економічна ситуація була значно гіршою, особливо після початку економічної кризи 1980-х рр., викликаній зростанням державного боргу, розпадом соціалістичного табору та економічною нерентабельністю багатьох підприємств [116, р. 64–65].

Для уряду Великої Британії Балканська криза становила серйозну проблему. Можливий розпад Югославії та початок війни означав би появу джерела нестабільності на кордоні з державами ЄЕС. Британський уряд та міністерство закордонних справ намагалися знайти шлях зберегти статус-кво. У лютому 1991 р. міністр закордонних справ Д. Хогг прибув з візитом до

Югославії, плануючи зустрітися з місцевими лідерами (А. Марковичем, Сл. Мілошевичем, Ф. Туджманом, А. Ізетбеговичем). Як стало відомо з вже розсекречених документів, які проаналізував дослідник Йосип Глаурдіч у статті «Британська дипломатія на світанку Югославських війн» [181], аналітики ЦРУ у своїх доповідях повідомляли, що розпад Югославії вже не зупинити. Сер П. Кредок пізніше згадував, що «дезінтеграція та подальша різанина [у колишній Югославії] була достатньо точно передбачена у прогнозах ЦРУ та Об'єднаного комітету розвідки [Великої Британії]» [181, р. 558]. Посол Великої Британії в Белграді П. Холл протягом 1989–1990 рр. також попереджав Лондон про деструктивний вплив Сл. Мілошевича на ситуацію в країні. У британському уряді розуміли, що Мілошевич планував створити централізовану Югославію, в якій домінувала б Сербія, що було неприйнятним для інших республік. У разі спротиву уряд Мілошевича був готовий до військової конфронтації, щоб об'єднати всі території з сербським населенням у Велику Сербію за допомогою сил Югославської народної армії (далі – ЮНА).

За цих обставин частина дослідників прямо звинувачує уряд Мейджора в потаканні Мілошевичу, оскільки з точки зору політичного реалізму стабільність регіону для західних країн була важливішою за інтереси його населення, що означало б неминуче встановлення диктатури Мілошевича. Цитуючи тодішнього спікера хорватського парламенту Жарко Домляна, «проблема полягає в тому, що серби хочуть прав для себе, але не визнають такого права для інших» [181, р. 556]. Епізод з експропріацією 18 млрд динарів з Федерального банку Югославії для рекапіталізації сербських банків та забезпечення соціальних виплат сербському населенню підтверджує правоту цієї тези [181, р. 551].

За цих обставин міністерство закордонних справ рекомендувало британському уряду не давати Югославії жодних фінансових гарантій та нічого не обіцяти з приводу переговорів про асоціацію з ЄЕС. Своєю чергою Д. Хогг під час перемовин з балканськими лідерами прямо попереджав їх, що

«розпад Югославії на кілька незалежних національних держав не буде в інтересах тих із них, хто хоче встановити більш тісні відносини з Європою, і було б помилкою для республік вводити себе в оману з цього приводу» [181, р. 554]. Представник ЄЕС у регіоні також досить прямо давав зрозуміти словенським та хорватським лідерам, що країни Західної Європи не визнають їх у разі відокремлення. Однак, як відомо, на практиці сталося прямо протилежне [181, р. 554].

Окрім намагання зберегти статус-кво в регіоні, позиція уряду Мейджора аргументувалася відсутністю прагматичного інтересу. Міністр закордонних справ Д. Хогг публічно заявив, що «Велика Британія не має стратегічних інтересів на Балканах, так само як і комерційних та особистих. Ми просто хочемо, щоб повернулася тиша» [137, р. 17]. Проблема полягала в тому, що вже на той момент розпочався конфлікт між хорватським урядом Ф. Туджмана та самопроголошеною автономною республікою Сербська Країна, створеною на території компактного розселення сербів у Хорватії. Після офіційного проголошення незалежності Словенії та Хорватії 25 червня 1991 р. протистояння переросло у збройний конфлікт. Якщо у випадку зі Словенією війна тривала всього десять днів та припинилася у зв'язку з неможливістю для Белграду відновити контроль над цими територіями, то в Хорватії війна затягнулася на чотири роки (1991–1995 рр.) й супроводжувалася численними військовими злочинами, на зразок артилерійських обстрілів міст Вуковар, Дубровник та Карловаць. Офіційно Сербія не брала участі в конфлікті, але на боці сербських сепаратистів воювали підрозділи ЮНА, які залишили Словенію. Самопроголошена Республіка Сербська Країна (утворена з трьох хорватських областей з переважаючим сербським населенням) отримувала збройну допомогу від Белграду, тимчасом як Хорватія, а пізніше й уряд Боснії і Герцеговини перебували під збройним ембарго ООН і не могли закуповувати озброєння для своїх збройних сил за офіційними каналами.

Упродовж перших років конфлікту в Хорватії та Боснії консервативний уряд вважав, що невтручання у конфлікт та дипломатичне посередництво є найкращою стратегією в цьому питанні. Причини цієї позиції полягали в так званому «консервативному песимізмі» [137, р. 26] – ідеї, яка бере свій початок від ідеї Т. Гоббса про війну «всіх проти всіх». За цією концепцією, міжнародні відносини приречені бути протистоянням між державами, і втручання в ці конфлікти лише погіршить ситуацію. Свою позицію консерватори аргументували ганебною поразкою Великої Британії в Суецькій кризі та поразкою США у В'єтнамській війні. Переконаність консерваторів у своїй правоті посилювалася травматичним досвідом «Смути» в Ольстері (1968–1998 рр.). На початок Балканської кризи Ольстер уже 19 років перебував під прямим управлінням британського уряду, і королівським збройним силам не вдалося зупинити партизансько-терористичну війну між католиками і протестантами.

Оцінюючи цю позицію, можна сказати, що першопричиною помилкового ставлення уряду Мейджора до Балканської кризи було те, що «генерали готувалися до минулої війни». Британський істеблішмент правильно оцінював небезпеку втягнення розвиненої держави в непопулярний асиметричний конфлікт, однак уряд припустився кількох помилок. По-перше, британські урядові експерти не змогли врахувати того, який ефект матиме колапс біполярної системи на ситуацію у нових незалежних країнах. Їм здавалося, що більшість проблем, викликаних цим конфліктом, залишиться всередині. По-друге, розпад біполярної системи посилив глобалізаційні процеси, які вже тоді створили потужні економічні, інформаційні та політичні зв'язки на європейському континенті. Як наслідок, проблеми балканських країн швидко стали проблемами всієї Європи. До Західної Європи почали тікати біженці, передусім до Німеччини, а уряди демократичних держав Центрально-Східної Європи проходили ринкову трансформацію і були вразливими до зовнішніх чинників. В економічному плані війни в колишній Югославії посилювали ризики для держав ЄЕС, що могло негативно вплинути

на економічне зростання та показники європейських компаній на фондових ринках. Існував також інформаційний аспект – війна в колишній Югославії стала першою війною, яку засоби масової інформації були здатні висвітлювати в прямому ефірі завдяки прогресу в телекомунікаційних технологіях. Обізнаність громадян західних країн про події, які відбувалися відносно поряд, створювали певний тиск на уряд з вимогою вирішити конфлікт. По-третє, Югославські війни стали одними з перших так званих «гібридних» війн, у яких межа між комбатантами і нон-комбатантами практично зникла, що призводило до активного залучення цивільного населення у військове протистояння, етнічних чисток та військових злочинів, про які швидко ставало відомо в усьому світі. Подібний конфлікт на європейському континенті неможливо було ігнорувати, на відміну від локальних конфліктів в Африці та Азії.

Інші держави НАТО критикували позицію Великої Британії як нерішучу та контрпродуктивну. У вересні 1991 р. уряд Мейджора виступив проти відправлення військового угруповання під егідою ЗЄС до Хорватії для розмежування учасників конфлікту, оскільки британський уряд не хотів, щоб Сполучене Королівство було втягнуте в етнічний конфлікт хорватів і сербів. Уряди Німеччини та Франції вважали, що невтручання несе більші ризики і критикували рішення Лондона. Німеччина стала однією з перших західних держав, яка визнала Хорватію і Словенію, оскільки вона мала з ними тісні економічні зв'язки ще за часів Югославії. Спроби дипломатичного вирішення конфлікту у формі «Плану Венса» мали відносний успіх, оскільки перемовини привели до припинення великих військових операцій (січень 1992 р.) і конфлікт був заморожений на наступні чотири роки зі спорадичними загостреннями. У 1995 р. уряд Мілошевича припинив підтримку Сербської Країни під тиском накладених на Сербію санкцій, після чого невизнана держава була розгромлена хорватськими збройними силами під час операцій «Блискавка» (1–3 травня 1995 р.) та «Буря» (4–7 серпня 1995 р.).

На початку 1992 р. почала загострюватися ситуація в Боснії і Герцеговині. Мусульмани і хорвати виступали за проголошення незалежності, що зустріло жорсткий спротив з боку боснійських сербів, які хотіли залишитися у складі Югославії. Розділення Боснії на кілька держав було практично неможливим, оскільки в країні не було чіткого етнічного розмежування між громадами сербів, хорватів та боснійців. Після референдуму з питання незалежності (29 лютого 1992 р.), який бойкотувала сербська громада, ситуація і надалі погіршувалася й остаточно переросла у війну у квітні 1992 р. Боснійська війна увійшла в історію як один з найбільш кривавих і жорстоких конфліктів сучасності, в якому загинуло приблизно 100 тис. осіб [239].

Уряд Мейджора продовжував політику невтручання, оскільки вважав, що збройна гуманітарна інтервенція затягнеться на довгі роки. Консерватори вважали, що розмежування комбатантів буде проблематичним через етнічну строкатість країни. У липні 1992 р. Велика Британія виступила проти відправлення збройного контингенту для охорони гуманітарної допомоги. Якщо в питанні сербо-хорватської війни позиція британського уряду створила напругу у відносинах з Францією та Німеччиною, то Боснійська війна призвела до протиріч зі США. Вашингтон вирішив підтримати боснійців, які значно поступалися сербським військовим підрозділам через накладене збройне ембарго і не могли самостійно зупинити етнічні чистки, які проводила Армія Республіки Сербської. Згідно з аналітичною доповіддю ЦРУ, сербські збройні формування були відповідальними за 90% випадків злочинів проти мирного населення з метою гомогенізації територій, де проживало сербське населення і які мали увійти до майбутньої Великої Сербії [213]. Наприкінці 1992 р. і впродовж 1993 р. Велика Британія і далі виступала проти втручання, відмовившись від введення безпольотної зони, спрямованої проти Армії Республіки Сербської. Британський уряд аргументував свою позицію тим, що, цитуючи міністра оборони М. Ріфкінда, «не бачить якихось

етичних відмінностей між конфліктом в Боснії та війнами в Анголі та Камбоджі» [31].

Проблема цього періоду полягала в тому, що без публічної підтримки з боку Заходу в Боснії спостерігалася радикалізація настроїв мусульманського населення, яке почало звертатися по допомогу до своїх одновірців з Близького Сходу. Хорватська меншина також почала створювати власний сепаратистський проект, який ще більше поглибив конфлікт. Журналіст А. Рассел прямо звинуватив британський уряд у цій ситуації, написавши, що «тепер, коли хорвати Герцеговини почали брати участь у вбивствах та чистках, позиція Форин-офіс стала самовтілюваним пророцтвом. Боснія нарешті стала місцем, де селища воюють з іншими селищами, але лише тому, що ми сиділи на узбіччі і нічого не робили, поки анархія торувала собі шлях» [109, р. 285].

Подальші спроби вирішити конфлікт через мирний план Венса-Оуена (січень 1993 р.) не принесли конструктивних результатів, оскільки план був відхилений на референдумі. Миротворчий контингент ООН, який був розміщений у Боснії, також не зміг зупинити конфлікт, оскільки в нього не було для цього ані достатніх сил, ані повноважень. Уряд Мейджора погодився на втручання НАТО в конфлікт лише під тиском адміністрації Б. Клінтона, яка з липня 1993 р. почала надавати підтримку боснійським мусульманам та вимагати деблокувати Сараєво. Протягом 1994 р. стало остаточно зрозуміло, що серед членів НАТО немає одностайної позиції щодо Боснії. Колишній прем'єр-міністр Великої Британії М. Тетчер публічно заявила, що відсутність відповіді на військові злочини в Боснії підриває довіру до НАТО та його здатності протистояти загрозам європейській безпеці [137, р. 121]. Наприкінці 1994 р. в газетах *The Times* [212] та *The Independent* [216] було опубліковано матеріали, в яких автори висловлювали занепокоєння щодо майбутнього Альянсу за таких обставин.

Переломним моментом у Боснійському конфлікті стала різанина в Сребрениці – вбивство 8 тис. цивільних осіб військовим підрозділом

боснійських сербів. Адміністрація Клінтона вважала ці дії «ляпасом», який дискредитує статус США як гаранта безпеки. У Франції новообраний президент Ж. Ширак також підтримав військове втручання заради припинення конфлікту. Опинившись перед ризиком дипломатичної ізоляції, уряд Мейджора був змушений підтримати авіаудари по позиціям сербів у Боснії й Хорватії в рамках операції «Deliberate force», яка відбувалася одночасно з успішним наступом боснійських і хорватських сил. Тиск світової громадськості виявився достатнім для отримання згоди лідерів боснійських сербів на мирні переговори і підписання Дейтонських угод у грудні 1995 р.

За підсумками війни в Боснії стало зрозуміло, що «реалістичний» підхід до локальних конфліктів виявився неефективним, що призвело до ревізії урядової політики після перемоги Лейбористської партії на парламентських виборах 1997 р. Кабінет Т. Блера почав просувати концепцію «гуманітарної інтервенції», яка мала б дозволити швидко й ефективно реагувати на локальні конфлікти. Новий підхід було використано під час війни в Косові задля уникнення гуманітарної кризи та етнічних чисток, які спіткали Боснію. Завдання авіаударів по Сербії та позиціям сербської армії викликало неоднозначну реакцію, однак у підсумку сербські війська таки було виведено з Косова, з наступним заміщенням їх на миротворчий контингент KFOR.

3.3. Політика Великої Британії щодо пострадянського простору

Внаслідок розпаду СРСР на його теренах замість одного, нехай і ворожого утворення, з'явилося 15 незалежних держав з різним історичним досвідом, політичними традиціями та етнічним складом населення. На той час Велика Британія була обмежена у своїх ресурсах і не могла дозволити собі проєціювати свій військовий та економічний вплив у тих же масштабах, як США, які в тій чи іншій мірі мали присутність в усіх геополітично важливих регіонах. За цих обставин британський уряд будував свої відносини з пострадянськими державами з огляду на вибіркові економічні та безпекові

інтереси, у тому числі в рамках спільних ініціатив з союзниками по НАТО і ЄС.

Росія перебувала в центрі уваги британської зовнішньої політики. Західні можновладці і політичні експерти розуміли, що з урахуванням історичних обставин еволюції російської державності демократизація була бажаним, однак лише одним з багатьох можливих сценаріїв розвитку подій.

Стосовно України ситуація була дещо складнішою, оскільки для британського уряду вона була невідомою змінною, яка знаходилася на стратегічному перехресті між Європою та Азією, і через яку відбувався транзит енергоносіїв з Росії, Кавказу і Центральної Азії. Велика Британія була зацікавлена у збереженні української незалежності та її інтеграції з Заходом, однак головною проблемою в цьому питанні була нечітка позиція української політичної еліти.

Діяльність Великої Британії на Південному Кавказі продовжувала політичну традицію, яка була започаткована ще в XIX ст. Для Великої Британії регіон становив великий інтерес завдяки доступу до азербайджанських нафтових родовищ та можливості транзиту енергоносіїв з Центральної Азії без посередництва Росії.

Загалом Велика Британія поділяла підхід США, який визнавав доцільність сприяння макроекономічній стабілізації Росії, яка зазнала потужного економічного спаду, конституційної кризи в жовтні 1993 р. та програла Першу чеченську війну (1994–1996 рр.). Стосунки між Великою Британією та Росією почали охолоджуватися через принципово різне бачення геополітичної конфігурації пострадянського простору.

Як уже зазначалося, для Росії розширення НАТО на схід було неприйнятним і вважалося порушенням «зобов'язань», які начебто взяли на себе західні держави в усній формі під час перемовин з М. Горбачовим наприкінці «холодної війни». При цьому в ході тодішніх переговорів не йшлося про угоду, зафіксовану в офіційних документах.

Британські інтереси стосовно Російської Федерації були достатньо чітко охарактеризовані в доповіді парламентського комітету з питань зовнішніх справ [17]. Британське міністерство закордонних справ сформулювало кілька цілей британсько-російських відносин. Британська зовнішня політика мала б сприяти демократизації російського режиму та стабілізації політичної ситуації в країні. Засобом досягнення цієї мети мав стати перехід Росії до повноцінної ринкової економіки, яка була б інтегрована у світовий ринок. Орієнтуючись на ці завдання, міністерство закордонних справ окреслило ключові проблеми, на яких мала б зосередитися Велика Британія, включаючи:

- захист економічних інтересів британського бізнесу в Росії;
- розбудову співробітництва з питань безпеки;
- продовження політики, спрямованої на скорочення обсягів зброї масового ураження та конвенційних озброєнь;
- захист прав людини;
- боротьбу з міжнародною злочинністю;
- захист довкілля та покращення рівня життя російських громадян.

На практиці головною перепоною для продуктивних відносин між країнами стало вороже сприйняття Росією будь-якої діяльності західних країн у сфері безпеки. Як зазначалося в доповіді парламентського комітету з зовнішніх справ за 2007 р., «російське сприйняття багатьох останніх подій в Європі та на пострадянському просторі як поразок (Росії. – *Прим. авт.*) викликане переконаністю в тому, що Захід є суперником Росії, і сприйняттям міжнародних відносин як “гри з нульовою сумою”» [17, р. 23]. Відтак «мислення в категоріях “гри з нульовою сумою” та страх оточення Росії ворожими державами є глибоко вкоріненими елементами домінуючого в Росії світогляду, який проявляється в новій зовнішній політиці Москви» [17, р. 23]. На практиці це означало, що Велика Британія та її союзники намагалися будувати свою регіональну політику з позиції прагматичної взаємовигідної кооперації, тимчасом як Російська Федерація з недовірою ставилася до їхніх пропозицій.

Варто зазначити, що подібні засади російської політики почали проявлятися задовго до початку президентства Володимира Путіна і були продовженням імперського геополітичного дискурсу, який полягав у захисті центральних регіонів російської держави через територіальну експансію (Російська імперія) або створення буферних держав-сателітів для стримування впливу ворожих держав (Радянський Союз). Не менш важливим був той факт, що російська еліта була схильна проєціювати власне бачення системи міжнародних відносин на інших політичних гравців. Російське керівництво вважало, що західні держави керуються тими ж мотиваціями, що й Росія. Будь-яку державу, яка намагалася зблизитися з євроатлантичними структурами (НАТО та ЄС), Росія автоматично розглядала як потенційну загрозу. Російське керівництво також драгували коментарі британського уряду стосовно ситуації з правами людини в Росії та її внутрішньополітичних проблем, що вперше проявилось під час Першої чеченської війни.

Війна між російським федеральним урядом Б. Єльцина та чеченськими сепаратистами самопроголошеної республіки Ічкерія на чолі з Дж. Дудаєвим зустрічала неоднозначні оцінки з боку світової громадськості через злочини проти мирного населення, скоєні обома сторонами конфлікту, бомбардування чеченських населених пунктів російською стратегічною авіацією, а також терористичні акти чеченських сепаратистів проти цивільних громадян на кшталт захоплення заручників у м. Будьонівськ (14–19 червня 1995 р.). Велику Британію цей конфлікт цікавив передусім як загроза для євроатлантичної системи безпеки, тож вона прагнула його врегулювання. З огляду на такі міркування уряд Мейджора вважав, що не варто суттєво псувати відносини з Росією з цього питання. Така позиція стала предметом громадської критики всередині Великої Британії. Після підписання Хасав'юртських угод, які фактично визнали незалежність Чечні, ситуація в регіоні і надалі була нестабільною, що призвело до вторгнення чеченських підрозділів у Дагестан 1999 р. У той же час в Росії за нез'ясованих обставин відбулася серія вибухів у житлових будинках, у яких звинуватили чеченських

сепаратистів, що стало приводом для початку Другої чеченської війни (2000–2001 рр.). Заявка на досягнення перемоги в цьому конфлікті істотно посприяла перемозі В. Путіна на президентських виборах 2000 р.

Подальші події в Чечні, пов'язані зі встановленням одноосібної влади Р. Кадірова та радикалізацією настроїв у сусідніх республіках Північного Кавказу, стали об'єктом «занепокоєння Сполученого Королівства стосовно прав людини в Росії» [17, р. 38]. Подальше охолодження відносин між державами було прямим наслідком цих подій. Уряд Великої Британії, визнавши рішення суду, відмовився проводити екстрадицію лідера чеченських сепаратистів А. Закаєва та опального російського олігарха Б. Березовського, оскільки британські судді прийшли до висновку, що їх життя опиниться під загрозою внаслідок екстрадиції. Відносини погіршилися ще більше після скандального інциденту з отруєнням полонієм-210 колишнього співробітника Федеральної служби безпеки РФ О. Литвиненка, який публічно звинувачував В. Путіна в організації терактів 1999 р. Велика Британія отримала відмову Російської Федерації в екстрадиції А. Лугового, якого звинувачували у скоєнні вбивства О. Литвиненка. Російські спецслужби намагалися зірвати проведення розслідування, розпочавши дезінформаційну кампанію в російських ЗМІ [171, р. 2].

Реакція британського уряду на ці події була скоріше символічною. Уряд обмежився депортацією чотирьох російських дипломатів, звинувачених у шпигунській діяльності. Велика Британія припинила офіційні контакти з ФСБ та призупинила двосторонні переговори стосовно візового режиму. Досить промовистим є той факт, що 2007 р. парламентарі підтримали дії уряду як достатні, але вже 2014 р., після окупації Криму та початку війни на Донбасі, парламент розкритикував британський уряд за нерішучість, яка, на думку депутатів, переконала російських урядовців у тому, що Велика Британія не реагуватиме на подальші авантюри Кремля. Як зауважив «тіньовий» міністр внутрішніх справ Е. Бернхем, «це стало сигналом для Росії, що наша позиція (позиція Британії. – Прим. авт.) слабка» [48].

Варто зазначити, що причини недостатньо жорсткої реакції британського уряду полягали в економічній співпраці з Росією, яка хоч і була значно меншою, ніж у Франції та Німеччини, однак становила певну частку британського торговельного балансу. Окрім того, Велика Британія була популярною серед російського бізнесу та представників еліти як фінансовий офшор. З початком фінансової кризи 2008 р. британський уряд ще більш виражено став підходити до економічної співпраці з РФ з прагматичних позицій, що мотивувалося потребами відновлення британської економіки. Характерним проявом цього підходу стало впровадження візової програми Tier 1, яка давала змогу отримати дозвіл на постійне проживання в країні особі, яка інвестувала в економіку Великої Британії щонайменше 2 млн фунтів стерлінгів за період від 3 до 5 років [4].

Російсько-грузинський конфлікт (8–13 серпня 2008 р.) продемонстрував, що Велика Британія, як й інші країни ЄС, вважала відносини з Росією дуже важливими для себе, навіть якщо Москва проводила відверто реваншистську політику, яка підтверджувала на практиці риторику В. Путіна, висловлену в його промові на Мюнхенській конференції 2007 р. [100]. Причина цієї м'якості пояснювалася узгодженим переліком питань, у яких США та Велика Британія мали покладатися на підтримку Російської Федерації, на зразок ядерних програм Ірану та КНДР, боротьби з міжнародним тероризмом та інших часткових аспектів міжнародної безпеки [17, р. 11].

Настрої російської еліти не були секретом для британського істеблішменту. В «Огляді зовнішньої політики Російської Федерації», який входив до доповіді парламентського комітету з питань зовнішньої політики стосовно стану британсько-російських відносин [17, р. 14–26], прямо зазначалося про бажання Росії відновити свою гегемонію на пострадянському просторі та відкат від демократичних норм, замаскований за ширмою концепції «суверенної демократії». Так само в Лондоні розуміли й те, що російська еліта сприймала так звані «кольорові» революції в Грузії (2003 р.),

Україні (2004 р.) та Киргизстані (2005 р.) як прояв підривної діяльності західних держав, навіть якщо бракувало доказів на підтвердження цієї тези.

Отже, можемо зробити висновок, що політика Великої Британії стосовно Росії вибудовувалася на прагматичних засадах, у рамках яких британський уряд разом зі своїми союзниками намагався сприяти інтеграції російської держави в глобальний економічний простір. На практиці Російська Федерація досить швидко підтвердила свою прихильність імперським геополітичним намірам, що призвело до охолодження відносин.

Спроби Великої Британії зберегти економічні і політичні зв'язки з Росією були сприйняті в Москві як прояв слабкості, що повною мірою проявило себе під час Кримської кризи та початку війни на Донбасі. Агресія РФ проти України змусила Велику Британію переглянути російський вектор зовнішньої політики й зайняти більш рішучу позицію протидії російському впливу в Європі та на пострадянському просторі.

Для кращого розуміння історичного контексту цих процесів необхідно розглянути британську політику щодо України та інших держав пострадянського простору які представляли інтерес для Сполученого Королівства. Після розпаду Радянського Союзу перед західними державами постала необхідність інтегрувати нові незалежні держави в євроатлантичну систему колективної безпеки. Майбутній статус України відіграв важливу роль у цьому процесі. Існування самостійної української держави дозволяло стримувати геополітичні амбіції Російської Федерації, яка і надалі сприймала колишні радянські республіки як свою сферу впливу. Наближення України до НАТО та ЄС сприймалося як інструмент стабілізації пострадянського простору та запобігання ризику виникнення нових локальних конфліктів.

Британський істеблішмент визнавав потребу включення України в систему колективної безпеки в Європі, побудови в ній функціонуючої демократії та економічної інтеграції з ЄС. Західні держави намагалися сприяти демократичним перетворенням в Україні, що вимагало політичної волі з боку українських еліт.

Щоб становити значний інтерес для Великої Британії та інших країн Заходу, Україна мала б створити можливості для інвестування коштів у свою економіку. Утім, українська влада виявилася неспроможна створити сприятливі умови для залучення іноземного бізнесу. Українські економічні активи перебували під контролем монополістичних фінансово-промислових груп, які були головними суб'єктами української політики.

Після проголошення незалежності України Велика Британія встановила дипломатичні відносини та підписала декілька декларацій про співпрацю [229, с. 54], але всі ці документи так і залишилися заявами про наміри і не привели до якогось суттєвого зрушення в міждержавних відносинах. Британські уряди зосереджували увагу на розв'язанні проблеми радянської ядерної зброї на території України, що було закріплено в Будапештському меморандумі (1994 р.), який декларував Україні гарантії безпеки, але не передбачав механізмів їх імплементації [95]. Відносини Великої Британії та України були найбільш інтенсивними в питаннях міжнародної безпеки, на зразок підтвердження українського суверенітету над Кримським півостровом під час невдалої спроби проголошення суверенітету Криму 1994 р. [199, с. 88].

Спробам налагодження стосунків, окрім відверто несприятливого економічного клімату, заважала також відсутність у громадян Великої Британії розуміння суттєвої різниці між Росією та Україною як державами з різною геополітичною спрямованістю. У міжнародній пресі українська держава згадувалася передусім через проблему ліквідації наслідків на Чорнобильській АЕС, екологічні проблеми та економічну кризу. Скандали часів другої каденції Л. Кучми, пов'язані із вбивством журналіста Г. Гонгадзе, публікацією «записів Мельниченка» та вкиданням у медійний простір фейкової інформації про незаконні поставки Україною чотирьох радіолокаційних станцій «Кольчуга» до Іраку, який на той час перебував під міжнародними санкціями, значно погіршили відносини України з Великою Британією, США та іншими західними державами. Внаслідок цього спроби

українського уряду розпочати процедуру вступу України до НАТО були зірвані та відкладені на невизначений час [229, с. 98].

Протягом 2000-х рр. важливою темою двостороннього діалогу Великої Британії та України були питання європейської інтеграції. Британський істеблішмент вважав, відповідно до концепції «Європи націй», що ЄС має робити акцент на вільній торгівлі між своїми членами та не поглиблювати інтеграційних зв'язків. Йдучи у фарватері цієї логіки, Велика Британія підтримувала подальше розширення ЄС у східному напрямку, оскільки це відкрило б нові ринки для британської продукції. Франція і Німеччина, які підтримували курс на поступову федералізацію ЄС, займали більш скептичну позицію з цього питання. Посилення зобов'язань усередині Європейського Союзу вимагало нівелювання економічних та політичних відмінностей між його учасниками. Із цього погляду інтеграція України, з усіма її економічними негараздами, видавалася надто складною проблемою для вирішення в середньостроковій перспективі. На офіційному рівні лідери країн ЄС погоджувалися підтримати українські євроінтеграційні прагнення, але завжди робили акцент на необхідності побудови в Україні повноцінних демократичних інституцій. «Помаранчева революція» 2004 р. привернула увагу світової громадськості, зокрема й британського уряду, який дав зрозуміти тодішньому українському президентові Л. Кучмі, що силове вирішення конфлікту є неприпустимим.

Перемога В. Ющенка на президентських виборах зустріла схвальні відгуки з боку уряду та політичних кіл Великої Британії. Утім невдовзі український уряд загруз у внутрішньополітичних протиріччях. Олігархічні фінансово-промислові групи і далі зберігали контроль у державі, саботуючи необхідні економічні та політичні реформи. Світова економічна криза 2008–2009 рр. посилила небажання європейських лідерів обговорювати питання повноправної інтеграції України до ЄС, замість якої країні було запропоновано політичну асоціацію та часткову лібералізацію торгівлі.

Британські лейбористські уряди Т. Блера та Г. Брауна підтримували ідею вступу України до НАТО та розглядали розширення НАТО на схід як засіб стабілізації регіону. Проблема полягала в тому, що, як і у випадку з перспективами членства в ЄС, уряди Франції та Німеччини заблокували надання Україні ПДЧ, що значною мірою пояснювалося тісними економічними зв'язками обох країн з Російською Федерацією. Російський вплив був очевидним і під час саміту НАТО в Бухаресті (квітень 2008 р.), на якому США та Велика Британія пропонували надати Україні і Грузії «План дій щодо членства», однак зустріли спротив з боку президента Франції Н. Саркозі та канцлерки ФРН А. Меркель. Чергова спроба обговорення цього питання в 2009 р. була зірвана спільними зусиллями міністрів закордонних справ Франції і ФРН. Події, пов'язані з російсько-грузинським конфліктом (серпень 2008 р.), засвідчили, що відсторонена позиція НАТО і ЄС сприяла окупації Російською Федерацією частини території Грузії [143, с. 293].

Загалом британський підхід стосовно України будувався на прагматичних засадах, поєднуючи реалістичну оцінку об'єктивних і суб'єктивних чинників. Позиція Великої Британії була порівняно більш сприятливою в контексті визнання майбутніх перспектив членства України в НАТО та ЄС і водночас враховувала невдалі спроби українських урядів створити інституціональні умови для повноцінної інтеграції в європейський економічний простір. Станом на 2017 р. Велика Британія інвестувала в українську економіку лише 1,99 млрд доларів [238]. Для порівняння, протягом 1999–2017 рр. Велика Британія інвестувала в економіку Австрії 48 млрд доларів, та 1,034 трлн доларів в економіку Німеччини [237].

Окреме місце в східноєвропейській політиці Великої Британії займала Придністровська проблема, яку російський уряд використовував як засіб тиску на Молдову та Україну. Уряд РФ виступав спонсором невизнаного сепаратистського анклаву під назвою Придністровська Молдавська Республіка, створеного внаслідок відокремлення від Молдови у 1992 р.

Розміщена в Придністров'ї 14-та армія російських федеральних військ сприяла замороженню конфлікту на вигідних для Москви умовах. Протягом наступних десятиліть існування Придністров'я безпосередньо залежало від економічної допомоги Російської Федерації, без якої невизнана республіка припинила б своє існування.

Упродовж 1990-х рр. Велика Британія та ЄС проявляли мінімальний інтерес до конфлікту, оскільки активна фаза протистояння швидко минула і це питання не створювало загроз для західних держав, які в той час були зосереджені на врегулюванні югославських війн. Починаючи зі Стамбульської конференції (1999 р.) ЄС брав участь у спробах врегулювання, однак його вплив на подальші події, включаючи спроби встановити федеративний устрій Молдови за «планом Козака», був мінімальним, адже в ЄС, на відміну від Росії, не було вагомих важелів впливу на ситуацію [133, р. 47].

На противагу до Придністров'я, Південний Кавказ займає важливе місце в британській зовнішній політиці завдяки своєму геостратегічному розташуванню. Каспійські нафтові родовища представляли великий інтерес для британських нафтових компаній та грали важливу роль у забезпеченні енергетичної безпеки Сполученого Королівства. Проблема полягала у забезпеченні транзиту енергоносіїв у політично нестабільному регіоні. Основні політичні загрози стабільності на Південному Кавказі становили конфлікт між Вірменією та Азербайджаном у Нагірному Карабаху та заморожені конфлікти з іноземною участю в Абхазії та Південній Осетії.

У першій половині ХХ ст. азербайджанські нафтові родовища були одним з найважливіших джерел вуглеводнів у світі, однак після відкриття нафтових покладів у Сибіру уряд Радянського Союзу припинив фінансувати розвиток каспійських родовищ. Після розпаду СРСР та проголошення незалежності республік Південного Кавказу цей регіон опинився в центрі уваги завдяки каспійським нафтовим родовищам та транзитному маршруту на шляху до ресурсів Центральної Азії. Західні держави шукали можливості зменшити свою залежність від експорту енергоносіїв з Близького Сходу.

Багатий на нафту Азербайджан становив значно більший інтерес для Великої Британії, ніж інші держави регіону. У випадку з Грузією економічний інтерес полягав у можливості прокласти нові нафто- та газопроводи в напрямку морських портів, на кшталт проекту «Баку – Тбілісі – Джейхан». За вказаних обставин Вірменія не становила значного інтересу для британського бізнесу.

Азербайджан став головним об'єктом британських інтересів у регіоні завдяки так званому «контракту століття» (1994 р.) [223], за яким британська нафтова компанія «British Petroleum» стала одним з ключових бенефіціарів розробки каспійського нафтового шельфу. У Великій Британії сформувалося потужне лобі, зацікавлене в підтримці робочих взаємин з правлячим в Азербайджані режимом сім'ї Алієвих. За часів президентства Б. Єльцина російський уряд не приховував свого невдоволення з приводу появи в регіоні нових гравців. Адже до будівництва нафтопроводу «Баку – Тбілісі – Джейхан» вся енерготранспортна інфраструктура проходила по російській території. У квітні 1994 р. російський уряд надіслав Великій Британії ноту протесту, яка, однак, не призвела до якихось суттєвих змін у британській політиці. Загалом, станом на 2017 р. Велика Британія інвестувала в Азербайджан 27 млрд доларів [220]. За цих обставин британський уряд підтримував Азербайджан у конфлікті довкола Нагірного Карабаху.

Причини конфлікту в Нагірному Карабаху полягали в суперечностях між Вірменією та Азербайджаном стосовно статусу цієї території, яка за радянських часів входила до складу Азербайджану. Після проголошення незалежності Вірменії та Азербайджану міжетнічні протиріччя переросли в повномасштабну війну (1991–1994 рр.). На відміну від Придністровського конфлікту, війна в Нагірному Карабаху привернула значну увагу світової громадськості. До початку Першої чеченської війни це був найбільший конфлікт на пострадянському просторі.

Серед західних держав головним медіатором у конфлікті виступала Франція, в якій проживала потужна вірменська діаспора. Велика Британія керувалася в цьому конфлікті власними економічними інтересами. Ключова

дилема конфлікту полягала в тому, що в ньому вступали у протиріччя два базові принципи міжнародного права – право на самовизначення вірменської громади Нагірного Карабаху та право Азербайджану на непорушність кордонів. Переговори про припинення вогню за посередництва ОБСЄ не мали успіху, аж поки 1994 р. конфлікт не перейшов у заморожену стадію. На той момент Вірменію і Нагірний Карабах були змушені залишити 800 тис. азербайджанців, тимчасом як 200 тис. вірмен втекли з Азербайджану. Протягом наступних 20 років між двома країнами час від часу спалахували військові зіткнення. Вірменські війська контролювали 9% території Азербайджану, що пояснювалося як встановлення «зони безпеки» та забезпеченням сполучення між Вірменією та Нагірним Карабахом. Сполучене Королівство, як й інші держави ЄС і НАТО, цікавило насамперед збереження стабільності в регіоні, через що їх влаштовував стан «замороженого конфлікту». Своєю чергою Азербайджан проводив політику зовнішньополітичного балансування й намагався здобути підтримку з боку західних держав.

У випадку з Грузією ситуація була складнішою. На початку 1990-х у країні розпочалися конфлікти в Південній Осетії та Абхазії (1992–1994 рр.), викликані протиріччями у стосунках абхазів та осетинів з центральною владою у Тбілісі. Введення російських військ в зони конфлікту під виглядом миротворців закріпило обидва невизнані утворення в російській зоні впливу. Варто зазначити, що в цей період Велика Британія виявляла інтерес тільки до абхазького конфлікту й практично ігнорувала конфлікт у Південній Осетії. Сполучене Королівство разом з Францією виступало проти запровадження спільної європейської політики із врегулювання регіональних конфліктів [133, р. 71]. Кардинальні зміни у відносинах з Грузією відбулися лише після «Трояндової революції» (2003 р.). До влади в Грузії прийшов прозахідний уряд М. Саакашвілі, який проголосив курс на подолання корупції, реформування грузинської економіки та інтеграцію до НАТО і ЄС. Прозахідний курс грузинського уряду викликав ворожу реакцію з боку

російського уряду, який вважав це доказом «оточення» Росії ворожими державами. Своєю чергою британський уряд підштовхував інституції ЄС до більш активних дій. Однак у реагуванні на територіальні конфлікти в країнах Південного Кавказу європейські структури обмежувалися цивільними спостережними місіями, оскільки, за словами одного з представників органів ЄС, «існує одне табу: військове втручання ЄС в СНД. Країнам ЄС можна продати цивільні місії, але ви не зможете відправити туди навіть військових радників! Оскільки це може розізлити великого сусіда (Росію. – *Прим. авт.*)» [133, р. 73].

Загострення конфлікту на початку серпня 2008 р. призвело до прямого вторгнення російських військ на територію Грузії, що стало шоком для західних спостерігачів. Символічне значення цих подій полягало в тому, що це був перший збройний конфлікт між двома державами на території Європи після закінчення «холодної війни», якщо, звичайно, не враховувати вірмено-азербайджанську війну 1991–1994 рр.

Попри суперечки з приводу того, хто перший розпочав бойові дії, більшість західних лідерів та експертів вважають, що «надмірна» реакція Росії лише приховувала справжні наміри Москви. Засудження дій РФ з боку Великої Британії підтверджує, що в Лондоні розуміли небезпеку російської політики для євроатлантичної системи колективної безпеки. Проблема полягала в тому, що фактичні результати війни 2008 р. та визнання РФ самопроголошених республік Абхазії та Південної Осетії не спричинили якихось серйозних економічних та політичних наслідків для Москви, що заохочувало російські еліти до подальшої геополітичної експансії. У 2009 р. нова американська адміністрація Б. Обами ініціювала «перезавантаження» відносин з Росією. Подібного курсу дотримувалися і країни ЄС, для яких співпраця з Росією була дуже важливою, і вони не хотіли, щоб ця співпраця постраждала через такий порівняно «незначний» інцидент.

Політика Великої Британії щодо країн Центральної Азії суттєво відрізнялася від ставлення до проблем Південного Кавказу. Цей регіон не був

пріоритетним для Великої Британії і цікавив британський істеблішмент переважно в контексті безпекової політики завдяки його проміжному розташуванню між Росією, Середнім Сходом та Китаєм та наявності родовищ нафти і газу в Казахстані й Туркменістані. Початково головним питанням, на якому було зосереджено увагу провідних західних акторів, стало вирішення долі радянських ядерних озброєнь, розташованих у Казахстані. Уряд Н. Назарбаєва погодився на вивезення ядерних боєголовок в обмін на гарантії безпеки Казахстану, подібні до декларативних запевнень щодо України та Білорусі [167, с. 58]. Після вирішення питання ядерного роззброєння Казахстану політика британських урядів була підпорядкована стратегічній меті стримування російського та китайського впливу в регіоні. Британські енергетичні компанії, такі як British Gas та British Petroleum, інвестували кошти в нафтогазовий сектор Казахстану. Такий підхід користувався підтримкою британського уряду в контексті диверсифікації поставок енергоносіїв. Оскільки через Центральну Азію проходив головний маршрут постачання героїну з Афганістану, Велика Британія співпрацювала з місцевими урядами у протидії наркотрафіку.

На відміну від США, які впродовж певного часу утримували військові бази в Узбекистані та Киргизстані, британський уряд вважав нераціональним розміщення у регіоні власних військових контингентів, попри власну участь у військовій операції в Афганістані. Велика Британія надавала економічну допомогу Таджикистану, який пережив тривалу громадянську війну (1992–1997 рр.), та Киргизстану. Після силового придушення масових заворушень в Андижані (2005 р.) уряд Т. Блера зайняв жорстку позицію стосовно дій уряду Узбекистану та звинувачував його в порушенні прав людини [167, с. 59].

У підсумку політика Великої Британії щодо Південного Кавказу та Центральної Азії мала суттєві відмінності, оскільки Південний Кавказ вважався важливим з точки зору енергетичної безпеки країни. Окрім присутності британських компаній у розробці нафтових родовищ Азербайджану, важливого значення набуло прагнення Грузії інтегруватися до

НАТО і ЄС, що поставило питання про способи розширення північноатлантичної системи безпеки на регіон Південного Кавказу.

3.4. Специфічні ознаки та пріоритети європейського вектора британської зовнішньої політики

Відносини з країнами континентальної Європи завжди відзначалися усвідомленням унікального статусу Великої Британії, включаючи її окрему політичну сутність та геополітичні відмінності. Впродовж тривалого часу європейські проблеми цікавили британську політичну еліту насамперед у контексті забезпечення дипломатичної рівноваги. Жодна держава континентальної Європи не мала стати достатньо потужною для того, щоб становити загрозу для Британських островів. На розв'язанні цієї проблеми британський істеблішмент був зосереджений за часів Віденської системи міжнародних відносин (1815–1914 рр.). Поява серйозного суперника у вигляді Німецької імперії, яка почала випереджати Британську імперію за економічними показниками, змусила британський істеблішмент забути про старі протиріччя і погодитися на укладення військових альянсів з Францією та Російською імперією. Після перемоги в Першій світовій війні Велика Британія і надалі була світовою державою, однак занадто жорсткі умови Версальського договору заклали міну уповільненої дії під Версальсько-Вашингтонську систему мирних договорів (1919–1939 рр.).

За підсумками Другої світової війни Велика Британія, США та СРСР заклали фундамент Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин, яка проіснувала з 1945 р. до розпуску СРСР.

Глобальний конфлікт часів «холодної війни» сприяв скороченню британського потенціалу, включаючи розпад колоніальній імперії та ослаблення економічних зв'язків з країнами Співдружності націй. У цей же час на європейському континенті відбувалися безпрецедентні структурні зміни. Політичні еліти ФРН, Франції та інших країн Західної Європи узгодили

параметри проекту економічної інтеграції. Політичний підтекст проекту полягав у встановленні міцних економічних зв'язків, які б зробили нову війну між ними неможливою. Розпочатий з ініціативи Ж. Моне та Р. Шумана франко-німецький проект європейського об'єднання вугілля та сталі [23] заклав основи Європейського економічного співтовариства [24].

Від самого початку ставлення британського істеблішменту до ідеї європейської єдності було сповнене протиріч. Велика Британія завжди позиціонувала себе як окрема географічна та політична сутність, відокремлена від Європи протокою Ла-Манш. Усе ще залишаючись наддержавою, британський уряд не бачив сенсу посилювати співпрацю з європейськими країнами, оскільки це могло призвести до погіршення відносин зі США та Співдружністю [117, р. 209]. До того ж британцям була властива певна недовіра до Європи внаслідок Другої світової війни, коли в 1940 р. вони залишились сам на сам з Німеччиною. Утім, вже 1948 р. міністр закордонних справ Е. Бевін підтримав ідею європейської єдності як засіб запобігання новій війні на континенті. Водночас у 1955 р. Велика Британія сама вийшла з переговорів про створення ЄЕС. Оскільки на той момент 50% британської торгівлі припадало на країни Співдружності, уряди К. Етлі (1945–1950 рр.) та У. Черчилля (1951–1955 рр.) не побачили сенсу входження до європейського інтеграційного проекту. Євроінтеграція неминуче порушила б питання про передачу частки суверенних повноважень наддержавним органам, що на той час вважалося несумісним з британським баченням свого суверенітету. Окрім того, британська політична еліта не приховувала свого скепсису щодо перспектив європейського інтеграційного об'єднання. Британський дипломат Малкінс прямо сказав Ж. Моне: «Ми не готові, і вам це не вдасться». Єдине, що непокоїло британських дипломатів, полягало у геополітичних аспектах змін у Європі. Поява нейтральної щодо США та СРСР Європейської федеративної держави залишила б Велику Британію сам на сам у протистоянні з Радянським Союзом на континенті. Для запобігання цьому сценарію британський істеблішмент доклав значних зусиль, аби держави

Західної Європи стали членами Північноатлантичного альянсу (НАТО) і будь-який євроінтеграційний проект був би прив'язаний до нього [126, р. 28].

Ситуація почала змінюватися після Суецької кризи 1956 р. Посилення національних рухів у колоніях та послаблення зв'язків з домініонами призвело до занепаду Британської колоніальної імперії, оскільки Велика Британія не могла утримати колонії під своїм контролем за допомогою сили. За цих обставин до уряду Е. Ідена прийшло розуміння того, що економічна співпраця з Європою може бути єдиним засобом утримати на плаву британську економіку, яка почала втрачати доступ до ринків своїх колишніх колоніальних володінь. Станом на 1959 р. частка торгівлі з країнами Співдружності впала з 50% до 30% [126, р. 50]. Однак це призвело до іншої крайності – у 1960-х рр. членство в ЄЕС почали розглядати як панацею від системних проблем британської економіки. У цей період британський уряд отримав нову вагому перепону на шляху до європейського членства в особі Шарля де Голля, який був обраний президентом Франції 1958 р. та з підозрою ставився до можливого вступу англосаксонської країни до ЄЕС. Підозрілість де Голля призвела до ветування Францією британських заявок у 1961 р. (за уряду Г. Макміллана) та 1966 р. (за уряду Г. Вільсона) задля «стримування англосаксонського впливу в Європі». За уряду Макміллана було вперше сформульовано концепцію британського лідерства в Європі, яка пізніше стала наріжним каменем британської європейської політики та головним обґрунтуванням для участі країни в європейському проекті [126, р. 59]. В цей період США підтримували вступ Великої Британії до ЄЕС, оскільки вважали, що це підвищить стійкість їхніх союзників проти радянського впливу.

Прорив на європейському напрямку відбувся за каденції прем'єр-міністра Е. Хіта (1970-1973 рр.), якого в середовищі дослідників вважають найбільш проєвропейськи налаштованим британським лідером у новітній історії Сполученого Королівства. У довгостроковій перспективі Хіт навіть підтримував ідею федералізації Європи, що було немислимим для більшості британських політиків. На початку 1970-х рр. відбулися важливі зміни, які

сприяли вступу Великої Британії до ЄЕС. По-перше, до британського істеблішменту остаточно прийшло розуміння того, що, з огляду на геополітичні та географічні обставини, альтернатив зближенню з Європою немає. По-друге, у квітні 1969 р., після масових заворушень та поразки на референдумі, пішов у відставку Ш. де Голль. Новий президент Франції Ж. Помпідю займав більш помірковану позицію щодо питання членства Британії в ЄЕС, яку він підтвердив під час зустрічі з Хітом 1971 р. Головною невизначеною змінною була воля виборців. Згідно з громадським опитуванням, проведеним перед вступом країни в ЄЕС 1973 р., лише 38% населення підтримувало євроінтеграцію і 36% виступало проти. Після відставки Хіта 1973 р. всі подальші уряди – від Вільсона до Мейджора – займали відверто євроскептичну позицію, «віддаючи перевагу політиці забіякуватого обструкціонізму» [122, р. 243].

Внутрішньополітичний контекст також не сприяв єврооптимістичним настроям. У країні розпочалася стагфляційна економічна криза, яка тривала до початку реформ М. Тетчер. Критики вступу до ЄЕС намагалися пов'язати ці дві події, однак з позиції сьогодення можна впевнено стверджувати про відсутність вагомих доказів на користь взаємозв'язку між вступом до ЄЕС та стагнацією. За другої каденції Г. Вільсона Велика Британія намагалася переглянути умови участі в ЄЕС за допомогою національного референдуму (1975 р.), на якому 65% виборців виступили за збереження членства в ЄЕС [200]. Вододіл між прихильниками та противниками євроінтеграції простежувався в обох політичних партіях через питання суверенітету та прийнятності ідеї федералізації.

У 1979 р. на парламентських виборах перемогла Консервативна партія на чолі з М. Тетчер, яка розпочала радикальні економічні реформи та зменшення ролі держави в економічних процесах. Як і її попередники (Вільсон та Каллахан), Тетчер ставилася з підозрою до амбітних наднаціональних проектів, підпорядковуючи європейську політику свого уряду критеріям захисту національних інтересів. Протягом своєї першої

каденції уряд Тетчер зосередився на спробах переглянути модель формування британського внеску в бюджет ЄЕС. Проблема полягала в тому, що Велика Британія, маючи менший ВВП, ніж Франція, платила удвічі більший внесок. На перемовинах Тетчер зайняла жорстку позицію, що відразу зіпсувало її стосунки з лідерами інших європейських країн, особливо з президентом Франції В. Жискар д'Естеном. Вікно можливостей відкрилося після того, як канцлер ФРН Г. Шмідт та президент Франції д'Естен пішли з своїх посад. Нові лідери Франції і Німеччини, Ф. Міттеран та Г. Коль, були готові на поступки, що дозволило надати Великій Британії «знижку» [126, р. 96]. Однак досить швидко відносини знову охолонули, оскільки в цей період розпочалася нова хвиля поглиблення інтеграції, за наслідками якої було підписано Єдиний європейський акт (1986 р.) [20] та Маастрихтський договір (1992 р.) [22], які мали стати основою спільного ринку між членами ЄЕС разом з економічним, монетарним та політичним союзом.

Євроскептичний уряд Тетчер виступав проти посилення інтеграції, яка поставила б під загрозу британський суверенітет, однак дотримувався обережної тактики на переговорах. У 1984 р. під час Європейської ради в Фонтенбло знову розпочалося обговорення концепції «Європи різних швидкостей», за якої членам ЄЕС пропонувалося самим обирати прийнятний для них рівень інтеграції з відповідними перевагами. Британський істеблішмент побоювався цього сценарію навіть більше, аніж федералізації, оскільки в такому разі утворилося б потужне політико-економічне ядро європейських держав на чолі з Францією та ФРН, яке змогло б нав'язувати свій прядок денний іншим членам союзу, а Велика Британія опинилася б на периферії європейської політики.

За таких обставин британський уряд намагався вибудувати свою європейську політику так, щоб у пріоритеті була економічна співпраця через спільний ринок, але щоб британський євроскептицизм не призвів до втрати важелів впливу на європейську політику. Тетчер погодилася підписати Єдиний європейський акт, але за умови, що Велика Британія матиме

можливість відмовитися від участі в монетарному союзі та підписання Соціальної хартії [126, р. 104]. Консервативний уряд аргументував, що це необхідно для збереження гнучкості британської економіки. Варто зазначити, що спроби М. Тетчер дебюрократизувати структури ЄЕС зустрічали опір не тільки серед євробюрократів, але й усередині країни. У той період гостро стояло питання про реформування Спільної сільськогосподарської політики (Common Agricultural Policy) – системи програм і субсидій для сільського господарства країн-членів ЄЕС, на яку 1985 р. витрачалось 73% спільного бюджету. Після потужного тиску фермерського лобі Тетчер, як і лідерам інших держав-членів Спільного ринку, довелося тоді відмовитися від ідеї скоротити видатки на цю сферу.

Загалом, під кінець третьої каденції Тетчер британський уряд опинився в дипломатичній ізоляції через надто жорсткий євроскептицизм, який виявився непридатним до нових політичних обставин. Закінчення «холодної війни» призвело до падіння Берлінської стіни та об'єднання Федеративної Республіки Німеччини і Німецької Демократичної Республіки в єдину державу, що неминуче вело до посилення політичного та економічного впливу Німеччини в майбутньому Європейському Союзі, створення якого було заплановано на 1992 р. Французький уряд на чолі з Ф. Міттераном розумів, що посилена участь в євроінтеграційному проекті – це єдиний раціональний спосіб не допустити німецького домінування в ЄС. У Великій Британії також це розуміли, але британська політична еліта не була готова пожертвувати частиною суверенітету заради лідерства в Європі, що стало зрозумілим за прем'єрства Дж. Мейджора.

Після відставки М. Тетчер 22 листопада 1990 р. консервативна парламентська більшість обрала прем'єр-міністром Дж. Мейджора, який продовжував урядову політику тетчеризму, але, на відміну від своєї попередниці, був схильний іти на компроміси у внутрішній та зовнішній політиці. Такий підхід давав урядові змогу досягти певних успіхів у європейській політиці, але призвів до конфлікту з євроскептиками в

Консервативній партії. Проблему створювали і вимоги лейбористської опозиції. На той час Лейбористська партія вже відмовилася від жорсткого лівого євроскептицизму на користь поміркованого проєвропейського курсу. Лейбористи симпатизували ідеї соціально орієнтованої ринкової економіки, яка була популярна серед очільників ЄЕС на континенті. Перегляд політичної програми призвів до посилення позицій Лейбористської партії, яка на виборах до Європарламенту 1989 р. отримала 45 місць – на 13 більше, ніж консерватори, та поступово нарощувала свою фракцію в Палаті громад завдяки проміжним виборам. Як наслідок, консервативна більшість поступово зменшилася з 21 голосу після виборів 1992 р. до 1 [126, р. 105].

Уряд Мейджора намагався налагодити відносини з іншими країнами Західної Європи, які охололи за часів Тетчер. Підписання Маастрихтської угоди 7 лютого 1992 р. означало, що Велика Британія погодилася на створення Європейського Союзу за умови, що вона зможе за бажання відмовитися від ратифікації Соціальної хартії та вступу до монетарного союзу. Фундаментальна причина протиріч полягала у тому, що британське бачення Європейського Союзу як широкого та гнучкого економічного блоку було повністю протилежним до франко-німецького, згідно з яким посилення політичних зв'язків через наднаціональні органи вважалося єдиним реалістичним шляхом розвитку економічної інтеграції.

Маастрихтська угода створила два нові стовпи спільної політики європейських держав – Спільну зовнішню та безпекову політику (Common Foreign and Security Policy, CFSP) та Співробітництво з питань юстиції та внутрішніх справ (Cooperation in Justice and Home Affairs, CJHA). Перший стовп був спрямований на формування спільної позиції країн ЄС з питань зовнішньої політики та питань безпеки. Другий – на співпрацю судових та правоохоронних систем держав-членів блоку. Британський уряд в цілому підтримував це рішення, за умови, що ухвалення рішень буде узгоджуватися тільки на міжурядовому рівні. Британський уряд також наполіг, аби у Договорі про Європейський Союз (у редакції Маастрихтської угоди) не було

термінів «федеральний» та «федеральна мета», а вживався термін «субсидіарний», який у цьому випадку означав передачу частки повноважень наднаціональним органам ЄС [49]. Загалом, існувало три інтерпретації принципу субсидіарності: 1) передача частки повноважень до інституцій ЄС; 2) розмежування повноважень між державами та інституціями ЄС на користь перших; 3) передача максимуму повноважень регіональним органам самоврядування. Уряд Мейджора підтримував другу інтерпретацію, яка захищала інтереси національного уряду.

Фракція євроскептиків у Консервативній партії була незадоволена підписанням Маастрихтського договору, вважаючи, що Мейджор віддав надто велику частку суверенітету в обмін на спільний економічний простір та відсутність митних бар'єрів. Мейджор захищав договір, вважаючи його тріумфом британської дипломатії, оскільки йому потрібна була зовнішньополітична перемога напередодні парламентських виборів. Консервативній партії вдалося утримати більшість на перегонах 1992 р., однак з мінімальною перевагою, що ще більше посилювало вплив євроскептиків, які могли за бажання саботувати будь-який законопроект. Відразу після виборів група з 70 парламентарів підписалася під заклик скликати дострокові дебати щодо питання виходу з угоди [138, р. 205].

Суперечності всередині партії посилювалися через економічну нестабільність фунта стерлінгів у Європейському механізмі регулювання валютних курсів (англ. - European Exchange Rate Mechanism), яка дозволяла експортерам та імпортерам продавати свої товари, не боячись різких коливань курсу валют. Свого часу, 1979 р. Велика Британія відмовилася від участі в системі і до цього питання повернулися лише наприкінці 1980-х. Дж. Мейджор переконав тоді М. Тетчер, що для отримання всіх переваг від спільного ринку Велика Британія має включити фунт до системи [126, р. 117], що й було зроблено 8 жовтня 1990 р. Проблема полягала в тому, що британська економіка виявилася занадто нестабільною для офіційної прив'язки курсу до німецької марки і в підсумку уряду довелося вийти з

системи, що викликало економічний спад, відомий як «Чорна середа», та девальвацію національної валюти. Мейджор розглядав можливість відставки з посади прем'єр-міністра, оскільки вважав цю кризу своєю особистою поразкою, проте цього вдалося уникнути.

Тиск з боку євроскептиків у парламентській фракції Консервативної партії продовжував зростати на тлі низи поразок на окружних поміжних виборах. Зрештою це призвело до провалу голосування за внесення поправки до Соціальної хартії 22 липня 1993 р., однак Маастрихтський договір все ж вдалося ратифікувати 3 серпня того ж року [206].

Мейджор намагався утримати баланс у партії між скептиками та оптимістами. У вересні 1994 р. він виступив з промовою в Лейденському університеті в Нідерландах, у якій висловив свою прихильність до прийняття нових членів до Союзу та скептицизм стосовно поглиблення інтеграції [103]. Адже після розпаду СРСР держави Центрально-Східної Європи одностайно висловилися за євроінтеграцію та вступ до НАТО.

На той час позиція уряду Дж. Мейджора щодо ЄС полягала в запереченні простого голосування більшістю при ухваленні рішень у Раді міністрів ЄС, ратифікації Соціальної хартії, внесенні поправок до Спільної риболовної політики та розширенні повноважень голови Єврокомісії. Однак для євроскептиків, які займали посади в кабінеті Мейджора, цього було недостатньо. На той час вони вже налагодили контакти зі своїми ідеологічними поплічниками в Європі і вимагали від керівництва партії внесення до передвиборчого маніфесту партії 1997 р. пункту про те, що Велика Британія за жодних обставин не відмовлятиметься від фунта стерлінгів на користь євро. Мейджору вдалося досягти компромісу – до партійного маніфесту було внесено обіцянку провести національний референдум у випадку, якщо уряд та парламент проголосують за прийняття євро. Це дозволило уникнути потенційної відставки голови казначейства К. Кларка, який був прихильником вступу Великої Британії до монетарного союзу.

Отже, за уряду Дж. Мейджора тетчеристський підхід до євроінтеграції загалом вичерпав себе. Консервативній партії не вдалося забезпечити конструктивний компроміс через жорстку опозицію євроскептиків всередині партії. Невдало розрахований час вступу до Європейського механізму регулювання валютних курсів призвів до політичної катастрофи, яка стала однією з головних причин поразки партії на виборах 1997 р., поряд із розколом у питанні євроінтеграції.

Новий лейбористський уряд Т. Блера прийшов з новою політичною програмою стосовно євроінтеграції, яка була більш прагматичною, але при цьому і надалі відстоювала фундаментальні принципи британської зовнішньої політики. Перемога Лейбористської партії стала можливою завдяки ревізії європейського компонента політичної програми, затвердженої після обрання Н. Кіннока лідером партії та продовженої Дж. Смітом. Сам Т. Блер починав свою політичну кар'єру в Лейбористській партії як євроскептик, однак змінив свою позицію на початку 1990-х рр. Ставши партійним лідером після смерті Дж. Сміта (1994 р.) й посівши посаду лідера парламентської опозиції, Блер активно критикував європейську політику кабінету Дж. Мейджора. На вибори 1997 р. лейбористи йшли з обіцянкою ратифікувати Соціальну хартію та перезавантажити відносини з іншими країнами ЄС. Водночас Блер неодноразово наголошував на своїй опозиції до концепції федеральної Європи. У статтях, опублікованих у таблоїді The Sun, він обіцяв зберегти фунт стерлінгів як національну валюту та «вбити дракона європейської держави» [215]. Блер визнав, що за великим рахунком програми лейбористів та консерваторів за деякими винятками були майже ідентичні. Їх «принципова відмінність полягала в партійному менеджменті, підході та лідерстві» [126, р. 144].

Новий кабінет зосередив свою увагу на двох пріоритетах: розширенні ЄС та давно назрілій реформі Спільної сільськогосподарської політики. Стратегічний план полягав у тому, щоб за рахунок посиленої участі Великої Британії зробити її лідером у європейських справах, здатним пропонувати

раціональну програму дій, яка дозволила б поєднати гнучкість британської моделі та необхідний рівень державного втручання в економіку відповідно до доктрини «третього шляху».

16 липня 1997 р. було офіційно оголошено про майбутній вступ до ЄС Польщі, Чехії, Угорщини, Естонії, Словенії та Кіпру. Далі в черзі були Болгарія, Румунія, Словаччина, Латвія та Литва. Кабінет Блера продовжував лінію Мейджора в цьому питанні й активно підтримував розширення ЄС заради стримування франко-німецького впливу та відкриття нових ринків для британського бізнесу. Франція займала більш скептичну позицію в цьому питанні, оскільки для її політичної еліти головним пріоритетом була посилена інтеграція всередині Союзу.

На 1997 р. був запланований саміт в Амстердамі, на якому мала б бути підписана нова угода, спрямована на включення в ЄС нових держав у 2004 р. Під час саміту Велика Британія зосередилася на відстоюванні кількох принципових питань. По-перше, уряд наголосив на тому, що в угоді має зберігатися право державного вето в питаннях оподаткування, оборони, безпеки, імміграції та в разі перегляду договорів. Британські дипломати також заблокували інтеграцію структур Західноєвропейського союзу в ЄС, вважаючи такий крок загрозою для ролі НАТО як головного військового альянсу держав Заходу [126, р. 149]. Велика Британія також зуміла виторгнути для себе право самостійно контролювати свою імміграційну політику, що було підтримано іншими учасниками саміту через острівне розташування Британії. Після цього Шенгенські домовленості були інкорпоровані у європейські установчі договори. В рамках руху до створення Спільної оборонної політики ЄС у новій редакції європейських договорів була прописана можливість участі ЄС в гуманітарних та миротворчих місіях. У домовленостях також передбачався механізм посиленої інтеграції між окремими державами ЄС, однак зі значними обмеженнями через побоювання деяких учасників, передусім Великої Британії, стосовно концепції «Європи різних швидкостей».

Т. Блер вважав Амстердамський договір [25] перемогою Великої Британії, оскільки, на його думку, уряду вдалося відстояти принципи для країни питання у сфері оборони, імміграції та зовнішньої політики. Проте консервативна опозиція розкритикувала лейбористів за надмірні поступки Франції й Німеччині та вимагала винесення питання ратифікації угоди на загальнонаціональний референдум.

Питання про розмір внеску Великої Британії до бюджету ЄС знову набуло актуальності, оскільки тепер Німеччина платила непропорційно великий внесок до спільного бюджету і канцлер Г. Коль вимагав перегляду формули виплат. Т. Блер тоді заявив, що британська знижка не може бути переглянута без згоди уряду та парламенту [40]. Стосовно питання реформи Спільної сільськогосподарської політики британський уряд підтримав проект Єврокомісії Agenda 2000, у якому передбачалася радикальна реструктуризація сільськогосподарських субсидій, але на заваді стала позиція Франції, яка найбільше виграла від цих субсидій і в якій існувало потужне сільськогосподарське лобі.

Найскладнішим питанням для уряду стала дискусія навколо можливого переходу на євро. Більшість населення (61%) бажала зберегти фунт стерлінгів. Цю позицію поділяла більшість британських політиків – і в уряді, і в опозиції. Британська економіка мала суттєві відмінності від європейської, що ще більше ускладнювало гіпотетичний вступ до монетарного союзу. Уряд також мав враховувати позицію британських таблоїдів, насамперед власника газети The Sun Р. Мердока, з яким Блер проводив таємні зустрічі [134, р. 12]. У самому уряді також не існувало згоди стосовно того, як правильно підійти до цього питання. Т. Блер, Г. Браун та Р. Кук мали різні погляди на розв'язання цієї проблеми, що заважало виробити чітку позицію. Парадокс полягав у тому, що для досягнення лідерства Великої Британії в ЄС їй були необхідні економічні важелі впливу, що вимагало посиленої економічної інтеграції та вступу до Єврозони. Британський істеблішмент був до цього не готовий, оскільки це могло поховати електоральні перспективи політичної сили, яка б

пішла на настільки непопулярний крок. У підсумку Велика Британія так і не увійшла до Єврозони, як і не повернулася до Європейського механізму регулювання валютних курсів.

Останні чотири роки прем'єрства європейський вектор кабінету Блера був зосереджений на прийнятті Європейської конституції, яка мала б уніфікувати попередні домовленості та стати Основним законом Європейського Союзу. Опозиція вимагала від Блера проведення референдуму, який у разі поразки створив би загрозу для електоральних перспектив Лейбористської партії, яка й без того зазнала значних репутаційних збитків після Другої іракської війни [210].

У підсумку каденція Блера, який достроково пішов з посади, позначилася і значними успіхами в європейській політиці, і помітними невдачами. Розширення ЄС у 2004 р. стало великим успіхом для Великої Британії та інших членів ЄС. Соціал-ліберальні підходи уряду Блера знайшли підтримку серед інших членів ЄС та сприяли економічним реформам, спрямованим на адаптацію Європи до глобалізованого світу. Боротьба зі зміною клімату, яка супроводжувалася стратегічною програмою зі стимулювання розвитку відновлювальних джерел енергії, дозволила країнам ЄС стати одним зі світових лідерів у сфері захисту навколишнього середовища та транзиту до поствуглецевої економіки.

Проте новим лейбористам так і не вдалося зробити Велику Британію «третім лідером» ЄС на рівні з Францією та Німеччиною. З позиції сьогодення можна відзначити, що це було неможливим, оскільки вимагало від країни поступок, на кшталт вступу до Єврозони, які більшість населення та лідери провідних політичних партій вважали неприйнятними. Участь у Другій іракській війні остаточно поховала ці сподівання, оскільки уряд дискредитував себе участю у військовій інтервенції, не узгодженій з союзниками та партнерами.

Г. Браун, який обійняв посаду прем'єр-міністра після відставки Блера, продовжував політику «нового лейборизму», однак економічна криза 2008–

2009 рр. посилила націоналістичні настрої в суспільстві. Це автоматично призводило й до посилення євроскептицизму. Ще до початку глобальної фінансово-економічної кризи Браун опинився під вогнем критики за те, що ратифікував Лісабонський договір [21] без проведення відповідного референдуму.

Першим провісником змін у політичних настроях суспільства стали результати виборів до Європарламенту, на яких Лейбористська партія посіла лише третє місце, поступившись не тільки Консервативній партії, а й праворадикальній Партії незалежності Сполученого Королівства. Наступного року Лейбористська партія програла парламентські вибори. До влади повернулася Консервативна партія на чолі з Д. Камероном, якому не вдалося утримати під контролем націоналістичний сентимент. Згодом це підвело країну до референдуму 2016 р., на якому виборці з невеликою відносною більшістю голосів проголосували за вихід Великої Британії з ЄС.

3.5. Специфіка британської зовнішньої політики стосовно країн, що розвиваються

Розпад Британської колоніальної імперії змусив британський політичний істеблішмент до перегляду зовнішньополітичної стратегії, суть якого полягала в відмові Великої Британії від статусу наддержави. Внаслідок об'єктивних причин економічного і політичного характеру Сполучене Королівство мало зосередитися на взаємодії з ключовими геополітичними партнерами – США та Західною Європою.

Відносини з іншими державами будувалися на ґрунті британських економічних інтересів та міркувань національної безпеки. Цілком закономірно, британський уряд намагався зберегти свій економічний вплив у своїх колишніх колоніях, передусім в Африці, Карибському басейні та Індії. Британська дипломатія зосередила увагу на пошуку конструктивного рішення щодо майбутнього статусу Гонконгу, що мало усунути головну причину для

протирич у стосунках між Великою Британією та КНР, а також сформулювати дієвий підхід до проблем Близького Сходу, включаючи забезпечення геополітичної стабільності та регулярне постачання енергоносіїв.

Співдружність націй продовжувала існувати як досить своєрідна міжнародна організація. Вона була створена для координації зв'язків британської метрополії з її колишніми колоніями та домініонами. Після завершення деколонізації британський уряд перетворив її на орган для дипломатичної взаємодії з різноманітними державами, які колись входили до складу Британської імперії. Головні британські політичні партії і надалі підтримували наміри перетворити Співдружність на повнофункціональну міжнародну організацію, але ці ідеї ніколи не виходили за рамки формальних декларацій. Вже на початку 1970-х рр. стало зрозумілим, що Західна Європа є ключовим ринком для британських товарів, і що британський уряд надаватиме пріоритет розбудові відносин з ЄЕС. Більшість членів Співдружності або поступово переорієнтувалися на кооперацію з сусідніми державами (Канада, Австралія, Індія), або перебували в стані політичної нестабільності (Субсахарська Африка). Британський істеблішмент розумів, що система зв'язків, побудована тільки на спільному історичному спадку, не здатна подолати об'єктивні географічні та економічні перепони.

Так само в британському уряді не покладалися на універсальну дієвість Вестмінстерської політичної системи. Попри це, прогнози про занепад Співдружності також не виправдалися, оскільки при достатньо скромному річному бюджеті у 30 млн фунтів (з якого лише третину надавала Велика Британія) [130, р. 77], вона зберігала значну користь для своїх членів. Інститути Співдружності надавали країнам, що розвиваються, форум і дипломатичну інфраструктуру для взаємодії, включаючи такий привілей, як реструктуризація боргів. Своєю чергою Велика Британія отримувала можливості для економічної присутності на традиційних ринках, зберегла деякі зарубіжні об'єкти та використовувала Співдружність для просування ідей демократії [130, р. 143]. Для кращого розуміння специфіки відносин

Великої Британії з країнами-членами Співдружності націй доцільно розглянути три регіони, які і надалі становлять інтерес для Лондона, – острови Карибського архіпелагу, Субсахарську Африку та Індостанський субконтинент.

Протягом кількох століть Карибські острови становили велику цінність для Британської імперії завдяки атлантичному ринковому трикутнику. Після закінчення Другої світової війни в карибських володіннях британської корони почав посилюватися рух за самовизначення. Британський уряд намагався очолити процес, запропонувавши проект Вест-Індської федерації, до якої мали увійти всі британські колонії Карибського архіпелагу, та підготувати їх до майбутньої незалежності. На практиці проект федерації був приречений на провал через внутрішні суперечності між його учасниками, що призвело до її розпаду 1962 р. та проголошення незалежності 12 острівних держав, які вступили до Співдружності націй. Процес передачі повноважень минув досить організовано та з урахуванням американських стратегічних інтересів у регіоні [196, р. 43]. Своєю чергою інтерес Великої Британії до Карибів почав скорочуватися через необхідність розв'язувати проблеми, викликані економічною кризою всередині країни та вступом до ЄЕС. Лише після публікації урядової доповіді 1982 р., в якій критикувався поспішний відступ Британії з регіону, уряд розпочав переоцінку своєї політики [16]. Вторгнення США на Гренаду та загострення проблем наркоманії в Сполученому Королівстві підтвердили необхідність вироблення чіткої стратегії, яку підготував кабінет М. Тетчер 1988 р. Нова стратегія мала ґрунтуватися на взаємовигідному співробітництві. Позиція Великої Британії була зосереджена на пошуку нових ринків збуту для британських товарів, забезпеченні підтримки з боку карибських держав в ООН та боротьбі з наркотрафіком [176, р. 412]. На практиці ця ініціатива мала вельми обмежений успіх. Згодом до питання про оновлення британської стратегії в Карибському регіоні не поверталися до перемоги лейбористів на парламентських виборах 1997 р.

Уряд Т. Блера також не спромігся запропонувати якусь чітку регіональну стратегію, оскільки у Великій Британії було багато важливіших зовнішньополітичних проблем на кшталт врегулювання Балканської кризи, переговорів з Амстердамської угоди та сприяння стабілізації пострадянського простору. Уряду знадобилося 18 місяців, аби розробити нову концепцію відносин з країнами регіону. У відносинах з карибськими країнами мав місце прикрий інцидент, коли в листопаді 1997 р. прем'єр Т. Блер та міністр закордонних справ Р. Кук не знайшли часу для зустрічі з делегацією лідерів держав Карибського архіпелагу [176, р. 413]. У цей період на британських заморських територіях сталося декілька політичних скандалів, які, разом з виверженням вулкану на острові Монтсеррат, змусили британський уряд посилити увагу до карибських країн. У 1998 р. міністерство закордонних справ ліквідувало в своєму складі департамент Вест-Індії та Атлантики, утворивши натомість окремі департаменти для роботи із заморськими територіями та карибськими членами Співдружності націй [176, р. 413].

Ключовим зрушенням у цьому напрямку стало утворення Британсько-карибського форуму (UK / Caribbean Forum), який мав стати головною установою для зміцнення та інституційного оформлення відносин за допомогою двосторонніх зустрічей дипломатичних представників та експертного співтовариства, які відбувалися щодва роки.

Утім успіхи лейбористського уряду залишалися доволі обмеженими, оскільки Карибський архіпелаг не становив великого інтересу для британського уряду та бізнесу. У стратегії пріоритетів міністерства закордонних справ, яка була опублікована одразу після терактів 11 вересня 2001 р., Карибський регіон згадувався лише раз у контексті боротьби з наркотрафіком з Південної Америки [18]. Британські правоохоронні органи брали активну участь у боротьбі з торгівлею наркотичними речовинами та досягли значних успіхів. Протягом 2002–2004 рр. британському уряду у співпраці з країнами Карибського регіону вдалося знизити наркотранзит через

Ямайку на 90%. Цьому сприяло розміщення представників британських правоохоронних органів на митних постах в аеропортах [208].

В економічній сфері співробітництво і надалі було вельми обмеженим через малі розміри економік держав карибського басейну. Така тенденція посилилася після підписання Великою Британією Маастрихтського договору (1992 р.), в якому були прописані вимоги стосовно Спільної європейської торговельної політики. Це призвело до скорочення імпорту з держав Карибського регіону. На середину 2000-х рр. торгівля з державами Карибського архіпелагу становила лише 0,5% експорту та 0,2% імпорту Сполученого Королівства [176, р. 418]. У межах цієї тенденції значна частина повноважень, пов'язаних з торгівлею, була передана регуляторним органам ЄС. Спочатку торговельні відносини регулювалися в рамках Ломейської конвенції [12], а пізніше – в рамках угоди Котону [8] (2000 р.). У гуманітарній сфері повноваження також були передані інституціям ЄС та їхнім програмам, які були скеровані на виконання «Цілей тисячоліття» ООН і на 13% фінансувалися Великою Британією.

Переходячи до розгляду британської політики в Субсахарській Африці потрібно відзначити, що політична присутність Британії в регіоні була зумовлена історичними причинами. За 70 років (з 1880-х до 1950-х рр.) Британська імперія підкорила великі території в Південній (сучасна ПАР, Ботсвана та Зімбабве), Східній (Кенія, Танзанія) та Західній Африці (Нігерія, Гана). Після того, як в середовищі колоніальної адміністрації сформувалися первісні національні кадри, Велика Британія зіткнулася зі зростаючими вимогами місцевого населення на національне самовизначення, що супроводжувалося масовими маніфестаціями та, в окремих випадках, збройними повстаннями. Протягом 1950-х рр. британський істеблішмент прийшов до цілком закономірного висновку, що Велика Британія, виснажена Другою світовою війною, не зможе утримувати за допомогою сили території, на яких мешкали сотні мільйонів осіб. За цих обставин британська дипломатія

узгодила з місцевими елітами процес деколонізації та почала вибудовувати відносини з новими державами на неокolonіальних принципах.

Для африканських еліт збереження зв'язків з Великою Британією через структури Співдружності націй дозволяло отримати необхідний рівень політичної легітимності та створювало платформу для їх подальшої взаємодії. Своєю чергою Велика Британія використовувала Співдружність для стримування радянського впливу в Африці. Під час «холодної війни» головними проблемами для британської дипломатії на цьому напрямку були режим апартеїду в Південно-Африканській Республіці та одностороннє проголошення незалежності Південної Родезії (1965 р.) [130, р. 21]. Расистське керівництво цих країн відсторонило чорношкіру більшість населення від участі в політичному житті. За цих обставин африканські члени Співдружності вимагали від британського уряду втрутитися в ситуацію. Проблема полягала в тому, що ПАР була найбільшим торговельним партнером Великої Британії в регіоні. Британський уряд засудив расову дискримінацію в Сінгапурській декларації Співдружності [13], але намагався не загострювати відносини з Преторією. Після демократичного транзиту в Зімбабве (1980 р.) та падіння режиму апартеїду в ПАР перед британськими можновладцями постала необхідність сформулювати нову стратегію щодо Субсахарської Африки, на яку припадало 3,2% британського експорту та 1,9% імпорту (головно на ПАР, Нігерію та Кенію).

Із закінченням «холодної війни» в африканських державах з'явилися різноманітні форуми для проведення дипломатичного діалогу, побудовані за регіональним принципом. Відповідно, роль Співдружності почала зменшуватися. Уряд Великої Британії почав активно використовувати мультилатеральний підхід у співпраці з африканськими партнерами, підштовхуючи місцеві еліти до політичних та економічних реформ, прив'язаних до пакетів економічної допомоги ЄС та Світового банку. Подібний підхід спрощував роботу для британських дипломатів у регіоні, оскільки він не покладав на Велику Британію якихось конкретних

зобов'язань. Британський уряд також почав приділяти більше уваги врегулюванню локальних конфліктів та провів обмежену військову інтервенцію для припинення війни в Сьєрра-Леоне. Однак важливо пам'ятати, що британський істеблішмент і надалі вів прагматичну політику в регіоні і не бачив сенсу глибоко втручатися в локальні конфлікти, на зразок Руанди чи Заїру, оскільки Субсахарська Африка становила невеликий інтерес для Великої Британії в контексті національної безпеки. Британський уряд і далі декларував підтримку демократичного процесу, лібералізації та захисту прав людини, що було відображено в Харарській декларації Співдружності націй (1991 р.) [10], але цього було недостатньо для розв'язання системних проблем країн Африки. Найбільш яскравим прикладом невдачі зусиль британської дипломатії став економічний колапс Зімбабве під керівництвом Р. Мугабе.

Переходячи до Індостанського субконтиненту, варто звернути увагу на історичний контекст, у якому вибудовувалися дипломатичні відносини Великої Британії з місцевими державами. Протягом 89 років (1858–1947 рр.) Індостан входив до складу Британської імперії як найбільша колонія. Після розмежування колоніальних територій на незалежні індуїстську (Республіка Індія) та мусульманську держави (Пакистан) британський вплив у регіоні почав занепадати внаслідок індійської політики активного нейтралітету, в рамках якої Нью-Делі підтримувало міцні відносини з Радянським Союзом.

Ситуація у британсько-індійських зносинах почала змінюватися після закінчення «холодної війни». Індійські еліти провели ревізію економічної політики держави, відкривши її для іноземних інвестицій та глобального ринку, що прискорило економічне зростання Індії. Для Великої Британії це створювало можливості для інвестування в перспективну країну, якій пророкували статус економічної наддержави XXI ст. Британський уряд був також зацікавлений у співпраці з Індією у сфері безпеки. У березні 1995 р. було створено Консультативну групу з питань оборони, до якої входили міністр оборони Індії та заступник міністра оборони Великої Британії [193, р. 167]. У 1997 р. з офіційним візитом в країні побував Дж. Мейджор, який

окремо акцентував увагу на економічних перспективах Індії та інтересах британського бізнесу [102].

Після терористичних атак 11 вересня 2001 р. розпочалося поглиблення співробітництва між країнами НАТО та індійським урядом, який надав їм підтримку під час військової інтервенції до Афганістану. Але головною проблемою для світової дипломатії все ще залишався ризик ядерного конфлікту між Індією та Пакистаном. Ядерні випробування в Індії та Пакистані (1998 р.) викликали занепокоєння провідних світових держав. Індія та Пакистан постійно балансували на межі війни через невизначений статус регіону Дžамму-і-Кашмір. Обмежений ядерний конфлікт між цими державами мав би катастрофічні наслідки для життів сотень мільйонів людей. Незважаючи на вимоги світової громадськості, Індія та Пакистан відмовилися приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Міністерство закордонних справ рекомендувало британському уряду підтримати продовження переговорів, але утримуватися від прямого втручання у відносини Нью-Делі та Ісламабада.

У 2004 р. Велика Британія та Індія підписали меморандум про стратегічне партнерство в зовнішній та оборонній політиці. Уряди Сполученого Королівства виявляли активну зацікавленість у розвитку торгівлі з Індією. З 1996-го по 2010-й взаємний торговельний оборот збільшився з 4,1 до 10,5 млрд доларів, але цей показник так і не зріс вчетверо до 2020 р., як це обіцяв Г. Браун у 2007 р. [236]. Як і у випадку з іншими членами Співдружності, якихось об'єктивних причин для кардинальних зрушень у відносинах між Великою Британією та Індією створено не було. Натомість США залишалися найбільш потужним партнером Індії серед країн Заходу, у тому числі в контексті напружених відносин між Індією та КНР.

Загалом Сполучене Королівство будувало свої відносини з країнами, що входили до Співдружності націй, з огляду на політичні реалії постбіполярної ери. Після формування ЄС британський істеблішмент передав значну частку витрат на баланс європейських інституцій, сконцентрувавши свою увагу на

розвитку відносин з ключовими зовнішньополітичними гравцями, у тому числі з Китайською Народною Республікою. В цьому сенсі, завдяки своєму великому внутрішньому ринку і ключовій ролі у східноазійському регіоні, Китай представляв пріоритетний інтерес для британського уряду та бізнесу.

Після закінчення Другої світової війни Велика Британія почала поступово скорочувати свою присутність в регіонах «на схід від Суецу», що було зумовлено початком деколонізації та необхідністю скоротити витрати в умовах економічної стагнації 1960–1970-х рр. Після закінчення «холодної війни» стало очевидним, що Східна Азія стрімко посилюватиме свій вплив на світовій арені. Успішні ринкові реформи в КНР та інших країнах регіону – «азійських тиграх», включаючи Гонконг, Сингапур, Південну Корею, Тайвань, перетворили азійсько-тихоокеанський регіон на глобальний торговельно-промисловий хаб, у якому КНР стала новою «майстернею світу». Політична ситуація в регіоні являла складний вузол з історичних протиріч. Більшість країн регіону негативно сприймали Японію через військові злочини скоєні японськими військовими на окупованих територіях під час Другої світової війни. З підозрою ставилися і до Китаю, через його претензії на регіональну гегемонію. Велика Британія, як постійний член Ради Безпеки ООН, також мала брати участь у врегулюванні локальних конфліктів. Передусім йдеться про ядерну програму КНДР. Північна Корея залишається одним з останніх класичних тоталітарних режимів на планеті та намагається шантажувати світове співтовариство розробками ракетного і ядерного озброєння, щоб захистити правлячий режим від потенційної військової інтервенції. Окрім того, залишається спірним статус кількох груп островів у Жовтому та Південнокитайському морях, на які претендують декілька прибережних держав.

За вказаних обставин Лондон зосередився на збільшенні британської присутності на ринках регіону Східної Азії. Пріоритетом для Сполученого Королівства стала розбудова відносин з КНР. Британсько-китайські відносини перебувають у тіні контроверсійного спадку Британської імперії. Від

Опіумних війн 1839–1842 рр. і 1856–1860 рр. китайська історіографія веде відлік «Століття принижень» – трагічного періоду в історії Китаю, під час якого він був перетворений на напівколонію і фактично розпався після Синьхайської революції (1911 р.). У цей період Велика Британія отримала контроль над островом Гонконг, який з часом перетворився на унікальний анклав, у якому співіснували китайська культурна традиція та британські демократичні інститути.

Після перемоги Комуністичної партії Китаю в громадянській війні (1949 р.), Велика Британія достатньо швидко визнала уряд Мао Цзедуна (1950 р.) [207]. В урядових кабінетах розуміли, що в уряді Гоміндану на острові Тайвань не було ані ресурсів, ані народної підтримки для повернення на континент. У Гонконгу розмістили британський військовий гарнізон, але найкращим захистом для Гонконгу стали американські гарантії. Після Корейської війни (1950–1953 рр.), в якій британські війська брали участь під мандатом ООН, китайському політбюро стало зрозуміло, що будь-яка спроба захопити Гонконг і Тайвань може призвести до конфронтації зі США. За цих обставин уряд КНР почав використовувати британський анклав для отримання доступу до західних товарів і технологій, які Китай не міг отримати офіційними методами [131, р. 32]. Відносини між державами були прохолодними і ще більше погіршилися з початком Культурної революції, під час якої було спалено британське консульство в Пекіні (1967 р.) [120, р. 176].

Ситуація у британсько-китайських стосунках почала змінюватися після історичного візиту президента США Р. Ніксона в КНР (1972 р.), який дозволив послабити протиріччя між Китаєм та Заходом на ґрунті боротьби з СРСР. Після смерті Мао Цзедуна та судового процесу над «бандою чотирьох» (1976 р.) до влади в Китаї прийшли реформатори на чолі з Деном Сяопіном, які започаткували Політику реформ та відкритості (1978 р.), яка й уможливила «китайське економічне диво». Британський уряд підтримував позитивні зрушення в Китаї, однак перед ним постало питання про майбутній статус Гонконгу. Дія договору про оренду острова в Китаю закінчувалася 1997 р. [7],

і Велика Британія не мала реалістичних шляхів зберегти контроль над цими територіями, не зіпсувавши при цьому відносин з Пекіном й не втративши доступу до перспективного китайського ринку. У 1984 р. уряд М. Тетчер підписав спільну декларацію з урядом КНР, у якій було окреслено перспективу повернення Гонконгу як спеціальної зони з широкою автономією. У цьому статусі Гонконг мав би перебувати протягом 50 років (від 1997-го до 2047-й рр.) [11]. Особливий статус Гонконгу мав заспокоїти місцевих жителів, які боялися встановлення у своєму місті китайського авторитарного режиму, особливо після придушення народних виступів за демократичні реформи на площі Тяньаньмень у 1989 р. Уряд Тетчер засудив дії китайського керівництва, але це не мало якихось довготривалих наслідків для двосторонніх відносин. Взаємні економічні інтереси були занадто великими. Велика Британія була лідером у Європі за обсягом інвестицій з боку китайського бізнесу, і британські компанії були зацікавлені в інвестиціях в КНР.

На момент приходу до влади лейбористів у 1997 р. всі питання щодо майбутнього статусу Гонконгу були вирішені ще за каденції Дж. Мейджора. Від уряду Блера вимагалось тільки стежити за виконанням домовленостей Пекіном. Як і його попередники, Блер проводив прагматичну зовнішню політику. Уряд Великої Британії розраховував, що в Китаї виникнуть умови для поступової демократизації суспільства. Однак на практиці у британського уряду було мало важелів для впливу на ситуацію з правами людини в КНР, і ця проблема тільки поглиблювалася з часом.

Протягом досліджуваного періоду Китай став другою економікою світу та потужним геополітичним гравцем. Відтепер сама Велика Британія постала перед проблемою захисту національних інтересів від китайського економічного впливу. Китайське керівництво сприймало міжнародні відносини як ієрархічну піраміду. Вершину в цій структурі посідали США – єдина військова та економічна наддержава світу. Наступний щабель відводиться ЄС, Росії та державам, які межують з КНР. В цій схемі Велика

Британія розглядалася як країна-член ЄС. На європейській інституції покладалася відповідальність за обговорення з Пекіном питань торгівлі, прав людини та інтелектуальної власності, що дозволяло британській дипломатії зосередитися на побудові прагматичних економічних відносин, не зачіпаючи болісні для Пекіна теми [120, р. 181].

Під час короткої прем'єрської каденції Г. Брауна міністерство закордонних справ підготувало спеціальний документ, присвячений основним аспектам британської політики щодо КНР. Ця публікація становить суттєвий науковий інтерес, оскільки дозволяє зрозуміти логіку дій британського керівництва в цьому питанні. У документі не було окреслено якихось радикальних змін у порівнянні з політичним курсом Т. Блера, який продовжував політику консервативних кабінетів Тетчер та Мейджора. Велика Британія декларувала потребу захисту власних економічних інтересів, включаючи підтвердження статусу найбільшого європейського інвестора в економіку КНР. Британський уряд поставив мету досягти торговельного обороту між країнами у 60 млрд фунтів стерлінгів та домовитися про послаблення митних бар'єрів для британських товарів [19, р. 15].

У документі приділялася велика увага питанням безпеки. Британський уряд розраховував на перетворення КНР на відповідального глобального гравця [19, р. 17], який пом'якшуватиме протиріччя у Східній Азії та братиме активну участь в багатосторонньому розв'язанні глобальних викликів. Як і раніше, в Лондоні розраховували, що зростання добробуту китайських громадян створить умови для встановлення верховенства права і припинення внутрішніх репресій. Британські дипломати усвідомлювали, що Китай – це комплексне ієрархічне суспільство з колективістським менталітетом, яке ставило інтереси держави вище за інтереси окремого індивіда. Будь-які структурні зміни вимагали політичної волі китайських еліт, які боялися, що без жорсткої конфуціанської ієрархії країна ризикує знову провалитися у смугу безладу.

На відміну від політики щодо КНР, яка визначалася насамперед економічними міркуваннями, британська політика на Близькому Сході більшою мірою обґрунтовувалася безпековими причинами. Близькосхідний регіон залишався головним постачальником енергоносіїв для країн Заходу. Ключовими питаннями для західних урядів у цей час були Перша та Друга іракські війни, повалення режиму Саддама Хусейна у 2003 р., арабо-ізраїльський конфлікт та регіональні амбіції керівництва Ісламської Республіки Іран.

Подібно до інших регіонів, які ми розглядаємо в цьому розділі, країни Близького Сходу мали достатньо довгу історію відносин з Великою Британією. Британська імперія почала посилювати свою колоніальну присутність у регіоні після побудови Суецького каналу, який опинився під британським контролем, та проголошення британського протекторату над Єгиптом (1882 р.). Після того, як британський флот почав поступово відмовлятися від вугілля на користь нафти, Велика Британія почала посилювати свою економічну присутність у регіоні через діяльність Англо-Перської нафтової компанії. У період Першої світової війни британський політикум ухвалив низку рішень, які сформували геополітичну архітектуру регіону та згодом негативно позначилися на регіональній стабільності.

По-перше, йдеться про угоду Сайкса-Піко (1916 р.) [14], за якою Велика Британія і Франція розділили між собою близькосхідні володіння Османської імперії. Це призвело до створення нових державних кордонів, які не враховували етнічної мапи регіону й тим самим закладали підґрунтя для етнічних конфліктів. По-друге, під британським мандатом опинилися території Палестини, Трансйорданії та Месопотамії, що призвело до суттєвих територіальних змін. Через Декларацію Бальфура Велика Британія офіційно оголосила, що підтримує створення національної єврейської держави в Палестині [6]. Це спричинило конфлікт між єврейськими переселенцями та місцевим арабським населенням. Після закінчення Другої світової війни Велика Британія залишила Палестину у стані перманентної нестабільності,

спричиненої ворожнечею між новоствореною державою Ізраїль та сусідніми країнами Близького Сходу. У випадку з Месопотамією головним рішенням стало створення королівства Ірак, у якому мали співіснувати громади мусульман-шиїтів, мусульман-сунітів та курдів, що перетворило цю державу на осередок гострих міжетнічних протиріч.

Коли закінчилася Друга світова війна, Велика Британія розпочала поступовий вивід своїх збройних сил з регіону, який загалом тривав з 1947-го по 1971-й рр. Як і раніше, британський істеблішмент був зацікавлений у стабільних поставках енергоносіїв, що спонукало до підтримки монархічного державного перевороту в Ірані (1953 р.). За активної підтримки Великої Британії та США у країні було повалено демократичний уряд Мохаммеда Мосаддика, який націоналізував іранську нафтову галузь. Зі свого боку встановлення авторитарного режиму шаха Мохаммеда Рези Пехлеві заклало підґрунтя для Ісламської революції (1979 р.).

Протягом 1970–1990-х рр. британський істеблішмент здійснив перегляд цілей та методів своєї політики в Близькосхідному регіоні. У доповіді британського МЗС 1980 р. було запропоновано зосередитися на забезпеченні стабільного постачання нафти з країн-експортерів на світовий ринок і будувати на цьому британську політику в регіоні. Ключовим випробуванням для британської політики в регіоні стала Кувейтська криза. Британські збройні сили відіграли вагомую роль у звільненні Кувейту та подальшому стримуванні режиму Саддама Хусейна.

У досліджуваній період британська дипломатія була зосереджена на двох головних проблемах: арабо-ізраїльському конфлікті та політиці щодо Іраку, який опинився в стані глибокої міжнародної ізоляції. Передумови повалення режиму Хусейна вже були розглянуті у попередньому підрозділі. З огляду на це в контексті близькосхідного напрямку британської політики доцільно зосередити основну увагу на спробах британського уряду виступити медіатором у палестинській проблемі.

Офіційна позиція Великої Британії полягала в підтримці створення незалежної Палестинської держави в кордонах, які існували до «шестиденної» війни 1967 р. У цьому питанні британський уряд дотримувався позиції засудження окупації Ізраїлем Західного берега ріки Йордан. Ключовою проблемою у врегулюванні арабо-ізраїльського конфлікту офіційний Лондон вважав високий рівень недовіри між ізраїльськими та палестинськими лідерами, який став наслідком десятиліть війн, терористичних атак та пропаганди радикальних фракцій в обох таборах, які виступали проти будь-яких поступок. Найбільш красномовно це було підтверджено вбивством прем'єр-міністра Ізраїлю Іцхака Рабина (1995 р.), скоєного ізраїльським правим радикалом після підписання угоди в Осло.

Після перемоги Лейбористської партії на парламентських виборах 1997 р. кабінет Т. Блера спробував пристосувати свою концепцію «етичного виміру» в зовнішній політиці до палестинської проблеми. З цією метою британський уряд спробував переконати керівництво Ізраїлю у відсутності у Великої Британії упередженості у цьому питанні. У листопаді 1997 р. Блер закликав Ізраїль та Палестину рухатися відповідно до плану, закладеного в угоді Осло-II, але консервативний прем'єр-міністр Ізраїлю Беньямін Нетаньягу не бажав йти на поступки в питанні повернення палестинських біженців до Ізраїлю. Британський уряд пропонував залучити до арабо-ізраїльського мирного процесу структури ЄС, проте в Тель-Авіві з недовірою ставилися до позиції Європейського Союзу. У вересні 1998 р. нарешті відбулася особиста зустріч Б. Нетаньягу та Я. Арафата, однак сподівання на врегулювання проблеми були перекреслені після серії атак терористів-смертників в Ізраїлі. Проблема полягала в тому, що в угодах було обумовлено, що до 4 травня 1999 р. сторони мали узгодити повноцінний договір, у якому було б визначено питання кордонів, єврейських поселень, сформульовано гарантії безпеки та статус Єрусалима. Через вказані протиріччя сторонам не вдалося досягти згоди. У 2000 р. США та Велика Британія намагалися відновити перемовини про підписання угоди на саміті в Кемп-Девіді, однак

ситуація швидко вийшла з-під контролю після того як 28 вересня Аріель Шарон відвідав Храмову гору. Такий демонстративний жест спровокував початок Другої палестинської інтифади. В умовах, коли британський уряд закликав обидві сторони конфлікту до діалогу, нова республіканська адміністрація Дж. Буша-мол. не бачила потреби зупиняти насильство в Палестині.

Після терористичних атак 11 вересня Близький Схід знову опинився в центрі уваги світової політики, що мало негативний вплив на спроби Блера знайти компроміс між Палестиною та Ізраїлем. На Близькому Сході ініціативу Блера часто розцінювали як додатковий елемент у контексті війни адміністрації Буша-мол проти міжнародного тероризму. Під час візиту до Ізраїлю Т. Блеру не вдалося переконати уряд А. Шарона відмовитися від поновлення політики будівництва єврейських поселень на палестинських територіях, яке розпочалося після атак терористів-смертників.

У червні 2002 р. Буш-мол. офіційно підтримав проект створення незалежної Палестинської держави за умови зміни лідерів палестинського руху, однак вирішив не порушувати проблему ізраїльських поселень [128, р. 141]. 17 вересня 2002 р. представники ООН, ЄС, США та Росії під час конференції оголосили план вирішення палестинського питання, поділений на три фази:

- 1) реформа Палестинських сил безпеки, вивід військ Ізраїлю та допомога у проведенні виборів у Палестині.
- 2) Створення Палестинської держави з тимчасовими кордонами.
- 3) Перемовини між Палестиною та Ізраїлем щодо остаточного оформлення статусу Палестинських територій [26].

Невдовзі відносини між Великою Британією та Ізраїлем загострилися, після того як ізраїльський снайпер помилково вистрелив у британського громадянина на Західному березі р. Йордан. Уряд А. Шарона вибачився за інцидент, але Лондону не вдалося переконати Тель-Авів провести офіційне розслідування. У грудні 2002 р. А. Шарону вдалося переконати Буша-мол.

відкласти публікацію дорожньої карти з політики арабо-ізраїльського врегулювання.

Після повалення в Іраку режиму Саддама Хусейна довіра до Блера серед лідерів палестинського руху почала падати, тимчасом як Аріель Шарон почав впроваджувати у життя програму з розгородження Ізраїлю та палестинських територій. Спроби Блера налагодити мирний діалог зазнали нового удару, після того як адміністрація Буша-мол. підтримала план А. Шарона з евакуації єврейських поселень із Сектора Гази. Із цього випливало, що в Білому домі не вважали можливим повернення Ізраїлю до кордонів 1967 р. та репатріацію на його територію палестинських біженців [214]. Тим часом після смерті Я. Арафата (2004 р.) в Палестині почало посилюватися терористичне угруповання ХАМАС, чиє політичне крило виграло кілька місцевих виборів.

7 липня 2005 р. в Лондоні четверо смертників-ісламістів влаштували теракти, в яких загинуло бл. 50 осіб. Уряд Блера мав переконати виборців, що ця трагедія не була пов'язана з його невдалою зовнішньою політикою на Близькому Сході. У Палестині зростала зневіра в партії ФАТХ та її лідерів Махмуді Аббасі, який втрачав вплив через корупцію та невдалі спроби завершити ізраїльську окупацію. Невдала спроба Вашингтона допомогти партії ФАТХ на парламентських виборах в Палестинській автономії призвела до перемоги партії «Зміни та реформи». У цій партії було представлене політичне крило руху ХАМАС, який західні держави вважали терористичною організацією. Як наслідок, західні держави вирішили призупинити фінансування Палестинської автономії до підтвердження новим урядом прихильності демократичним принципам. У той же час внаслідок провокації ліванського терористичного угруповання Хізболла почалася нова хвиля загострення, яка призвела до загибелі 10 солдатів Армії оборони Ізраїлю і стала приводом для початку військової операції в Лівані. Під час цих подій Блер допустився серйозної помилки, утримавшись від заклику до негайного припинення вогню, що зіпсувало його стосунки з арабськими лідерами та призвело до звинувачень у залежності від Вашингтона [203]. Негативне

ставлення до Блера проявилось й після підписання перемир'я між Ізраїлем та Хізболлою під час його турне по країнах регіону. Лідери політичних сил Лівану виступили з офіційною заявою, що Блер є небажаним гостем у країні. Тим часом до арабо-ізраїльських протиріч додався конфлікт між адміністрацією Аббаса, яка контролювала Західний берег, та ХАМАС, яка утримувала Сектор Гази. За цих обставин політичні спостерігачі попереджали, що перспектива врегулювання палестинської проблеми відкладатиметься на невизначений період, адже в жодного з учасників конфлікту не було ні можливостей, ні мотивації для пошуку компромісу.

В контексті британсько-іранських відносин слід відзначити, що позиція Великої Британії щодо Ірану загалом визначалася узгодженням політичних підходів зі США та країнами ЄС. Після ісламської революції 1979 г. Лондон і Тегеран зберегли лише обмежені дипломатичні й торговельні зв'язки, які здійснювалися через посольство Швеції. Остаточним ударом по міждержавним відносинам стала фетва Аятоли Хомейні проти письменника Салмана Рушді за його твір «Сатанинські вірші», після чого він був змушений перебувати під постійною охороною Мі-5.

Певні сподівання на відновлення дипломатичних контактів з'явилися лише після перемоги 1997 р. на президентських виборах в Ірані ліберально налаштованого політика Мохаммеда Хатамі. Проте від самого початку було зрозуміло, що будь-які ініціативи, спрямовані на лібералізацію іранського режиму, будуть нашоувхуватися на жорсткий спротив консервативних сил всередині країни, включно з Корпусом стражів ісламської революції та шиїтським духовенством.

Через свою ворожість до руху Талібан, після терактів 11 вересня 2001 р. Іран надав підтримку НАТО під час інтервенції США до Афганістану, однак серед американських можновладців почала зростати підозра, що Іран підтримує терористичні угруповання в регіоні. Відносини з Тегераном почали стрімко погіршуватися. Уже в січні 2002 р. Іран був згаданий Дж. Бушем-мол. як частина «Осі зла» (Іран, Ірак, Північна Корея) [96]. Невдовзі опозиція до

іранського режиму передала на Захід докази діяльності в країні підприємств зі збагачення урану, існування яких трималося в таємниці від Міжнародного агентства з атомної енергії. Офіційна позиція Ірану полягала в тому, що ці об'єкти необхідні для роботи цивільних атомних електростанцій. Хоча інспекторам МАГАТЕ не вдалося знайти доказів виконання програми зі створення ядерної зброї, в західних держав не було й причин вірити у добрі наміри іранського режиму [128].

Завдяки своєму досвіду в галузі ядерного виробництва Велика Британія, разом з Францією та Німеччиною, представляла на переговорах з Іраном інтереси ЄС. Європейські дипломати розуміли, що перед ними стоїть складна проблема, і для початку запропонували Тегерану підписати Додатковий протокол Угоди про нерозповсюдження ядерної зброї, який дозволив би інспекторам МАГАТЕ проводити більш комплексні перевірки. На час проведення перемовин Іран неформально погодився на підписання протоколу та призупинення збагачення урану. Головною перепоною в переговорах став той факт, що Ізраїль, Індія та Пакистан успішно розробили ядерну зброю без жодних негативних наслідків з боку міжнародного співтовариства. В МЗС Великої Британії вважали, що відмова від збагачення урану буде достатнім кроком для підтвердження добрих намірів Тегерану, тимчасом як Іран намагався запевнити представників ЄС, що він не може довіряти іноземним постачальникам ядерного палива. Справі не зарадила і жорстка позиція неоконсервативної адміністрації Буша-мол., яка вимагала від Ірану повної відмови від ядерної програми. В іранських посадовців були підстави не довіряти Вашингтону. Після повалення режиму Саддама Хусейна вони боялися, що США планують операцію зі зміни режиму і в Ірані. Тегеран вимагав гарантій, що цього не станеться. У 2006 р. справа була передана на розгляд Радбезу ООН, який закликав Іран відмовитися від збагачення урану. На той момент президентом Ірану було обрано радикала Махмуда Ахмадінежада, який загострив стосунки своєї країни з Заходом шляхом

провокаційних заяв проти Ізраїлю та відмовився йти на поступки в питанні ядерної програми.

Повномасштабна військова операція проти Ірану, в разі її втілення, містила значно більші ризики для США і Заходу, ніж війна з Іраком. За таких обставин американський уряд розглядав можливість завдання авіаударів по іранським ядерним об'єктам, однак не відкидав і проведення переговорів про припинення іранської ядерної програми. Т. Блер теж не відкидав можливості застосування сили, якщо Тегеран не підкориться вимогам ООН, ЄС та МАГАТЕ [128, р. 124].

На момент відставки Блера у 2007 р. відносини між Великою Британією та Іраном були остаточно зіпсовані через захоплення Корпусом вартових Ісламської революції у заручники групи британських моряків та морпіхів. Інцидент вдалося залагодити по дипломатичних каналах, однак ці події вкотре вдарили по іміджу Великої Британії та її прем'єра.

У 2015 р. в ході переговорів з Іраном США, Велика Британія, Франція, Китай, Росія та ФРН уклали домовленість, відому як Спільний всеосяжний план дій стосовно ядерної програми Ірану. Згідно цього документу, Іран мав припинити виконання військової ядерної програми і допустити інспекторів МАГАТЕ на свої ядерні об'єкти в обмін на поступове зняття економічних санкцій. 8 травня 2018 р. президент США Д. Трамп оголосив про вихід США із цієї угоди. У 2020 р. Держдепартамент США висловив готовність відновити дію угоди 2015 р. за умови, якщо Іран припинить роботи зі збагачення урану у промислових масштабах. Утім, станом на кінець 2022 р. переговори з Іраном не дали позитивного результату.

Висновки до розділу 3

Завершення «холодної війни» поставило перед британським політичним керівництвом питання про розробку оновленої концепції зовнішньої політики, яка б відповідала реаліям постбіполярних міжнародних відносин. На першому етапі, впродовж 1991–1999 рр., Велика Британія відіграла роль провідного

союзника США в рамках НАТО, який забезпечував підтримку розширенню впливу США та встановленню однополярної американської гегемонії за підтримки провідних союзників та партнерів.

Уряд Дж. Мейджора висловив підтримку розширенню НАТО і ЄС, однак намагався утримуватися від прямої військової інтервенції в Боснії. Опоненти уряду розцінювали таку нерішучість як підрив довіри у здатності НАТО реагувати на виклики постбіполярної доби.

Розпад СРСР поставив перед британським політичним керівництвом питання про переоцінку значення англо-американських відносин, адже після усунення радянської загрози в Європі уряди США все більшою мірою висловлювали наміри перенести увагу на регіон АТР, включаючи країни Східної Азії.

Після перемоги лейбористів на виборах 1997 р. між США та Великою Британією спостерігалось загострення протиріч через відмінності у підходах до міжсоюзницьких відносин. При цьому з боку США перевага все частіше надавалася односторонньому (унілатеральному) підходу в прийнятті зовнішньополітичних рішень. Своєю чергою уряди Великої Британії та інших європейських країн обстоювали необхідність багатостороннього (мультилатерального) підходу, в межах якого США мали б узгоджувати свої зовнішньополітичні рішення з найближчими союзниками.

Після терактів 11 вересня 2001 р. у Вашингтоні перемогла позиція неоконсервативного крила – яструбів, які обстоювали пріоритет використання військових засобів у сфері міжнародної безпеки. Якщо політичне керівництво Великої Британії повністю підтримало інтервенцію до Афганістану, то повалення режиму Саддама Хусейна в березні 2003 р. продемонструвало відсутність спільного бачення цієї проблеми з-поміж провідних держав світу. Уряд Т. Блера зазнав гострої критики за надмірну схильність слідувати у фарватері американської зовнішньої політики, що призвело до участі британської армії у війні, яка дестабілізувала Близький Схід та спричинила сплеск невдоволення в британському суспільстві. Отож, переоцінка значення

та змісту «особливих відносин» стала результатом надмірного посилення залежності політики Лондона від уподобань керівних кіл США.

Після розпаду СРСР для урядових кіл Великої Британії та інших союзників по Північноатлантичному альянсу постало питання стабілізації пострадянського простору. В політиці Великої Британії щодо нових незалежних країн на терені колишнього СРСР основними питаннями були:

- запобігання розповсюдженню зброї масового ураження;
- формування нових політичних та економічних відносин з Росією;
- визначення політичних пріоритетів у відносинах з Україною, країнами

Південного Кавказу та Центральної Азії.

Британська зовнішня політика на пострадянському просторі йшла в руслі загальних для західних держав тенденцій, спрямованих на стабілізацію регіону та його включення в європейську систему безпеки. При цьому різні країни пострадянського простору мали отримати різний статус – від членства у євроатлантичних інституціях для країн Балтії до різних форм стратегічного партнерства та асоціації для країн-учасниць СНД та «Східного партнерства».

Головним питанням у відносинах з Російською Федерацією стало розширення НАТО на схід, яке викликало негативне сприйняття з боку російського керівництва. Велика Британія, подібно до США, розглядала відносини з Росією як пріоритет у політиці на пострадянському просторі. Росія вважалася ключовою в економічному відношенні державою регіону, від стабільності якої залежить стабільність її сусідів. Утім, попри макроекономічну стабілізацію Росії після кризи 1998 р., її політичний розвиток свідчив про неухильне посилення авторитарних тенденцій, які зрештою призвели до відновлення неоімперських амбіцій.

Британські урядові кола намагалися шукати компроміс у стосунках з Росією, оскільки без її участі було неможливо вирішувати глобальні проблеми, пов'язані з європейською безпекою, регіональними конфліктами, боротьбою з тероризмом та проблемами екології. Внаслідок переваги британських економічних інтересів російсько-грузинський конфлікт 2008 р.

не був розцінений як межа у двосторонніх відносинах, яка закриває перспективи для прагматичної співпраці з Москвою.

Британська політика щодо України будувалася на реалістичних засадах. Вважалося, що українській політичній еліті не вдалося реформувати економіку та зробити країну привабливою для іноземних інвестицій. Хоча урядові кола Великої Британії намагалися сприяти руху України до НАТО і ЄС, головною перешкодою на цьому шляху вважалися невизначена позиція провідних українських політичних партій та спроби Росії стримувати цей процес.

Південний Кавказ займав важливе місце у британській політиці через необхідність забезпечення безперервного транспортування енергоносіїв. Британський істеблішмент вибудовував свій підхід до країн регіону на прагматичних засадах, що проявлялося в підтримці «заморожування конфліктів» та прагненні розвивати преференційні відносини з Азербайджаном.

Середня Азія мала для Великої Британії другорядне значення через її віддаленість. Британський уряд захищав інтереси британського бізнесу в регіоні, але не приділяв йому надмірної уваги через складність визначення пріоритетів.

Продовж 1990-х – 2000-х рр. участь Великої Британії в європейському інтеграційному проекті вважалася винятково раціональним і корисним рішенням. Членство в ЄС дозволило країні використовувати свій голос у вирішенні питань, які прямо впливали на життя британських громадян та їхню безпеку. Водночас Сполученому Королівству так і не вдалося повністю інтегруватися у європейське співтовариство через низку особливостей британської економіки та специфічні інтереси її державного апарату. У британському суспільстві зберігався значний націоналістичний сентимент, пов'язаний з небажанням обмежувати національний суверенітет та ставити під сумнів британську національну ідентичність.

Визнавши контрпродуктивним євроскептицизм, який виявляли британські урядові кола за каденції уряду М. Тетчер, уряд Т. Блера спробував пом'якшити суперечності з Брюсселем, узгодивши низку некритичних поступок. Політика уряду Т. Блера дала змогу підвищити статус Сполученого Королівства в ЄС. Однак через небажання суспільства та політичних еліт іти на жертви заради перспективи британського лідерства в ЄС, «новим лейбористам» не вдалося вирішити фундаментальне протиріччя європейського вектора британської політики. Зрештою спекуляція на проблемі статусу Сполученого Королівства в ЄС як політичному лозунгу та зловживання інститутом референдуму призвели до виходу країни з ЄС за підсумками референдуму 2016 р.

Відносини з країнами-членами Співдружності націй і надалі залишалися другорядними. Уряди Великої Британії не мали ні можливостей, ні інтересів поглиблювати свою співпрацю з країнами Карибського архіпелагу та Субсахарської Африки. Ситуація дещо відрізнялася у випадку з Індією завдяки великому потенціалу індійської економіки та продовження спроб пошуку шляхів для врегулювання Кашмірської кризи.

Британська політика в Східній Азії була зосереджена на врегулюванні відносин з Китаєм, який у цей період перетворився на глобальну державу. Спроби британських політиків сприяти поступовій демократизації КНР виявилися невдалими. З кінця 2010 р. урядові кола Великої Британії навіть ставили питання про захист британських національних інтересів від китайського економічного впливу.

Близькосхідний вектор британської зовнішньої політики визначався наслідками війни в Іраку та намірами забезпечити стабільність регіону для гарантування поставок енергоносіїв. Участь британських військ у поваленні режиму С. Хусейна значно ускладнила роботу британських дипломатів, оскільки ця війна не мала підтримки з боку урядів та населення країн Близького Сходу, й лише посилила деструктивний вплив з боку ісламістського режиму в Ірані.

Впродовж періоду 2000-х рр. британські уряди намагалися поєднати тісні союзницькі відносини зі США, активну участь у формуванні міжнародних позицій ЄС та спроби гнучкої участі у міжнародній медіації та конфліктному менеджменті. З кінця десятиліття позиція британського керівництва все більшою мірою враховувала тенденції, пов'язані з переходом від однополярної до поліцентричної міжнародної системи, позначеної проведенням самітів «Великої двадцятки», скороченням глобальної ролі США, посиленням конкуренції основних акторів, таких як США, ЄС, КНР, Індія, Росія, Бразилія, Туреччина, виникненням незахідних міжнародних об'єднань (ШОС, БРІКС) [162, № 5–6. С. 35–39].

Нові тенденції глобального розвитку загострили проблему адаптації британського зовнішньополітичного курсу до нових умов міжнародної конкуренції. Для урядових кіл Сполученого Королівства нова ситуація була позначена загостренням проблеми вибору між національним і глобалістським проектами подальшого розвитку британської державності.

ВИСНОВКИ

У дисертації узагальнено тенденції та особливості розвитку британського зовнішньополітичного процесу в постбіполярний період.

За результатами проведеного дослідження сформульовано ряд висновків, які розкривають специфіку формування та реалізації британської зовнішньої політики.

- Доведено, що зміни у британській зовнішній політиці були зумовлені адаптацією до умов постбіполярного світу, який опинився в історично безпрецедентній ситуації уніполярного моменту. Встановлення неоліберального економічного консенсусу звузило коло проблем у британській політиці, які спричиняли суттєві розбіжності в підходах керівництва основних політичних партій і могли слугувати джерелом гострих протиріч у британському суспільстві. В політичних дебатах з більшості проблем зовнішньої політики розбіжності в підходах консерваторів та лейбористів стосувалися переважно розробки концептуальних підходів і вибору форм і методів реагування на зовнішні виклики в контексті найбільш вигідного способу захисту британських національних інтересів.

- В питаннях співвідношення між трансатлантичним та європейським напрямками зовнішньої політики для керівництва провідних партій Сполученого Королівства не ставилося питання про альтернативу зміцненню євроатлантичної системи безпеки як форми колективного захисту інтересів країн євроатлантичного співтовариства. В цьому сенсі для провідних політичних сил Великої Британії головне питання полягало насамперед у пошуку найкращих методів реалізації зовнішньої політики з урахуванням внутрішніх інтересів та зовнішніх обставин.

- Британська Консервативна партія надавала перевагу доктрині політичного реалізму. Водночас проведене дослідження підтверджує відкритість консерваторів до багатосторонніх (мультилатеральних) підходів,

оскільки процеси глобалізації вимагали від національних держав здатності до кооперації одна з одною.

- Лейбористська партія традиційно віддавала перевагу побудові зовнішньої політики на засадах політичного ідеалізму, але у той же час стикалася з труднощами в адаптації своєї зовнішньополітичної доктрини до міжнародних політичних реалій, у тому числі в контексті врахування морально-етичних підходів при ухваленні зовнішньополітичних рішень. Обидві партії були змушені адаптуватися до вимог неоліберального консенсусу. Як наслідок, Консервативна партія відмовилася від тетчеристського різновиду неоконсерватизму, а Лейбористська партія – від рудиментів соціалістичної ідеології.

- Зовнішньополітичні програми регіональних партій Сполученого Королівства мають власну специфіку, обумовлену історико-політичними обставинами. Шотландська національна партія зосереджує увагу на досягненні політичної незалежності Шотландії, пропонуючи будувати зовнішню політику майбутньої незалежної Шотландії на засадах нейтралітету та умовного пацифізму. Валлійська партія Плайд Камрі дотримувалася прагматичного підходу. Оскільки ідея валлійської незалежності не користується суттєвою підтримкою населення регіону, в основу політичної програми Плайд Камрі покладено ідеї регіоналізму та розширення повноважень місцевого самоврядування. В програмах партій Північної Ірландії провідне значення відгравали питання, пов'язані з подоланням наслідків тривалого конфлікту між юніоністами та націоналістами.

- За підсумками аналізу парламентських дебатів сформульовано висновок, що політичний істеблішмент Великої Британії продовжував вважати військовий блок НАТО основою євроатлантичної системи колективної безпеки, адаптованої до реалій постбіполярного світу. Після зникнення прямої стратегічної загрози з боку СРСР у британського уряду виникли певні складнощі з формулюванням стратегічної мети існування Північноатлантичного альянсу. В урядових колах та серед депутатів

британського парламенту простежувалася стратегічна згода стосовно того, що концепція «Європи націй» найкраще відповідає інтересам Сполученого Королівства. Британський уряд стримував спроби Франції та ФРН реформувати європейські інституції в бік поступового перетворення ЄС на квазіфедеративну наддержаву. В європейській політиці головне протиріччя полягало у різних поглядах представників британського істеблішменту на зміст і перспективи європейського інтеграційного проекту. Консерватори вважали, що захист суверенних повноважень має бути пріоритетом, у той час як лейбористи були готові до поступок в обмін на переваги від посилення британського впливу в рамках ЄС.

- У випадку з ухваленням рішень про військові інтервенції у зонах регіональних конфліктів доступні документальні джерела підтверджують, що британський істеблішмент початково бажав уникнути військового втручання у Балканську кризу, принаймні на етапі активних воєнних дій у Боснії та Герцеговині. Однак унаслідок зростання тиску з боку союзників по НАТО і ЄС, які почали нести економічні та репутаційні втрати, британський уряд був змушений переглянути своє ставлення до цієї проблеми. Гуманітарна інтервенція в Косово заклала прецедент, який пізніше був використаний урядом Т. Блера для обґрунтування інтервенцій до Афганістану та Іраку.

- Політичне керівництво Сполученого Королівства було зосереджене на розвитку євроатлантичної системи колективної безпеки і посиленні зв'язків зі США та ЄС як ключовими союзниками, як у двосторонньому форматі, так і в межах блоку НАТО. У зв'язку з цим «особливі відносини» зі США та європейська політика були пріоритетами британської дипломатії, оскільки від них залежало гарантування національної безпеки Сполученого Королівства та стабільність його економічного розвитку. Глобальні цілі та завдання британського уряду загалом співпадали з інтересами інших держав Заходу.

- У досліджуваний період британський уряд висловлював активну зацікавленість у вирішенні проблем, які виникли після розпаду соціалістичного табору. В цьому переліку провідне значення мало

налагодження різнобічних відносин з новими незалежними державами пострадянського простору та врегулювання Балканської кризи. Після вирішення питань, пов'язаних з долею радянського ядерного арсеналу, британський уряд зосередив основну увагу на стабілізації політичних систем держав пострадянського простору та їх включенні (у тому чи іншому статусі) до євроатлантичної спільноти, включно з розвитком партнерських зв'язків різного рівня.

- У стосунках з країнами, що розвиваються, головним зовнішньополітичним інструментом Сполученого Королівства виступала Співдружність націй, до якої входила більшість колишніх колоній і домініонів Британської імперії. Проведене дослідження підтверджує, що в період 1990–2008 рр. британські уряди розглядали розвиток політичних та економічних відносин з більшістю країн Співдружності, за винятком Канади, Австралії, Індії та ПАР, у якості відносно другорядного завдання.

- У відносинах з КНР британський уряд Дж. Мейджора приділяв основну увагу врегулюванню проблеми повернення Китаю території Гонконгу, водночас піддаючи жорсткій критиці практику порушення прав людини китайським урядом. В контексті перетворення КНР на провідну регіональну державу ставало все більш зрозумілим, що у західних держав відсутні ефективні важелі тиску на керівництво КПК, а також, що Захід має надто обмежений інструментарій для використання засобів стримування економічного впливу з боку КНР.

- Ключовим джерелом протиріч і дискусій у британському істеблішменті були європейська політика та проблема військових інтервенцій. Як у Консервативній, так і в Лейбористській партіях існували групи єврооптимістів та євроскептиків, а також прихильників і супротивників політики інтервенціонізму. У випадку з європейською політикою у досліджуваній період загалом оформилася ідея отримання мандату на посилення євроінтеграції через проведення національного референдуму з проводу набуття чинності Лісабонського договору 2007 р., яка дістала значну

популярність у Консервативній партії та в кінцевому результаті призвела до Брекситу в 2020–2021 рр.

- Результат референдуму 2016 р. на користь Брекситу був обумовлений нездатністю британського істеблішменту переконати британських виборців у необхідності продовжувати участь у євроінтеграційному проекті навіть за наявності особливого статусу (визнання деяких ексклюзивних прав *opts-out*). Водночас затвердження кабінетом Т. Блера концепції гуманітарних інтервенцій мала далекосяжні наслідки, які за підсумками Другої іракської війни (2003 р.) підірвали довіру британців до уряду та його відданості національним інтересам держави.

- У порівнянні з засадами зовнішньої політики кабінетів Маргарет Тетчер (1979–1990 рр.), у британській зовнішній політиці досліджуваного періоду відбулося декілька фундаментальних зрушень. Протягом 1990-х рр. відбувався поступовий відхід від політики тетчеризму, ознаками якої були жорсткий євроскептицизм та апелювання до засад політичного реалізму. Закінчення «холодної війни» та встановлення глобалістського неоліберального консенсусу створили умови для зростання популярності соціал-ліберальних ідей «нового лейборизму», які підтверджували свою прихильність мультилатеральним підходам у зовнішній політиці та проведенні гнучкої лінії у стосунках з керівними інституціями ЄС.

- Вихід Сполученого Королівства зі складу ЄС спричинив суттєвий перегляд зовнішньополітичної доктрини правлячої Консервативної партії у бік національно орієнтованого політичного курсу, спрямованого на підвищення ролі держави в міжнародній ієрархії. В політичному плануванні такий підхід дістав утілення в стратегічній концепції «Глобальна Британія у добу конкуренції» (2021 р.), активній підтримці України в умовах російсько-української війни, спробах розширення впливу в Східній Європі, а також участі в ряді об'єднань та ініціатив на кшталт AUKUS (зі США та Австралією) та трикутника за участі Польщі та України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Документи уряду та законодавства Великої Британії

1. Iraq Inquiry. The Report of the Iraq Inquiry: Executive Summary. Report of a Committee of Privy Counsellors. London : The Stationery Office, 2016. 150 p. URL: https://capstone.ndu.edu/Portals/83/Documents/Capstone/the-report-of-the-iraq-inquiry_executive-summary.pdf?ver=2018-11-16-092328-023
2. Iraq Inquiry. The Report of the Iraq Inquiry. Vol. 1. London: The Stationery Office, 2016. 530 p. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/535409/The_Report_of_the_Iraq_Inquiry
3. Strategic Defence Review (July 1998). Modern forces for the modern world. Presented to Parliament by the Secretary of State for Defence by Command of Her Majesty. URL: <http://fissilematerials.org/library/mod98.pdf>
4. GOV.UK. Investor visa (Tier 1). URL: <https://www.gov.uk/tier-1-investor>

2. Міжнародні договори, угоди та конвенції

5. 1958 US–UK Mutual Defense Agreement. 1958. URL: https://media.nti.org/pdfs/56_4.pdf
6. Balfour Declaration. 1917. URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/text-of-the-balfour-declaration>
7. Convention between the United Kingdom and China respecting an extension of Hong Kong Territory. 1898. URL: https://archive.org/stream/jstor-2212073/2212073_djvu.txt
8. Cotonou agreement. 2000. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:22000A1215\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:22000A1215(01))
9. Destroyers for Bases Agreement, 2 September 1940. 1940. URL: <https://web.archive.org/web/20070430005310/http://history.navy.mil/faqs/faq59-24.htm>

10. Harare Commonwealth Declaration. 1991. URL: <https://thecommonwealth.org/sites/default/files/inline/Harare%20Commonwealth%20Declaration%201991.pdf>
11. Joint Declaration of the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of the People's Republic of China on the Question of Hong Kong. 1984. URL: <https://www.cmab.gov.hk/en/issues/jd2.htm>
12. Lome convention. 1975. URL: <http://www.acp.int/sites/acpsec.waw.be/files/Lome-Convention-I-en.pdf>
13. Singapore declaration of Commonwealth principles. 1971. URL: <https://thecommonwealth.org/sites/default/files/history-items/documents/Singapore%20Declaration.pdf>
14. The Sykes-Picot Agreement. 1916. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/sykes.asp
15. Treaty of peace with Germany (Treaty of Versailles). 1919. URL: <https://tile.loc.gov/storage-services/service/l1/lltreaties//lltreaties-ustbv002/lltreaties-ustbv002.pdf>

3. Документи зовнішньої політики Великої Британії

16. House of Commons. Fifth Report from the Foreign Affairs Committee, Session 1981–82. Caribbean and Central America. 1982. London: Stationery Office. 418 p.
17. House of Commons Foreign Affairs Committee. Global Security: Russia. London: The Stationery Office. 2007. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm200708/cmselect/cmfaaff/51/51.pdf>
18. Foreign and Commonwealth Office. UK International Priorities – A Strategy for the FCO, December. London: FCO. 2003. URL: <http://image.guardian.co.uk/sys-files/Politics/documents/2003/12/02/FCOStrategyFullFinal.pdf>

19. Foreign and Commonwealth office. The UK and China: A Framework for Engagement. 2009. URL: <https://www.lancaster.ac.uk/fass/projects/ndcc/download/uk-and-china.pdf>

4. Документи Європейського Союзу

20. Single European Act. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11986U/TXT&from=EN>

21. Treaty of Lisbon. Amending the treaty on European Union and the treaty establishing the European Community. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12007L%2FTXT>

22. Treaty on European Union (Maastricht Treaty). URL: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf

23. Treaty establishing the European Coal and Steel Community, ECSC Treaty. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:xy0022>

24. Treaty establishing the European Economic Community (Rome, 25 March 1957). URL: https://www.cvce.eu/en/obj/treaty_establishing_the_european_economic_community_rome_25_march_1957-en-cca6ba28-0bf3-4ce6-8a76-6b0b3252696e.html

25. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, signed at Amsterdam, 2 October 1997. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A11997D%2FTXT>

5. Документи міжнародних організацій

26. Press Conference by Quartet. 17 September 2002. URL: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/press-encounter/2002-09-17/press-conference-representatives-quartet-united-states-russian>

27. United Nations Security Council Resolution 1284. URL: <https://www.un.org/Depts/unscom/Keyresolutions/sres99-1284.htm>

28. United Nations Security Council Resolution 1441. URL: <https://www.un.org/Depts/unmovic/documents/1441.pdf>

6. Матеріали засідань британського парламенту

29. Armenia and Nagorno-Karabakh / HL Deb. 15 December 1992. Vol. 541. Cols 516-50. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1992/dec/15/armenia-and-nagorno-karabakh>

30. Armenia and Nagorno-Karabakh / HL Deb. 28 October 1993. Vol. 549. Cols 963-86. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1993/oct/28/armenia-and-nagorno-karabakh>

31. Bosnia / HC Deb. 14 April 1993. Vol. 222. Cols 829-41. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1993/apr/14/bosnia-1>

32. Bosnia / HC Deb. 29 April 1993. Vol. 223. Cols 1167-248. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1993/apr/29/bosnia>

33. Bosnia / HC Deb. 19 July 1995. Vol. 263. Cols 1740-84. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1995/jul/19/bosnia>

34. Chechnya / HL Deb. 16 January 1996. Vol. 568. Cols 567-88. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1996/jan/16/chechnya>

35. Chechnya / HL Deb. 18 April 1995. Vol. 563. Cols 460-78. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1995/apr/18/chechnya>

36. Enlargement of the Community: ECC Report / HL Deb. 14 July 1992. Vol. 539. Cols 145-97. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1992/jul/14/enlargement-of-the-community-ecc-report>

37. EU Enlargement (Balkans) / HC Deb. 19 July 2005. Vol. 436. Cols 1091-1133. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm200506/cmhansrd/vo050719/debtext/50719-01.htm>

38. EU Enlargement / HC Deb. 16 April 2002. Vol. 383. Cols 101-23WH. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/westminster-hall/2002/apr/16/eu-enlargement>
39. European Community (Intergovernmental Conferences) / HC Deb. 20 November 1991. Vol. 199. Cols 269-390. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1991/nov/20/european-community-intergovernmental>
40. European Council (Cardiff) / HC Deb. 17 June 1998. Vol. 314. Cols 367-85. URL: https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1998/jun/17/european-council-cardiff#S6CV0314P0_19980617_HOC_257
41. European Strategic Defence Initiative / HC Deb. 24 January 2000. Vol. 343. Cols 17-8. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/2000/jan/24/european-strategic-defence-initiative>
42. EU-Russia Relations / HC Deb. 20 January 2009. Vol. 486. Cols 680-704. URL: <https://hansard.parliament.uk/commons/2009-01-20/debates/09012058000001/EU-RussiaRelations>
43. European Union / HC Deb. 4 December 1997. Vol. 302. Cols 513-69. URL: https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1997/dec/04/european-union#column_513
44. Falkland Islands / HC Deb. 3 April 1982. Vol. 21. Cols 633-68. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1982/apr/03/falkland-islands>
45. Foreign Policy / HL Deb. 1 July 2010. Vol. 719. Col. 1892. URL: <https://hansard.parliament.uk/lords/2010-07-01/debates/10070128000649/ForeignPolicy>
46. Iraq / HC Deb. 26 February 2003. Vol. 645. Cols 244-378. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/2003/feb/26/iraq>
47. Kosovo / HC Deb. 19 April 1999. Vol. 329. Cols 573-668. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1999/apr/19/kosovo>
48. Litvinenko Inquiry / HC Deb. 21 January 2016. Vol. 604. Col. 1573. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm201516/cmhansrd/cm160121/debtext/160121-0002.htm>

49. Maastricht / HC Deb. 18 December 1991. Vol. 201. Col. 276. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1991/dec/18/maastricht-1>
50. Nagorno-Karabakh and Azerbaijan / HL Deb. 01 July 1997. Vol. 581. Cols 154-71. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1997/jul/01/nagorno-karabakh-and-azerbaijan>
51. NATO Enlargement / HC Deb. 17 July 1998. Vol. 316. Cols 681-702. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1998/jul/17/nato-enlargement>
52. NATO Summit / HC Deb. 12 November 1991. Vol. 198. Cols 901-14. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1991/nov/12/nato-summit>
53. NATO Summit / HC Deb. 30 November 2006. Vol. 453. Cols 1239-1251. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm200607/cmhansrd/cm061130/debtext/61130-0007.htm>
54. NATO's Role in the 1990s / HL Deb. 17 April 1991. Vol. 527. Cols 1530-48. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1991/apr/17/natos-role-in-the-1990s>
55. Partnership for Peace / HC Deb. 04 July 1995. Vol. 263. Cols 129-30. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1995/jul/04/partnership-for-peace>
56. Personal Statement / HC Deb. 17 March 2003. Vol. 401. Cols 726-8. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/2003/mar/17/personal-statement>
57. United States (Climate Change Policy) / HC Deb. 13 March 2007. Vol. 458. URL: [https://hansard.parliament.uk/Commons/2007-03-13/debates/07031343000004/UnitedStates\(ClimateChangePolicy\)?highlight=united%20states%20climate%20policy#contribution-07031343000301](https://hansard.parliament.uk/Commons/2007-03-13/debates/07031343000004/UnitedStates(ClimateChangePolicy)?highlight=united%20states%20climate%20policy#contribution-07031343000301)
58. United States of America / HC Deb. 24 October 1990. Vol. 178. Cols 318-9. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1990/oct/24/united-states-of-america>

59. Yugoslavia / HC Deb. 05 March 1992. Vol. 205. Cols 461-95. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1992/mar/05/yugoslavia>

60. Yugoslavia / HC Deb. 14 October 1991. Vol. 196. Cols 40-7. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1991/oct/14/yugoslavia>

7. Маніфести британських політичних партій

61. A Future Fair for All: Labour Party Manifesto 2010. URL: http://www.cpa.org.uk/cpa_documents/TheLabourPartyManifesto-2010.pdf

62. Ambitions for Britain: Labour's manifesto 2001. URL: <http://labourmanifesto.com/2001/2001-labour-manifesto.shtml>

63. Britain Forward Not Back. The Labour Party Manifesto 2005. URL: http://newsimg.bbc.co.uk/1/shared/bsp/hi/pdfs/LAB_uk_manifesto.pdf

64. Changing Britain for good: Liberal Democrat election manifesto, 1992. URL: <http://www.libdemmanifesto.com/1992/1992-liberal-manifesto.shtml>

65. Democratic Unionist Party. Leading for Ulster: DUP European Election Manifesto 2004. Belfast: Democratic Unionist Party, 2004. 24 p.

66. Democratic Unionist Party. Strong Leadership in Challenging Time: DUP European Election Manifesto 2009. Belfast: Democratic Unionist Party, 2009. 21 p.

67. Freedom, Justice, Honesty: Liberal Democrat 2001 General Election Manifesto. URL: <http://www.libdemmanifesto.com/2001/2001-liberal-manifesto.shtml>

68. Invitation to Join the Government of Britain: Conservative Manifesto. URL: <https://conservativehome.blogs.com/files/conservative-manifesto-2010.pdf>

69. It's time for action. Conservative election manifesto. URL: http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/11_04_05_conservative_manifesto.pdf

70. It's time to get Britain working again: Labour Party Manifesto 1992. URL: <http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1992/1992-labour-manifesto.shtml>

71. Liberal Democrat Party. Change That Works for you: Liberal Democrat Manifesto 2010. Liberal Democrat Publications, 2010. 109 p.
72. Make the difference: The Liberal Democrat Manifesto 1997. URL: <http://www.libdemmanifesto.com/1997/1997-liberal-manifesto.shtml>
73. New Labour: Because Britain Deserves Better. URL: <http://www.labour-party.org.uk/manifestos/1997/1997-labour-manifesto.shtml>
74. Plaid Cymru. Make a Difference! Plaid Cymru National Assembly Election Manifesto 2007. Cardiff: Plaid Cymru, 2007. 52 p.
75. Plaid Cymru. Plaid Cymru – The Party of Wales Manifesto 2001. Plaid Cymru, 2001. 37 p.
76. Plaid Cymru. Plaid Cymru – The Party of Wales Manifesto 2003. Cardiff: Plaid Cymru, 2003. 52 p.
77. Plaid Cymru. The Best For Wales: Plaid Cymru General Election Manifesto 1997. Plaid Cymru, 1997. 12 p.
78. Plaid Cymru. The Manifesto of Plaid Cymru The Party of Wales 1999. URL: http://news.bbc.co.uk/1/hi/english/static/events/wales_99/manifestos/plaidcymru.html
79. Scottish National Party. Heart of the Manifesto: The SNP General Election manifesto 2001. Edinburgh: Scottish National Party, 2001. 29 p.
80. Scottish National Party. If Scotland Matters to you Make It Matter In May: The SNP General Election manifesto 2005. Edinburgh: Scottish National Party, 2005. 22 p.
81. Scottish National Party. The SNP General Election manifesto 2010. Edinburgh: Scottish National Party, 2010. 32 p.
82. Scottish National Party. Yes we can win the best for Scotland: The SNP General Election manifesto 1997. Edinburgh: Scottish National Party, 1997. 33 p.
83. Sinn Fein. An Ireland of Equals in a Europe of Equals: Sinn Fein European Election Manifesto 2004. Belfast: Sinn Fein, 2004. 39 p.

84. Social Democratic and Labour Party. A Better Way to a Better Ireland: SDLP Election manifesto 2005. Belfast: Social Democratic and Labour Party, 2005. 44 p.
85. Social Democratic and Labour Party. A Manifesto for Equality, Justice & Prosperity: SDLP Election manifesto 2003. Belfast: Social Democratic and Labour Party, 2003. 36 p.
86. Social Democratic and Labour Party. Let's Deliver Real Progress: SDLP Assembly Election manifesto 2007. Belfast: Social Democratic and Labour Party, 2007. 52 p.
87. Social Democratic and Labour Party. Real Leadership, Real Peace: SDLP Westminster Election manifesto 1997. Belfast: Social Democratic and Labour Party, 1997. 22 p.
88. The Best Future for Britain: The Conservative Manifesto 1992. URL: <http://www.conservativemanifesto.com/1992/1992-conservative-manifesto.shtml>
89. The Real Alternative: Liberal Democrat 2005 General Election Manifesto. Liberal Democrat Publications, 2005. 20 p.
90. Time for common sense. URL: <https://manifesto.deryn.co.uk/wp-content/uploads/2021/04/UK-Conservatives-2001-Manifesto.pdf>
91. Ulster Unionist Party. Secure your Union. Build your future: Ulster Unionist Party General election manifesto 1997. Belfast: Ulster Unionist Party, 1997. 24 p.
92. Ulster Unionist Party. Ulster Unionist General election manifesto 2005. Belfast: Ulster Unionist Party, 2005. 36 p.
93. Ulster Unionist Party. Vote for Change: Ulster Unionist Party European election manifesto 2009. Belfast: Ulster Unionist Party, 2009. 27 p.
94. You Can Only be Sure with the Conservatives: Conservative Manifesto. URL: <http://www.conservativemanifesto.com/1997/1997-conservative-manifesto.shtml>

8. Збірники документів, державні акти і зовнішньополітичні документи інших країн

95. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї: міжнар. док. від 05.12.1994. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158

96. 2002 State of the Union Address. URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/print/20020129-11.html>

97. George Kennan's «Long Telegram». URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/116178.pdf>

98. Monroe Doctrine. December 2 1823. URL: http://avalon.law.yale.edu/19th_century/monroe.asp

99. The Zimmermann Telegram. The U.S. National Archives and Records Administration. URL: <https://www.archives.gov/publications/prologue/2016/winter/zimmermann-telegram>

9. Джерела особистісного походження

А) Виступи, праці та статті державних і політичних діячів

100. Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>

101. Blair T. Doctrine of the International Community. Economic Club, Chicago. 1999. URL: <http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?speech=279>

102. John Major Speech to the Confederation of Indian Industry. 9 January 1997. URL: <https://johnmajorarchive.org.uk/1997/01/09/mr-majors-speech-to-the-confederation-of-indian-industry-9-january-1997/>

103. Mr. Major's Speech in Leiden – 7 September 1994. URL: <http://www.johnmajorarchive.org.uk/1990-1997/mr-majors-speech-in-leiden-7-september-1994-2/>

104. Powell E. Speech on defense in Conservative and Unionist Association Annual Conference Report, 1965. London: Conservative Party, 1965.

105. The Sinews of Peace («Iron Curtain Speech»). URL: <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/>

Б) Мемуари

106. Ashdown P. The Ashdown Diaries: Volume 2, 1997–99. London: Penguin, 2002. 608 p.

107. Hurd D. Memoirs / Douglas Hurd. London: Abacus, 2004. 631 p.

108. Owen D. Balkan Odyssey. London: Gollancz, 1995. 389 p.

109. Russell A. Prejudice and plum brandy: Tales of a Balkan stringer. Michael Joseph, 1993. 302 p.

10. Монографічні дослідження та розділи в колективних монографіях

110. Бжезинский З. *Мировая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы*. Москва: Междунар. отнош., 2009. 280 с.

111. Крушинський В. Ю. *Британська Європа чи європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах*. Київ: ВПЦ «Київ. ун-т», 2003. 214 с.

112. Перегудов С. П. *Тэтчер и Тэтчеризм*. Москва: Наука, 1996. 301 с.

113. Пик С. М. *США – Велика Британія: «особливі відносини»*. Київ: Знання, 2006. 283 с.

114. Яковенко Н. Л. *Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство*. Київ: Наук. світ, 2003. 227 с.

115. Attlee C. *The Labour Party in Perspective*. London: Victor Gollancz, 1937. 287 p.

116. Boduszynski M. P. *Regime Change in the Yugoslav Successor States: Divergent Paths toward a New Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2010. 360 p.
117. Cairncross A. (ed.) *Anglo American Economic Collaboration in War and Peace 1942-1949 by Sir Richard Clarke*. Oxford: Clarendon Press, 1982. 215 p.
118. Campbell C. S. *From Revolution to Rapprochement: The United States and Great Britain, 1783–1900*. New York: Wiley, 1974. 225 p.
119. Clemens C. *NATO and the quest for the post-Cold war security*. Palgrave Macmillan, 1997. 227 p.
120. Daddow O., Gaskarth J. *British Foreign policy: The New Labour years*. London: Palgrave Macmillan, 2011. 280 p.
121. Danner M. *The Secret Way to War*. New York: Review of Books, 2005. 176 p.
122. Denman R. *Missed chances: Britain and Europe in the Twentieth Century*. London: Cassell, 1996. 224 p.
123. Dumbrell J. *A Special Relationship. Anglo American Relations from the Cold War to Iraq*. London: Palgrave Macmillan, 2006. 332 p.
124. Garnett M. *Conservative thinkers*. Manchester: Manchester University Press, 2009. 194 p.
125. Gordon P. H., Shapiro J. *Allies at War: America, Europe, and the Crisis Over Iraq*. Washington: McGraw-Hill, 2004. 266 p.
126. Gowland D., Turner A. and Wright A. *Britain and European Integration Since 1945*. Routledge, 2009. 312 p.
127. Hodge C. *Britain and the Balkans: 1991 until the present*. Routledge, 2006. 316 p.
128. Hollis R. *Britain and the Middle East*. Hoboken: Wiley-Blackwell, 2010. 234 p.
129. Laurence M. *British foreign policy challenges and choices for the twenty-first century*. Washington, DC: Pinter in Association with Royal Institute of International Affairs, 1997. 158 p.

130. Murphy P. *The Empire's New Clothes: The Myth of The Commonwealth*. Oxford: Oxford University Press, 2018. 256 p.
131. Neves M. Bridges B. *Europe, China and the two SARs: Toward the New Era*. London: Palgrave Macmillan, 2000. 284 p.
132. Phythian M. *The Labour Party, War and International Relations, 1945–2006*. Routledge, 2007. 200 p.
133. Popescu N. *EU Foreign Policy and Post-Soviet Conflicts: Stealth intervention*. London: Routledge, 2011. 176 p.
134. Price L. *The Spin Doctor's Diary: Inside Number 10 with New Labour*. London: Hodder & Stoughton Books, 2006. 300 p.
135. Ramsbotham O., Miall H. *Beyond Deterrence. Britain, Germany and the New European Security Debate*. London: Palgrave Macmillan UK, 1991. 241 p.
136. Short C. *An Honourable Deception? New Labour, Iraq, and the Misuse of Power*. London: The Free Press, 2004. 336 p.
137. Sims B. *Unfinest Hour: Britain and the Destruction of Bosnia*. London: Penguin, 2002. 496 p.
138. Stephens P. *Politics and the Pound: The Conservatives' Struggle with Sterling*. London: Picador, 1996. 368 p.
139. Vickers R. *The Labour Party and the world*. Manchester University Press, 2011. Vol. 2: Labour's foreign policy since 1951. 256 p.
140. Williams P. D. *British foreign policy under New Labour, 1997-2005*. Palgrave Macmillan, 2005. 280 p.
141. Wilson A. J. *Irish America and the Ulster Conflict: 1968–1995*. Belfast: The Blackstaff Press, 1995. 322 p.
142. Woolf L. *The Labour Party's Dilemma*. London: Labour Party, 1947. 34 p.

11. Статті в наукових виданнях, аналітичні доповіді, тези наукових доповідей

143. Грубінко А. В. Україна у зовнішній політиці Великої Британії: новітній етап міждержавних відносин (2005–2009 рр.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2010. Вип. 19. С. 285–302.

144. Грубінко А. В. Участь Великої Британії у європейській політичній інтеграції: між атлантизмом та європеїзмом. *Європейські історичні студії*. 2015. № 1. С. 6–17.

145. Грубінко А. В. Велика Британія біля витоків європейської політики безпеки і оборони: роль, пріоритети, суперечності. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. пр.* Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, ІМВ, 2009. Вип. 87, ч. 2. С. 18–28.

146. Іванов Д. І. Проблеми зовнішньої політики в програмах британських регіональних партій (1992–2010 рр.). *Україна – Європа – Світ*. Тернопіль, 2019. № 23. С. 155–165.

147. Іванов Д. І. Ставлення основних політичних партій до участі Великої Британії у війнах та конфліктах. *Тенденції міжнародних відносин та проблеми європейської безпеки: зб. наук. пр. / за заг. ред. С. В. Толстова; ДУ «Ін-т всесв. історії НАН України»*. Київ: ДУ «Ін-т всесв. історії НАН України», 2019. С. 311–315.

148. Іванов Д. І. Британська зовнішня політика кінця ХХ – початку ХХІ століття в дослідженнях українських вчених. *Молодий вчений*. Київ, 2017. № 10 (50). С. 103–108.

149. Іванов Д. І. Британська політика щодо України в постбіполярний період (1991–2010 р.). *Історія, культура, пам'ять у науковому вимірі: стан, перспективи: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (22 трав. 2020 р.)*. Київ: Арт Економі, 2020. С. 62–65.

150. Іванов Д. І. Внутрішньополітичні виміри зовнішньополітичного іміджу держави (на прикладі британських гуманітарних інтервенцій). *Імідж і*

репутація: теорія і практика: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (20–21 берез. 2019 р.). Київ: Вид. центр КНУКіМ, 2019. С. 87–92.

151. Іванов Д. І. Зарубіжна історіографія британського зовнішньополітичного процесу періоду 1990–2010 рр. *Європейські історичні студії*. Київ, 2018. № 10. С. 82–102.

152. Іванов Д. І. Зовнішньополітична доктрина Консервативної партії Великої Британії у відображенні передвиборних маніфестів (1992–2010 рр.). *Гілея. Науковий вісник: зб. наук. пр.* Київ, 2018. № 139. С. 123–128.

153. Іванов Д. І. Зовнішньополітична програма Лейбористської партії Великої Британії (1992–2010 рр.). *ЕМІНАК*. Київ, 2018. № 4. С. 120–125.

154. Крушинський В. Ю. Британська позиція щодо військового співробітництва в Європейському Союзі в 90-ті роки. *Наукові записки: збірник. Сер.: Політологія і етнологія*. Київ, 2003. Вип. 23. С. 302–313.

155. Крушинський В. Ю. Концепції багаторівневої європейської інтеграції в діяльності консервативного уряду Дж. Мейджора. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. пр.* Київ: КНУ ім. Т. Шевченка. ІМВ, 2002. Вип. 34 (Ч. I). С. 32–36.

156. Крушинський В. Ю. Фактори формування «особливої» позиції Великої Британії стосовно європейських інтеграційних процесів. *КНУ ім. Т. Шевченка. Вісник. Міжнародні відносини*. 2003. Вип. 25. С. 17–20.

157. Мартинов А. Проблеми та перспективи формування ідентичності Євросоюзу. *Європейські історичні студії: наук. журн.* 2016. № 5. С. 33–50. DOI: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2016.05>.

158. Мартинов А. Спільна зовнішня і безпекова політика Європейського Союзу: основні етапи розвитку. *Європейські історичні студії: наук. журн.* 2015. № 1. С. 43–61. DOI: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2015.01.43-61>.

159. Неприцький О. А. Великобританія та ратифікація Маастрихтського договору. *Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: історичні науки*. Кам'янець-Подільський, 2002. Т. 8 (10). С. 494–507.

160. Неприцький О. А. Впровадження в країнах-членах ЄС єдиної грошової одиниці та реакція Великобританії. *Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер.: Історія: зб. наук. пр.* Вінниця, 2001. Вип. III. С. 176–187.
161. Олійник О. В. Еволюція сутності американо-британських «особливих» відносин. *Політологічні студії: зб. наук. пр.* 2010. Вип. 1. С. 42–51.
162. Толстов С. Європейська безпека в умовах багатопольярного світу. *Зовнішні справи.* 2010. № 3–4. С. 50–54; № 5–6. С. 35–39.
163. Толстов С. В., Яковенко Н. Л. Позиція Великобританії щодо європейської і трансатлантичної інтеграції. *Дослідження світової політики.* Київ: ІСЕМВ НАН України, 1998. Вип. 3. С. 25–33.
164. Черінько І. П. Велика Британія і розширення ЄС – 2004. *Наука. Релігія. Суспільство.* 2009. № 3. С. 77–82.
165. Черінько І. П. Політика лейбористського уряду Великої Британії щодо розширення Європейського Союзу 2004 р. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї.* Київ, 2009. Вип. 17. С. 304–311.
166. Черінько І. П. Українсько-британські відносини: історія та сучасність. *Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. дослідж.* 2009. Вип. 43. С. 313–321.
167. Юн С. М. Сравнительный анализ политики Германии, Великобритании и Франции в Центральной Азии. *Сравнительная политика.* 2011. № 4. С. 50–64.
168. Яковенко Н. Л. Британське головування в ЄС – випробування лідерства. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. пр.* Київ: КНУ ім. Т. Шевченка. ІМВ, 2002. Вип. 33, ч. 1. С. 54–63.
169. Яковенко Н. Л. Внесок Великої Британії у діяльність НАТО. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* 2007. Вип. 36. С. 61–65.

170. Яковенко Н. Л. Позиція Великої Британії в новій архітектурі європейської безпеки. *Дослідження світової політики: зб. наук. пр.* Київ: ІСЕМВ НАН України, 2001. Вип. 16. С. 21–27.
171. Allan D. Managed Confrontation UK Policy Towards Russia After the Salisbury Attack. *Russia and Eurasia Programme*. 2008. 26 p.
172. Bale T. Between soft and hard place? The Conservative party, valence politics and the need for New eurorealism. *Parliamentary Affairs*. 2006. Vol. 59, iss. 3. P. 385–400.
173. Beech M., Oliver T. J. Humanitarian Intervention and Foreign Policy in the Conservative-led Coalition. *Parliamentary Affairs*. 2014. Vol. 67, iss. 1. P. 102–118.
174. Bluth C. The British road to war: Blair, Bush and the decision to invade Iraq. *International Affairs*. 2004. Vol. 80, no. 5. P. 871–892.
175. Cheney S. A. «The General's Folly». *Foreign Affairs*. 1998. Vol. 77, no. 1. P. 155–157.
176. Clegg P. Britain and the Commonwealth Caribbean: Policy under New Labour. *Round Table*. 2006. Vol. 95, iss. 385. P. 411–423.
177. Dewar M. Intervention in Bosnia – The case against. *The World Today*. 1993. Vol. 49, no. 2. P. 32–34.
178. Dunne T. When the shooting starts: Atlantism in British security strategy. *International Affairs*. 2004. Vol. 80, no. 5. P. 893–909.
179. Fleming S. Some aspects of British foreign policy towards the former Yugoslavia. *Serbian Political Thought*. 1996. No. 1–2. P. 113–130.
180. Gifford C. The UK and the European Union: Dimensions of sovereignty and the problem of Eurosceptic britishness. *Parliamentary Affairs*. 2010. Vol. 63, no. 2. P. 321–338.
181. Glaurdic J. The owl of Minerva flies only at dusk? British diplomacy on the eve of Yugoslav wars. *East European Politics and Societies*. 2013. Vol. 27, no. 3. P. 545–563.

182. Goulden J. NATO Approaching Two Summits: the UK Perspective. *RUSI Journal*. 1996. Vol. 141, iss. 6. P. 29–32.
183. Hall I. The Right That Failed? The Ambiguities of Conservative Thought and the Dilemmas of Conservative Practice in International Affairs. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*. 2005. Vol. 81, no. 1. P. 69–82.
184. Hoget P. Iraq: Blair's Mission Impossible. *The British Journal of Politics and International Relations (BJPIR)*. 2005. Vol. 7. P. 418–428.
185. Holland J., Aaronson M. Dominance through Coercion: Strategic rhetorical balancing and the tactics of justification in Afghanistan and Libya. *Journal of Intervention and Statebuilding*. 2014. Vol. 8, iss. 1.
186. Ivanov D. The U.S. and U.K. strategies towards Russia and the Balkans since 1991. *Torun International Studies*. Torun, 2020. Vol. 1, no. 13. P. 151–164.
187. Keohane D. From Suez to Kosovo: British Political Parties on the Use of Force. *Contemporary British History*. May 2003. Vol. 17, iss. 2. P. 29–48.
188. Kramer S.P. Blair's Britain after Iraq. *Foreign Affairs*. 2003. Vol. 82, no. 4. P. 90–104.
189. Larsen H. B. L. The Russo-Georgian War and Beyond: Towards a European Great Power Concert. *European Security*. March 2012. Vol. 21, no. 1. P. 102–121.
190. Lieven A. Russian opposition to NATO expansion. *The World Today*. October 1995. Vol. 51, no. 10. P. 196–199.
191. McCourt D. Embracing Humanitarian Intervention: Atlanticism and the UK Interventions in Bosnia and Kosovo. *The British Journal of Politics and International Relations*. 2013. Vol. 15, iss. 2. P. 246–262.
192. Niblett R. Choosing between America and Europe: a new context for British foreign policy. *International Affairs*. 2007. Vol. 83, no. 4. P. 627–641.
193. Scott D. The Rise of India: UK perspectives. *International Affairs*. 2017. Vol. 93, no. 1. P. 165–188.

194. Sharp J. M. O. Intervention in Bosnia – The case for. *The World Today*. 1993. Vol. 49, no. 2. P. 29–32.
195. Smith J. A Missed Opportunity? New Labour's European Policy 1997–2005. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*. 2005. Vol. 81, no. 4. Britain and Europe: Continuity and Change. P. 703–721.
196. Sutton P. Two steps forward, one step back: Britain and the Commonwealth Caribbean. *Itinerario*. 2001. Vol. 25, no. 2. P. 42–58.
197. Walker, Martin «The New European Strategic Relationship». *World Policy Journal*. 1999. Vol. 16, no. 2. P. 23–30.
198. Wallace W., Phillips C. Reassessing the special relationship. *International affairs*. 2009. Vol. 85, no. 2. P. 263–284.

12. Матеріали інформаційних агентств, преси та інтернет-ЗМІ

199. Британська позиція: Крим є складовою частиною України. З прес-конференції Міністра закордонних справ і у справах Співдружності Великої Британії Дугласа Херда. *Дипломатичне досьє. Політика і час*. 1994. № 12. С. 88.
200. 1975: UK embraces Europe in referendum. *BBC News*. URL: http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/june/6/newsid_2499000/2499297.stm
201. 1998: UK imposes total ban on landmines. *BBC news*. URL: http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/july/31/newsid_2491000/2491991.stm
202. Anderson M. UK passes bill to honour pledge of 0.7% foreign aid target. *The Guardian*. 2015. URL: <https://www.theguardian.com/global-development/2015/mar/09/uk-passes-bill-law-aid-target-percentage-income>
203. Andrew R. It wasn't the «Yo» that was humiliating, it was the «No». *The Observer*. 2006. 23 July.
204. Ash T. G. The war we almost lost. *The Guardian*. 2000. 4 Sep. URL: <https://www.theguardian.com/world/2000/sep/04/balkans2>

205. Belfast Telegraph. «Ian Paisley death: Third Force «were a motley crew of teens and farmers...»». *Belfast Telegraph*. URL: <https://www.belfasttelegraph.co.uk/news/politics/ian-paisley-death-third-force-were-a-motley-crew-of-teens-and-farmers--30583056.html>
206. Britain ratifies Maastricht Treaty. URL: <https://www.upi.com/Archives/1993/08/09/Britain-ratifies-Maastricht-Treaty/2423335309601/>
207. Britain recognises communist government of China – archive, 1950. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/07/britain-recognises-communist-government-of-china-1950>
208. Drug mules blocked out. *Caribbean Times*. 2004. 16 July.
209. Dundon, M. «Kennedy tells Sinn Féin to end links to IRA». *Irish Examiner*. URL: <https://www.irishexaminer.com/news/arid-10083695.html>
210. Europe vote 'early 2006' – Straw. *BBC news*. URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/3964211.stm
211. Fairhall D. Deadly shadow hangs over Europe. *The Guardian*. 1996. 13 April.
212. Ghosts of Suez. Britain and America are moving still further apart. *The Times*. 1994. 29 November.
213. Jones J. Evidence builds up of Muslim bias by CIA. *Daily Telegraph*. 1995. 3 June.
214. Knowlton B. Bush shifts views on the West Bank. *International Herald Tribune*. 2004. 15 April.
215. Marr A. Cry «God for Tony Blair, England and The Sun». *The Independent*. URL: <https://www.independent.co.uk/incoming/cry-god-for-tony-blair-england-and-the-sun-5570832.html>
216. Marshall A. What could die at Bihac. *The Independent*. 1994. 28 November.
217. McBride S. «No DUP apology for Ulster Resistance, despite gun-running leading to murders». *News Letter*. URL:

<http://www.newsletter.co.uk/news/no-dup-apology-for-ulster-resistance-despite-gun-running-leading-to-murders-1-7427864>

218. Norton-Taylor R. Whose code on the firing pad, whose finger on the trigger? *The Guardian*. 1998. 8 September.

219. Odd Man Out. *The Time*. 2001. 10 September. URL: <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,1000708,00.html>

220. Salmanov A. Minister: Great Britain invested over \$27 billion in Azerbaijan's economy. *AzerNews*. 2017. 14 December. URL: <https://www.azernews.az/business/123986.html>

221. Skidelsky R. The Kosovo effect. *The Guardian*. 2008. 21 April. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2008/apr/21/thekosovoeffect>

222. Steele J. Russia to inherit all N-forces. *The Guardian*. 1991. 17 December.

223. The Contract of the Century. *Visions of Azerbaijan*. URL: <http://www.visions.az/en/news/206/1ee04b7e/>

224. Tisdall S. Back to the future in the Caspian corridor. *The Guardian*. 2008. 30 October. URL: <https://www.theguardian.com/world/2008/oct/30/russia-armenia-azerbaijan-nagorno>.

225. Tran M. Why UK diplomats dislike the 'special relationship' label. *The Guardian*. 2010. 28 March. URL: <https://www.theguardian.com/uk/2010/mar/28/uk-diplomats-dislike-special-relationship>

226. Traynor I. Moscow accused of planning invasion but remains deaf to critics. *The Guardian*. 2008. 12 August. URL: <https://www.theguardian.com/world/2008/aug/12/georgia.russia1>

227. Weapons-grade plutonium smuggled into Germany. *The Guardian*. 1994. 18 July.

228. Whetcroft G. Special Relationship? It's always been an illusion. *The Guardian*. 2000. 17 December.

13. Дисертації та автореферати

229. Грубінко А. В. Українсько-британські відносини у 1991-2004 рр. (політичне та військове співробітництво): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2006. 216 с.
230. Довгиленко Г. А. Эволюция внешнеполитического курса консервативной партии Великобритании в отношении Германии в 1990–2015 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Санкт-Петербург, 2017. 222 с.
231. Кандуба Т. Ю. Атлантизм в зовнішній політиці урядів Тоні Блера: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Донецьк, 2010. 20 с.
232. Крушинський В. Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: автореф. дис. ... д. політ. наук: 23.00.04 / КНУ ім. Т. Шевченка. Київ, 2004. 32 с.
233. Неприцький О. А. Велика Британія та європейська інтеграція (90-ті р. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2003. 20 с.
234. Пик С. М. «Особливі відносини» США і Великобританії: сутність, еволюція, сучасний стан: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Львів, 2004. 20 с.
235. Schreiner A.-M. The British Labour party and the Break-up of Yugoslavia. 1991–1995: historical analysis of parliamentary debates. PhD Thesis / University of Chichester. 2009. 271 p.

14. Статистичні матеріали, довідники, енциклопедії

236. Department for International Trade. Exporting to India. URL: <https://www.great.gov.uk/markets/India/>
237. Exploring foreign investment: where does the UK invest, and who invests in the UK? Office of National Statistics. URL: <https://www.ons.gov.uk/economy/nationalaccounts/balanceofpayments/articles/exploringforeigninvestmentwheredoestheukinvestandwhoinvestsintheuk/2018-11-01>

238. Trade in goods and services between Ukraine and the United Kingdom. Embassy of Ukraine to the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. URL: <https://uk.mfa.gov.ua/en/ukraine-uk/trade>

239. Zwierzchowski J. Tabeau E. 2010 The 1992-95 war in Bosnia and Herzegovina: census-based multiple system estimation of casualties' undercount. URL: https://www.icty.org/x/file/About/OTP/War_Demographics/en/bih_casualty_undercount_conf_paper_100201.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

Список міністрів закордонних справ Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії (1990-2010 рр.)

**1) Перший кабінет Дж. Мейджора
(28 листопада 1990 р. – 10 квітня 1992 р.)**

Дуглас Херд (28 листопада 1990 р. – 10 квітня 1992 р.)

**2) Другий кабінет Дж. Мейджора
(10 квітня 1992 р. – 2 травня 1997 р.)**

Дуглас Херд (10 квітня 1992 р. – 5 липня 1995 р.)

Малкольм Ріфкінд (5 липня 1995 р. – 2 травня 1997 р.)

**3) Перший кабінет Т. Блера
(2 травня 1997 р. – 8 червня 2001 р.)**

Робін Кук (2 травня 1997 р. – 8 червня 2001 р.)

**4) Другий кабінет Т. Блера
(8 червня 2001 р. – 6 травня 2005 р.)**

Джек Стро (8 червня 2001 р. – 6 травня 2005 р.)

**5) Третій кабінет Т. Блера
(6 травня 2005 р. – 27 червня 2007 р.)**

Джек Стро (6 травня 2005 р. – 5 травня 2006 р.)

Маргарет Беккет (5 травня 2006 р. – 27 червня 2007 р.)

**6) Кабінет Г. Брауна
(28 червня 2007 р. – 11 травня 2010 р.)**

Девід Мілібенд (28 червня 2007 р. – 11 травня 2010 р.)

Додаток Б

Витяги з найбільш показових виступів депутатів британського парламенту в ході дебатів довкола проблем європейської безпеки (розділ 2.2 «Політичні дебати довкола тенденцій та еволюції європейської безпеки»).

1) Лорд В. Дж. Моллой (17 квітня 1991 р.): «Певна кількість відомих журналів та так званих експертів закликали до ревізії НАТО. Я вірю, що це правильна ідея. Однак деякі вже використовують це як привід заявити, що НАТО має бути послаблене. Я вважаю, що це дуже небезпечна пропозиція. Переоцінка НАТО має відбуватися з великою обережністю. Стверджувалося, що НАТО було створено для війни, яка так і не сталася, і це чиста правда. Ця війна не сталася завдяки існуванню НАТО, що саме собою є великим досягненням. Саме тому ми повинні з великою обережністю вирішувати, яким має бути майбутнє цієї організації в наступному десятилітті» [54].

2) Лорд В. Уейд (17 квітня 1991 р.): «Будь-яке припущення, що закінчення «холодної війни» та відродження західноєвропейських економік дають нам привід діяти без участі північноамериканців, має відкидатися і на політичному, і на військовому рівні. НАТО передусім є політичною організацією. Дуже важливо, щоб політична єдність НАТО вижила та не була замінена розчиненою, безсилою, всеєвропейською альтернативою. НАТО репрезентує унікальний форум, на якому спільноти Західної Європи та Північної Америки можуть координувати свою політику з питань безпеки» [54].

3) Лорд К. Мейх'ю (17 квітня 1991 р.): «Ми віримо, що потрібно розширити функціонал Європейської співдружності на питання оборони. Це аномально, що європейська спільнота має спільну політику в торгівлі та міжнародній допомозі та більш-менш спільну в зовнішній політиці, але не

робить нічого в питаннях оборони. Чому Західноєвропейський союз не може бути реформований або замінений Європейською оборонною співдружністю – з регулярними зустрічами ради міністрів оборони Співдружності та загальноєвропейським директором з питань оборони? Чому не має бути більше спільних Європейських військових формувань? Чому у випадку зменшення присутності армії США в Європі не має бути створена військове командування Європейської співдружності?» [54].

4) Лорд Хілі (14 липня 1992 р.): «Ми досі винищуємо овець в Камбрії через вибух на радянській АЕС в Україні. Східна Європа сьогодні забудована подібними небезпечними атомними електростанціями. Минулого тижня G7 заявили, що можуть запропонувати тільки 100 мільйонів доларів на вирішення цієї проблеми в Східній Європі та Радянському Союзу, тимчасом як ціна реконструкції електростанцій оцінюється в 10 мільярдів доларів» [36].

«Тим часом економічна ситуація в Східній Європі перебуває на межі колапсу. У трьох країнах, які ми вважаємо потенційними членами нашої Співдружності, виробництво безперервно падає протягом останніх двох років, а безробіття сягнуло позначок небачених у західному світі» [36].

5) М. Говард (4 грудня 1997 р.): «Розширення можливе тільки якщо Європейський Союз змінить підходи щодо підприємництва»; «Чим більше держав ми матимемо у своєму складі, тим більшу гнучкість має проявляти Європейський Союз», оскільки «інституції, створені у 1950-х рр. для шести подібних європейських країн, не можуть ефективно служити новій Європі в усьому її різноманітті». «Амстердамський саміт був можливістю зробити це правильно – перебудувати європейські інституції, щоб зробити їх придатними до розширеної спільноти. Натомість, замість деволуції повноважень, Амстердам централізував їх ще більше. Він встановив спільну соціальну та робітничу політику та розширив повноваження Комісії і Європейського суду» [43].

6) Дж. Редвуд (16 квітня 2002 р.): «Частина мого аргументу полягає в тому, що якщо ЄС буде занадто швидко просувати свою лінію з централізації повноважень та амбіцію вирішувати дедалі ширше коло політичних питань, то прийняття нових країн стане значно складнішим. Протягом розвитку ЄС в ньому завжди існувало протистояння між відкриттям дверей новим країнам з європейського континенту, чи провести швидко централізацію силами обмеженої кількості країн задля створення подоби великої федеральної Німеччини на рівні ЄС» [38].

7) Д. Хогг (14 жовтня 1991 р.): «Єдиним довгостроковим рішенням є політичне, яке буде прийнято самими югославами. Військового вирішення цієї проблеми не існує, щоб там не заявляли ззовні. В сучасних обставинах “миротворчість” не є політичною опцією, тому що ми не маємо миру, який можна підтримувати: ми не можемо використовувати військову силу для розмежування комбатантів» [60].

8) Д. Херд (28 квітня 1993 р.): «Якщо ми будемо виходити з того, що військову інтервенцію на суші не можна розглядати, то в такому випадку ми маємо обирати з менш радикальних рішень для досягнення мети. Жодне з них не є гарантовано ефективним. Усі вони мають недоліки, деякі більш серйозні, ніж інші. Ми маємо притримуватися нашої загальної мети – створити основу для політичного рішення, щоб змусити сербів у Боснії та Сербії припинити використання сили, послабити страждання цивільних та не допустити поширення війни, наприклад, у Хорватію, Косово, Македонію і навіть далі» [32].

9) Д. Херд (28 квітня 1993 р.): «Внесення лепти у створення більш впорядкованого і порядного світу, безумовно, входить до британських інтересів. Однак було б надмірним вважати, що в британських інтересах втручатися та вирішувати будь-яку трагедію, що привернула людську увагу. Я

ніколи не вважав фразу «ми маємо щось зробити» такою, що може переконати когось у таких місцях, як Палата громад чи уряд, де люди мусять ухвалювати рішення. Уряди й парламенти зобов'язані оцінювати ситуацію. Боснія – це не те саме, що Кувейт чи Фолкленди, в її історії, обставинах чи можливих ризиках» [32].

10) Дж. Спеллар (28 квітня 1993 р.): «...фактично нам доведеться не просто провести вторгнення, а встановити постійну військову присутність. Нам треба буде не просто досягти військової перемоги, а відновити цивільну владу. Це означатиме армійські патрулі на кожному вуличному перехресті та створить майже нескінченну проблему, яку нам буде дуже складно розв'язати. Так може тривати багато років» [32].

11) М. Мадден (28 квітня 1993 р.): «Головною політичною метою є зупинення геноциду та захоплення територій військовим шляхом, створення зон безпеки, сприяння спільним переговорам задля майбутнього політичного врегулювання, забезпечення постачання продовольства, води та медикаментів, звільнення полонених, підтримка переміщених осіб, давайте не забувати, що їх зараз близько 2-3 мільйонів, та передача військових злочинців правосуддю» [32].

12) Р. Н. Уорінг (28 квітня 1993 р.): «Авіаудари, посилення військової інтервенції або навіть посилення санкцій не знищать режиму Мілошевича на користь демократичних сил. Вони приведуть порядних сербських громадян під знамена Шешеля (лідер сербських радикальних націоналістів. – *Прим. авт.*), йому подібних та військових злочинців» [32].

13) Лорд Авбері (15 грудня 1992 р.): «Я вважаю, що цілком правильно буде сказати, що Росія відіграла не дуже конструктивну роль у врегулюванні багатьох конфліктів, що виникли на території колишнього Радянського

Союзу, і не тільки обговорюваного зараз, але і в Молдові, Таджикистані, Південній Осетії та Абхазії. Вірмени попросили Росію відправити миротворчі війська, але головнокомандувач СНД маршал Євгеній Шапошніков їдко заявив, що це не їхня робота розбороняти ворогуючі племена. Це свідчить про ставлення Росії до цього конфлікту» [29].

14) Баронеса Кокс (28 жовтня 1993 р.): «Я попросила Форин-офіс спробувати переконати азербайджанців відмовитися від їхньої брутальності та звернула увагу на похвальну ініціативу Сполучених Штатів з внесення поправок у Freedom of Support Act з метою припинити економічне співробітництво з Азербайджаном, поки він не припинить блокаду Вірменії та Карабаху. Британія відмовилася виробити подібний документ. Навпаки, один зі співробітників вищого ешелону Форин-офісу сказав мені, що жодна країна не переймається іншою – важливі тільки власні інтереси; і в нас є нафтові інтереси в Азербайджані» [30].

15) Е. Макінлей (15 січня 2009 р.): «Обидві команди передньолавочників верзуть нісенітницю стосовно самочинного перегляду кордонів Європи. Це ЄС свідомо анулював останні Гельсінські домовленості стосовно Косово. Безумовно підтверджувалося, що не може бути зміни кордонів у Європі. Як тільки ця лінія була перейдена – мали бути і наслідки. Це стало зеленим світлом для Росії вирішувати питання з цими трьома територіями так, як вони вважають за потрібне. Це можна було передбачити. Усім це було зрозуміло, всім, окрім тамтешніх передньолавочників торі та лейбористів» [43].

Додаток В

Порівняльний аналіз зовнішньополітичної діяльності кабінетів

Дж. Мейджора, Т. Блера та Г. Брауна (1990-2010 рр.)

	Кабінет Дж. Мейджора (1990 – 1997 рр.)	Кабінет Т. Блера (1997 – 2007 рр.)	Кабінет Г. Брауна (2007 – 2010 рр.)
Ключові проблеми	Окупація та анексія Кувейту Іраком. Військова операція багатонаціональних сил з метою визволення Кувейту («Перша іракська війна» 1991 р.).	Криза в Косово. Воєнна операція проти СР Югославії (1999 р.).	Глобальна фінансово- економічна криза (2008 -2009 рр.)
	Розпад радянської сфери впливу та саморозпуск СРСР і Організації Варшавського договору.	Приєднання Сполученого Королівства до інтервенції США в Афганістані (2001 р.).	Російсько- грузинська війна (2008 р.).
	Балканська криза (1992-1995 рр.)	«Друга іракська війна» (2003 р.)	
	Підписання Маастрихтського договору (1992 р.)		
	Передача Гонконгу КНР (1997 р.)		
Досягнення	Стабілізація пострадянського простору. Упередження	Успішне проведення гуманітарної інтервенції в	Ратифікація Лісабонського договору (2009 р.)

	розповсюдження ядерної зброї колишнього СРСР.	Косово (1999 р.).	
	Економічні вигоди, отримані Сполученим Королівством внаслідок членства в ЄС.	Зміцнення позицій Сполученого Королівства у Європі завдяки поступкам з боку керівних структур ЄС.	
	Розширення НАТО та ЄС на Схід.		
Невдачі	Неефективність спроб дипломатичного врегулювання Балканської кризи.	Інтервенція в Косово створила прецедент, який було використано для виправдання початку «Другої іракської війни».	Посилення російського геополітичного ревізіонізму через слабку реакцію країн НАТО і ЄС на російсько-грузинську війну.
	Поразка на парламентських виборах 1997 р.	Падіння довіри до уряду Т. Блера та Лейбористської партії через участь Великої Британії у «Другій іракській війні».	Поразка на парламентських виборах 2010 р.
			Сподівання британського істеблішменту на демократизацію КНР не виправдалися.
Загальні висновки	Вичерпання мобілізаційного	Розробка та апробація концепції	Посилення ізоляціоністських

	потенціалу соціально-політичної доктрини тетчеризму.	гуманітарних інтервенцій.	та націоналістичних настроїв в британському суспільстві.
	Консолідація течій єврофілів та євроскептиків у британському істеблішменті після ратифікації Маастрихтського договору.	Дестабілізація Близького Сходу після «Другої іракської війни» дискредитувала концепцію гуманітарних інтервенцій.	Визрівання політичних та економічних передумов Брекзиту.
	Збереження консенсусу в британському істеблішменті стосовно пріоритету НАТО у безпековій політиці.	Посилення дисбалансу між атлантичним та європейським векторами британської зовнішньої політики.	Невдача намірів Сполученого Королівства опанувати роль лідера ЄС.
	Британський істеблішмент не зміг визначитися з оцінкою ролі Росії в діапазоні між статусом партнера або супротивника.		Перемозі консерваторів на парламентських виборах 2010 р. сприяло використання доктрини «ліберального консерватизму», яка перейняла певні ідеї від «нових лейбористів».